

TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ (1964 – 1971)

Yüksek Lisans Tezi

Kamran ASADZADE

Eskişehir 2022

TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ (1964 – 1971)

BAŞLIK SAYFASI

KAMRAN ASADZADE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kemal YAKUT

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2022

ÖZET

TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ (1964 – 1971)

Kamran ASADZADE

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Danışman: Prof. Dr. Kemal YAKUT

Bu araştırmada, 1964–1971 tarihleri arasında Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasındaki siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerin yapısı, boyutu ve gelişimine dair çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonraki dönemde Türkiye’nin dış politikada özellikle de “soğuk savaş” yıllarının gergin zamanlarında SSCB ile karşılıklı ilişkileri incelenmiş, ayrıca, iki devlet arasındaki münasebetlerin ilerlemesi ile iç siyasette ve kamuoyunda oluşturulan tedirginliklerin kaynaklarına bakılmıştır. Bununla birlikte Kıbrıs sorunu yüzünden bu yıllarda Amerika Birleşmiş Devletleri ile Türkiye arasında başlayan gerginlik sonucunda Türkiye’nin yönünü Doğu’ya çevirmesinin iç ve dış politikada nasıl büyük sorunlara yol açtığı, ülkede oluşan yeni sol akımlara nasıl tesir ettiği araştırılmıştır. Araştırmada, 1964 yılından itibaren iki devlet arasında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerin detaylarına bakılmış, bu ziyaretler trafiğinin iki ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki iş birliğine nasıl katkı sağladığı ortaya çıkarılmıştır. İkili temasların yanı sıra Sovyet yönetiminin Türkiye’de yürüttüğü gizli faaliyetlere, buradaki sol örgütlere sağlanan gizli desteklere, aynı zamanda Türkiye’nin de Sovyetler Birliğinde oluşturduğu yapılanmalara da değinilmiştir. Çalışma sonunda, bu dönem aralığında gelişen münasebetlerin Türkiye’nin içerde ve dışarda siyasi hayatına gelecek yıllarda nasıl yön verdiği, ülkede “ideolojik savaşlar” dönemine nasıl zemin hazırladığı sorusuna cevap aranmıştır. Nitekim bu araştırmada, sadece olayların tarihsel boyutuna değil, aynı zamanda bunun toplumsal etkilerine, o dönemde oluşturulan ideolojik algılara, siyasi kutuplaşmalara da detaylı bir şekilde bakılmıştır. Bununla da Türkiye–SSCB ilişkilerini analiz ederken sunulan bu

bakış açısı ile akademik metinlerin farklı bir çeşidi olarak tanımlanması mümkün olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, SSCB, Dış Politika, Siyaset, Sovyet.

ABSTRACT

TURKEY-SOVIET UNION RELATIONS (1964-1971)

Kamran ASADZADE

Department of History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences,

Advisor: Prof. Dr. Kemal YAKUT

In this research, a study was carried out on the structure, size and development of political, economic and social relations between Turkey and the Union of Soviet Socialist Republics between 1964-1971. In the study, Turkey's mutual relations with the USSR in foreign policy, especially in the tense times of the "cold war" years in the period after the military coup of 27 May 1960, were examined, and also the sources of the uneasiness created in domestic politics and public opinion with the progress of relations between the two states. However, as a result of the tension that started between the United States of America and Turkey in these years due to the Cyprus problem, it has been researched how Turkey's turning towards the East caused major problems in domestic and foreign policy, and how it affected the new left movements in the country. In the research, the details of the mutual visits between the two states since 1964 were examined and it was revealed how the traffic of these visits contributed to the cooperation between the two countries in the political, economic and cultural fields. In addition to the bilateral contacts, the secret activities of the Soviet administration in Turkey, the secret support provided to the leftist organizations there, as well as the structures that Turkey created in the Soviet Union were also mentioned. At the end of the study, an answer was sought to the question of how the relations that developed during this period gave direction to Turkey's political life at home and abroad in the coming years, and how it laid the groundwork for the period of "ideological wars" in the country. As a matter of fact, in this study, not only the historical dimension of the events, but also its social effects, ideological perceptions and political polarizations created at that time were examined in detail. However, with this

perspective presented while analyzing Turkey-USSR relations, it has been possible to define it as a different type of academic texts.

Keywords: Turkey, USSR, Foreign Policy, Politics, Soviet.

ÖNSÖZ

Tarihin en bunalımlı dönemlerinden birinde başlayan Türk-Sovyet ilişkileri, uzun yıllar dostluk havası içerisinde devam etmiş, ancak belirli dönemlerde yaşanan ideolojik sorunlar ve bunların uluslararası etkileri iki taraf arasındaki münasebetlere olumsuz etki etmiştir. Milli Mücadele Döneminde temelleri atılan Türk-Sovyet ilişkileri, bu yıllarda iki taraf arasında güçlü bir dostluk bağının oluşması ile sağlam bir temele oturtulmuştur. Emperyalist işgalcilere karşı ortak mücadele sonucu elde edilen zafer iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerin sonraki yıllarda da geliştirilmesinde önemli paya sahip olmuştur. 1920’li yıllardan itibaren gelişen ilişkiler kendisini sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomi alanlarında da göstermeye başlamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri 1930’lu yıllarda da önemli mesafe kat etmişse de Montrö görüşmelerinden sonra iki taraf arasındaki münasebetlerde belirli durgunluklar yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ise bu durgunluğun artık hasımlığa dönüşmesine neden olmuştur. Nitekim, savaş sonrası Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talebinde bulunması iki taraf arasında ilişkilerin soğumasına neden olmuş, bununla da Türkiye’de anti-komünist faaliyetler güçlenmeye başlamıştır. 1950’li yıllara kadar devam eden bu soğukluk 1953 yılında Sovyet lideri Stalin’in ölümü ile yavaş yavaş aradan kalkmaya başlamıştır. 1960’lı yıllara kadar yine durgun bir şekilde devam eden Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri 1964 senesinden itibaren yeniden gelişmeye başlamış ve yeni bir dostluk döneminin temelleri atılmıştır.

Araştırmada daha önce neredeyse hiç çalışılmamış olan bu dönem ile ilgili yeni bulgular ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada Türkçe kaynakların yanı sıra Rusça kaynaklar, iki taraf arasındaki anlaşma ve yardımlara dair arşiv belgeleri ve dönemin gazetelerinden faydalanılmıştır.

Bu çalışmayı hazırlamamda bana her zaman yol gösteren, yapıcı eleştirileriyle daima gelişimime destek olan danışman hocam Prof. Dr. Kemal Yakut’a teşekkürlerimi sunarım.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elden edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Kamran Asadzade

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ	ix
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDEN 27 MAYIS ASKERİ DARBESİNE KADAR TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ.....	5
1.1. Milli Mücadele Döneminde İlişkiler	5
1.2. İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Sovyet İlişkileri.....	15
1.2.1. 17 Aralık 1925 Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması	16
1.2.2. Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova Ziyareti	20
1.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türk-Sovyet İlişkileri.....	22
1.3. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri	26
1.4. Soğuk Savaş İnşası Döneminde Türk-Sovyet ilişkileri	39
1.4.1. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Talepleri ve Türk Dış Politikasının Yeni Bir İstikamete Yönelmesi.....	39
1.4.2. Stalin'in Ölümünden Sonraki Dönemde Türk-Sovyet İlişkileri	43

İKİNCİ BÖLÜM

2. MUTLAK BLOK SİYASETİNDEN ESNEK DIŞ POLİTİKAYA YÖNELME	50
2.1. Küba Krizi ve Türk-Sovyet İlişkileri.....	50
2.1.1. Jüpiter Füzelere Sorunu ve U-2 Bunalımı	50
2.1.2 Küba Krizi.....	52
2.2. Kıbrıs Sorunu ve Türk-ABD İlişkilerinin Gerilmesi	54
2.3. Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasına Etkisi	59
2.3.1. Esnek Dış Politikaya Yönelme.....	62
2.4. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Biçim Alması.	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESNEK DIŞ POLİTİKA SÜRECİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ.....	70
3.1. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İdeolojik Ayrışma ve Faaliyetler..	70
3.1.1. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Komünist Örgütlerle İlişkileri.....	72
3.1.2. Türkiye'deki Anti-Komünizm Faaliyetleri	77
3.2. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Karşılık Ziyaretlerin Yapılması	81
3.2.1. Sovyet Yüksek Şurası Başkanlık Divanı Üyesi Podgorny'nin Türkiye Ziyareti	82
3.2.2. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye Ziyareti.....	86
3.2.3. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nin Sovyetler Birliği Ziyareti	89
3.2.4. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye Ziyareti.....	92
3.2.5. Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği Ziyareti	95
3.2.6. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği Ziyareti	98
3.3. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Ekonomik Yardımları	103
3.3.1. Türkiye-Sovyetler Birliği Ekonomik Yardım Anlaşması	107
3.4. Türkiye-Sovyetler Birliği Kültürel İlişkileri.....	109
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	117
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.k: Adı Geçen Kaynak

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BMT: Birleşmiş Milletler Teşkilatı

CENTO: Central Treaty Organization

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MTTB: Milli Türk Talebe Birliği

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

SBKP: Sovyetler Birliği Komünist Partisi

SFSC: Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TKF: Türkiye Komünist Fırkası

TKP: Türkiye Komünist Partisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Son üç asra baktığımızda Türkiye tarihinde Rusya ile ilişkiler oldukça geniş bir yer kapsamıştır. XV. yüzyıldan bu yana Türkler ve Ruslar arasında karşılıklı münasebetler ikili zeminde daima değişken bir şekilde ilerlemiştir. Rusya ve Türkiye arasında ilişkilerin normal olduğu dönemlerde iki ülkenin de güçlenmesi ve ilerlemesi kaçınılmaz olmuştur, ama savaş dönemlerinde de sadece bu ülkeler değil, aynı zamanda bölgedeki diğer ülkeler de kötü şekilde etkilenmiştir. XVIII. yüzyılda Rus Çarı I Petro ile artarak devam eden Osmanlı – Rusya savaşları Birinci Dünya Savaşı döneminde de devam etmiş, bu süreçte dokuz büyük muharebe gerçekleşmiştir. Bu savaşlarda Rusya genel olarak büyük üstünlük sağlamış, Osmanlı Devleti büyük arazi kayıpları yaşamış, hatta 1878 yılında II. Aleksandr'ın orduları İstanbul yakınlarına kadar gelebilmiştir.¹ Rusya'nın bu bölgedeki en önemli hedefi daima Boğazlarda hakimiyet kurmak, bununla da yayılcı politikasını sürdürmek olmuştur. Rusya'nın bu hedefi 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile sonuçsuz kalmıştır, nitekim bu antlaşmayla Karadeniz tarafsız ilan edilmiş, Rus ordularının burada donanma bulundurması engellenmiştir.² Paris Antlaşması ile Avrupa devletleri Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün garanti altına aldığını tasdik etse de bir süre sonra 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşında imparatorluk yine ciddi toprak kayıpları yaşamış, hatta aynı dönemde İngiltere Kıbrıs (1878), Mısır (1882) gibi önemli bölgeleri ele geçirmiştir.

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı'da derin bir buhran olduğu gibi, aynı zamanda Rusya'da da hem içerde hem de dışarda büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde patlak veren Potemkin isyanı, Rus-Japon Savaşı ülkede ciddi kaos ortamı oluşturmuş, imparatorlukta büyük bir kıtlık meydana gelmiştir. Bu olaylardan sonra artık ayaklanmalar başlamış, halk Çar'ın Kışlık Sarayı'na doğru ilerlemiş, bunu müteakiben insanlara ateş açılmasıyla “Kanlı Pazar” olayı yaşanmıştır. Romanovlar 1905 yılında ihtilalin ilk korkusunu yaşamış, Duma'ları kurmaya mecbur olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı'da Ermeni meselesi, Bosna-Hersek'in kaybedilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Arnavutluk isyanı ciddi krizlere yol açmıştır. İmparatorluğun ekonomisi Avrupalıların kontrolüne geçmiş, ordu siyasete müdahaleye girişmiştir. O

¹A. N. Kurat (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları s. V.

²A. N. Kurat (2014). *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'e kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 357-358.

dönemde Balkanlarda “Komitacılık” ismiyle bilinen isyancı çeteler Türklere karşı büyük bir terör eylemlerine girişmiştir ve bunların çoğunu Bulgar, Rum, Sırlar ve Ulahlar oluşturunuyordu³. Dolayısıyla, Osmanlı Balkanlarda da kontrolü kaybetmek üzereydi.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti İngiltere, Fransa ve hatta Rusya ile ittifak arayışlarından bir sonuç alamayınca, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile müttefiklik anlaşması imzalamıştır. İmzalanan ittifak anlaşmasının en önemli detaylarından biri de Rusya’nın Almanya’ya karşı savaşa girmesi durumunda, Osmanlı Devleti’nin de savaşa katılması şartının konulması idi. Dolayısıyla, Osmanlı artık Doğu cephesinde Ruslarla savaşmak zorunda kalacaktı, ama Almanlar, Türklerin askeri durumunun henüz yeterli olmadığını göz önünde bulundurarak onları savaşa sokmak için aceleci davranmadı. Daha sonra ise Ruslar Doğu’da büyük taarruza başlayınca artık Osmanlı’nın savaşa girmesi şart olmuştur. Bu savaşta Osmanlı 1915 senesinde Sarıkamış’ta ağır zayiata uğramış, ardından da Van gölü kuzeyini ve kuzey batı bölgesini kaybetmiş, Ruslar için çok elverişli geçen 1916 senesinde ise Trabzon işgal edilmiştir. Uzun süre devam eden bu savaşlar Osmanlı’yı felaketin eşiğine getirmişti, nitekim harbin sonuna doğru Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında paylaşılıyordu. Fakat 1917 yılına gelindiğinde Rusya’da iç meseleler çok karışık hal almıştı, nitekim Şubat devrimi ile üç yüzyıllık Romanovlar sülalesi devrilmiş, Çarlık rejimi sona ermiş ve yerine “Geçici Hükümet” kurulmuştur. Bu hükümet ilk başlarda savaşa devam etme konusunda kararsız olsa da sonradan İtilaf Devletlerinin baskısına daha fazla dayanamayarak İstanbul, Çanakkale ve Galiçya’nın savaş hedefleri olduğunu ilan etti.⁴ Fakat askerler ve halk artık savaşın sona ermesi gerektiğini düşünerek, “ilhaksız-tazminatsız, genel bir barış” fikrini öne süren Bolşeviklerin peşinden gitmeye başlamıştır. Rusya cephede ağır yenilgiler almaya başlamıştı ve bunun sonucunda orduda disiplinsizlik artmış, bunu müteakiben Petrograd’ da kurulmuş “Asker, İşçi ve Köylüler Sovyet’i” giderek güçlenmeye başlamıştır.

25 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihinde Lenin liderliğindeki Bolşevikler Petrograd’da bir hükümet darbesi gerçekleştirerek Kerensky’i devirip iktidarı ele geçirdi. Rusya’da devrim gerçekleştiği bu dönemlerde Anadolu’da ve Karadeniz kıyılarında işgal devam etmekteydi. Bolşevikler devrim öncesinde olduğu gibi bu savaşı bir an önce bitirmek

³K. Girgin (2014). *Ruslarla Kavga dan-Derin Ortaklığı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, s. 6.

⁴S. Kılıç (1998). *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*. İstanbul: Dergah Yayınları, s. 24.

niyetinde idi ve bunun sonucunda Aralık 1917 yılında Türk-Rus savaşını bitirecek olan Erzincan Mütarekesi'ni imzalayarak iki devlet arasındaki askeri eylemleri ateşkes sağlayarak sonlandırmıştır.⁵ Bu mütareke tarih boyunca devam eden Türk-Rus ilişkilerinde çok ciddi dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu belge ile iki devletin yıllardır devam eden savaşları sona ermiş, yeni bir dönemin temelleri atılmıştır. Bundan sonra kapsamlı ve siyasi hükümleri barındıracak bir antlaşma gerekiyordu, nitekim 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk'da Almanya ve Müttefikleri (Osmanlı da dahil olmakla) Bolşevik Rusya ile barış sözleşmesi imzaladı. Osmanlı-Rus ikili anlaşması da ayrıca ilave edilerek imzalandı. Brest-Litovsk ile Rusya savaştan resmen çekiliyordu ve Kars, Ardahan, Batum gibi bölgeleri yeniden Osmanlı'ya bırakılıyordu.⁶ Osmanlı bu antlaşma ile rahatlasa da savaşın sonunda İtilaf devletlerinin baskısıyla imzalanan Mondros Mütarekesi ile işgale maruz kalmış, imparatorluk yok olmaya yüz tutmuştur. Bundan sonra ise işgalcilere karşı Anadolu'da başlayan direniş ve mücadele süreci tüm ülkeye yayılacaktı.

Bu çalışmada, Milli Mücadele Döneminden başlayarak gelişen ve ilerleyen Türk-Sovyet ilişkilerinin nasıl bir ortamda devam ettiği, hangi unsurların ikili münasebetlere yön verdiği, ideolojik sapmaların bu ilişkilere nasıl etkisinin olduğu detaylı biçimde araştırılacaktır. Çalışma temel olarak ilişkilere, bu dönemden başlayarak yaratılan zedeleyici propagandaların sonraki yıllarda nasıl her iki devlet arasında ilkesel sorunlara yol açtığına ve sorunların kaynağının incelenmesine odaklanmaktadır.

Bu araştırmada aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra zayıflayan Türk-Sovyet ilişkilerinin, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra yeniden nasıl ivme kazandığı, bunun hangi temeller üzerinde geliştiği tespit edilecektir. İki devlet arasında 1964 yılından itibaren yeniden oluşturulmaya başlayan dostluk münasebetlerinde esas dayanaklarının neler olduğu, siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin gelişiminin bu münasebetlerde nasıl rol oynadığı çalışmanın temel hedefleri arasındadır. 1964-1971 yılları arasında iki ülke arasında gelişen ilişkilere bakarken dönemin basını burada önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Nitekim bu yıllarda iki devlet arasında gerçekleşen üst düzey ziyaretlerin kamuoyunda yönlendirilmesinde basın önemli rol oynamaktadır. Araştırmada, Türk basınının yanı sıra dönemin Sovyet basınının

⁵S. Yerasimos (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*. İstanbul: Boyut Kitapları, s. 13.

⁶Girgin, 2014, **a.g.k.**, s. 57.

da ilişkilerde aldığı tutum da önemli idi. Nitekim, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı olan siyaseti, karşılıklı ilişkilerdeki sorunlar ve kaygılar direkt olarak medyada yansımaktaydı. Bu çalışmada aynı zamanda Sovyet kaynaklarında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin nasıl değerlendirildiğine bakılacak, Türk kaynakları ile arasındaki farklılıklara değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDEN 27 MAYIS ASKERİ DARBESİNE KADAR TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ

1.1. Milli Mücadele Döneminde İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti ağır darbe alarak çıkmış, ülkenin büyük çoğunluğu İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. Savaşın sonlarına doğru 3 Mart 1918 tarihinde Rusya ile yapılan Brest-Litovsk Antlaşması Osmanlı devletinde de olumlu karşılandı, nitekim artık bununla her iki taraf için de Doğu cephesinde savaş resmen bitiyordu. Brest-Litovsk Antlaşmasından sonra Sovyetler Birliği ve Osmanlı Devleti arasında resmi ilişkiler başlasa da iki taraf arasında bazı sorunlar da mevcut idi. Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen devrim ile "Geçici Hükümet" devrilmiş, iktidarı Bolşevikler ele geçirmişti. Bolşevik devriminin en önemli vaatlerinden biri olan ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı ilkesi bu bölgedeki Müslüman Türkler tarafından da sabırsızlıkla bekleniyordu. Bu bölgedeki milletlerin bağımsız bir devlet kurmak için temasa geçtikleri ilk yer Moskova'daki Osmanlı Elçiliği oluyordu, bu ise Bolşevikler tarafından pek hoş karşılanmamaktaydı.⁷ İki devlet arasındaki diğer önemli sorun ise Mustafa Suphi meselesi idi. Moskova'da Yeni Dünya adıyla gazete çıkaran Mustafa Suphi, burada Osmanlı Devleti'ni çok ağır dille eleştiriyor, Sovyet Hükümeti ise bunun basın özgürlüğü olduğunu bildirerek hiçbir müdahalede bulunmuyordu. Osmanlı Devleti'nin Moskova Büyükelçisi Galip Kemali Bey Sovyetlerin bu tutumunu eleştirerek Rusya'da birçok yayın organının kapatıldığını, bu gazetenin Sovyetler tarafından mali destek gördüğünü bildirmişti. Bu gibi sebeplerden dolayı bu dönemde ikili ilişkilerde bazı sorunlar hâlâ devam ediyordu ve bunun en bariz göstergesi de Sovyetler Birliği'nin İstanbul'a bir büyükelçi göndermemesiydi.⁸

Bu dönemde Kafkasya'da gelişen olaylar da Rusya SFSC ile münasebetlerde sorunlara yol açıyordu, nitekim 4 Haziran 1918 tarihinde Batum'da Osmanlı Devleti daha yeni bağımsızlıklarını ilan etmiş Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile barış anlaşması

⁷A. S. Bilge (1992). *Güç Komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri 1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 22.

⁸Kurat, 1990, **a.g.k.**, s. 411.

imzalamış, Nahcivan'ın kontrolünü eline almıştı. Gürcistan ve Ermenistan ile yapılan anlaşmalar savaşı bitirmek amaçlı olsa da Azerbaycan ve Dağıstan ile dostluk ve yardımlaşma anlaşmaları imzalanmıştı. Enver Paşa Ermenistan ve Bolşevik saldırılarına karşı yardım talebinde bulunan Azerbaycan'a ve Dağıstan'a yardım yapılmasını uygun bulmuş, bunu müteakiben Nuri Paşa kuvvetleri 15 Eylül'de Bakü'yü işgalden kurtarmıştır. Rusya SFSC Hükümeti bu durumdan rahatsız olarak Türklerin Brest-Litovsk antlaşmasını yok saydığını, Bakü'nün derhal boşaltılmasını talep etmiş, Türk Hükümeti ise bunu anında reddetmiştir.⁹ Bunun ardından 21-24 Eylül 1918 tarihlerinde Talat Paşa Sovyet Büyükelçisi Joffe ile Berlin'de görüşme gerçekleştirmiş ve Osmanlı kuvvetlerinin Bakü'den çekilmesini kabul etmiştir. Ancak Talat Paşa şehrin Azerbaycan Hükümeti kontrolünde kalması şartını da öne sürmüştür. Lenin'in, 7 Ekim 1918 tarihinde Joffe'ye yazdığı mektuptan anlaşıldığı üzere Türklerin Bakü'yü İngilizlere teslim edeceği ve bu yüzden şehrin Sovyet makamlarına teslim edilmeden Türklerle hiçbir anlaşma yapılmaması gerekliliği vurgulanıyordu.¹⁰ Türklerin böyle gizli bir anlaşması bulunmasa da bundan bir ay sonra İngilizler Bakü'ye gelecek, buradaki Müsavatçılar İngilizlerin elinde kukla bir hükümet olarak tutulacaktı.

Bundan sonra Türkler ve Sovyetler arasında bu konularda anlaşma sağlanamaması üzerine ilişkiler daha da geriliyor, Sovyetler Brest-Litovsk antlaşmasına müteakiben Kars, Ardahan ve Batum'da yeniden plebisit yapılmasını talep ediyordu.¹¹ Birinci Dünya Savaşında bozguna uğramış Osmanlı, İngiliz ve Fransız ordularının İstanbul'a yürümesi tehlikesi üzerine mecburen 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmış, artık bununla fiilen tarihe karışmaya başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Moskova ile İstanbul arasında resmi ilişkiler de kesilecek, ikili ilişkiler Ankara Hükümeti'nin kurulmasıyla yeniden başlayacaktı. Rusya, Kasım ayında dikta olarak kabul ettiği Brest-Litovsk antlaşmasını da feshedecek, bununla da iki ülkenin de üzerinde anlaştığı hudut çizgisi kalmayacaktı.

Doğu'da Bolşeviklerle durum böyle iken Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basarak işgalci kuvvetlere karşı Milli Mücadele'yi resmen başlatıyordu. Bu sıralarda Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne telgraf göndererek,

⁹K. Gürün (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 4.

¹⁰Yerasimos, 2000, **a.g.k.**, s. 32.

¹¹Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 24.

Anadolu içlerinde daha güvenli yerlere ulaşmak amacıyla Havza'ya geçeceğini bildiriyordu. Aslında ise Havza bölgesinde bulunan “Ali Baba” otelinde Onu Lenin tarafından gönderilen Albay S. M. Budyeni bekliyordu.¹² Sovyet temsilcisi, Doğu bölgesinde kurulması planlanan Ermeni ve Kürt devletlerine, Karadeniz’de oluşturulacak kukla Pontus hükümetine karşı olduklarını açıkça belirtmiştir ve Sovyetlerin Türkiye’ye direniş mücadelesinde destek olmaya hazır olduğunu, cephane ve maddi destek konusunda da yardım edileceğini bildirmiştir. Mustafa Kemal ise Sovyet temsilcisine Anadolu’da yeni bir devlet kurmayı planladığını ve bu devlette oluşturulacak hükümetin “devlet sosyalizmi” modelini benimseyeceği görüşlerini aktarmıştır.¹³

Bazı tarihçilere göre, bu görüşmelerde Sovyet temsilcisi Türklere yardım karşılığında komünizmi kabul etme şartı koşturmuş, ancak sonradan bu iddialar Mustafa Kemal Paşa tarafından tümüyle reddedilmiştir. Mustafa Kemal, 23 Haziran 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa’ya şifreli bir telgraf çekerek Bolşeviklerle olan münasebetlerin memleket için bir sorun teşkil etmeyeceğini bildiriyor, aynı zamanda İtilaf Devletlerinin Türk-Sovyet yakınlaşmasından ihtiyat etmesinin, onları Türkiye’ye karşı daha anlayışlı harekete mecbur kılacağını vurguluyordu.¹⁴ O günlerde zaten Bolşevizm meselesi komutanlar arasında da sıkça görüşülüyordu, hatta 29 Şubat 1920 tarihinde Mustafa Kemal, Talat Paşa’ya yazdığı mektubunda, “koşullar zorlaşırsa ve başka seçenek kalmazsa o hususa da (Bolşevizm’e) girişmek lazım gelebilir” diyerek bu konuda fikrini açıkça beyan ediyordu.¹⁵

Türk-Sovyet ilişkileri 1919 yılının sonlarına doğru ikili temasların artmasıyla daha da güçlenmekteydi. Nitekim Türkler, Erzurum Kongresi’nden sonra Dr. Ömer Lütfi’yi Bakü’ye, Dr. Fuat Sabit’i ise Moskova’ya Sovyetlerle görüşmek için göndermişti. Dr. Fuat Sabit, Rusya SFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ile görüşme gerçekleştirerek, Sovyetlerin Türkiye’ye koşulsuz olarak maddi yardımda bulunacağını sözünü alıyordu. Bundan sonra Sivas Kongresi’nde Halil Paşa’nın Moskova’ya gönderilmesi kararı alınır. Halil Paşa 1920 yılında varabildiği Rusya SFSC’de Bolşevik Hükümetine “Kısa sürede Anadolu’da yeni bir hükümetin kurulacağını ve bu hükümetin

¹²İ. S. Topçuoğlu (1979). *Savaş ve Dostluk: Türk Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Bilimsel İş Yayını, s. 18.

¹³R. N. İleri (1999). *Atatürk ve Komünizm*. İstanbul: Scala Yayınları, s. 44-45.; Topçuoğlu, 1979, **a.g.k.**, s. 26-28

¹⁴K. Karabekir (2008), *İstiklâl Harbimiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 60-62.

¹⁵..... (2001). *Atatürk’ün Bütün Eserleri Cilt-6 (1919-1920)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 409.; H. Babacan (2014). *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 237.

Sovyet Rusya ile dostluk ve barış antlaşması imzalamaya hazır olduğunu” bildirecek ve Ruslardan olumlu yanıt alacaktı. Bu dönemde Ruslar da Türkiye’ye heyetler göndermekteydi. Alaşehir Kongreleri Başkanı Hacim Muhittin, 1919 yılının Ekim ayında Lenin ve Troçki tarafından gönderilen yedi kişilik heyeti kabul etmiş ve yardımlar konusu görüşülmüştür.¹⁶

İkili temasların giderek arttığı bu dönemde artık Sovyetlerle resmi anlaşmalar için de ortada hiçbir engel kalmamıştı. 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılması ile Ankara Hükümeti, Sovyetlerle ilk resmi temaslarına başlamıştı. Nitekim, 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Lenin’e yazdığı mektubunda emperyalist devletlere karşı Bolşeviklerle iş birliğini desteklediklerini, Kafkasya’daki İngiliz destekli kukla devletlerin (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) Sovyet Cumhuriyetlerine katılması konusunda yardım edileceğini bildirmiştir.¹⁷ Daha önce İstanbul’daki Karakol Cemiyeti tarafından Bakü’ye gönderilen Baha Sait, Ocak 1920’de Bolşeviklerle bir anlaşma imzalamış fakat bu anlaşma Heyeti-Temsiliye tarafından reddedilmişti. Ancak buradaki bazı Türk harp esirleri Anadolu’daki Milli Mücadele’ye yardım etmek için Bolşeviklerle iş birliğine girmiş, burada Türk Komünist Fırkası’nı kurmuşlardır. O günlerde 11. Kızıl Ordu, Bakü üzerine yürüyüş halindeydi ve bu hareket zamanı TKF üyeleri Rusların şehre girmesinde önemli rol oynuyordu. Sonrasında da 28 Nisan 1920 tarihinde Bolşevikler Azerbaycan’da iktidarı ele geçirecekti. Azerbaycan’da Bolşevik Hükümetinin kurulması ile TKF üyeleri aynı zamanda buradaki yerli halk arasında bu hareketi desteklemek ve yaymak amaçlı olarak çalışmalara girişmiş, hatta 3 Mayıs tarihinde Bakü’de çıkarılan Kommunist Gazetesi’nde beyannamede bulunarak “Arkadaşlar, Biz Türk komünistleri Azerbaycan İnkılabı’na iştirak ettik, bu onurlu inkılabın tarih huzurundaki kıymet ve ehemmiyetinin derecesini biliriz.” diye yerli halka çağrıda bulunmuşlardır.¹⁸

Kafkasya’da yaşanan bu olaylardan sonra Ankara Hükümeti Mayıs 1920 ‘de Sovyetler Birliği ile temasları bir kanalda toplamak, onlarla ayrıca bir ittifak anlaşmasının mümkün olup-olmayacağını anlamak için Moskova’ya bir heyet göndermeye karar verir.

¹⁶M. Perinçek (2005). *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 45-46.

¹⁷SSCB Bilimler Akademisi (1978). *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*. (Çev: A. Hasanoğlu), İstanbul: Bilim Yayınları, s. 61.; Topçuoğlu, 1979, **a.g.k.**, s. 65-66.

¹⁸Y. Aslan (1997). *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 81.

Heyette Dışışleri Bakanı Bekir Sami Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal, Lazistan millet vekili Osman Bey gibi isimler bulunuyordu. TBMM gönderilen heyete Sovyetlerden alınacak yardıma karşı, Boğazlardan serbestçe yararlanma hakkının verilmesi, Bolşeviklerle ortak düşmanlara karşı kader birliği önerisi, yabancı askerlerin Anadolu'ya kabul edilmesi gibi vaatlerin sunulması talimatını vermişti.¹⁹ Temmuz ayının sonlarına doğru Moskova'ya varan Heyet, ilk olarak Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile görüşmüştür. Görüşmeler yavaş ilerlemiş, ancak ağustos ayının ortalarında anlaşma müzakere edilmeye başlanmıştır. Bu görüşmelerde esas konular Ermeni meselesi ve Milli Mücadele'ye yapılacak yardımlar olmuştur. Bu müzakerelerde Türkiye ile Sovyetler arasında irtibatı sağlayan yolların Ermeniler tarafından kesilmesi meselesinde bir netice alınamayınca, heyet bu sefer Lenin ile görüşmüş, kendilerine o antlaşmanın yanlış olduğu ve düzeltileceği bildirilmiştir. Fakat daha sonra görüşmelerde başka bazı sorunlar ortaya çıktı. Nitekim 28 Ağustos'ta Çiçerin'in Bekir Sami Bey'den Van ve Bitlis vilayetlerinden muhakkak birinin Ermenistan'a verilmesini istemesi üzerine görüşmeler tıkanmış, Bekir Sami Bey Ankara'dan talimat almadan müzakereye devam edemeyeceğini bildirmiş ve ayrılmıştır.²⁰ Bu sıralarda Kazım Karabekir Paşa, sürekli Türk köylerine saldırılar tertip eden ve yağmacılık yapan Ermenilere karşı bir hareket düzenlemek istese de Rusların tepkisini çekmemek için Ankara Hükümeti bu planı erteletmeye çalışmış, lakin Moskova görüşmelerinde Bolşeviklerin Ermeniler lehine toprak talebi üzerine bu saldırıya izin verilmiştir. Başlatılan Doğu hareketi ile Sarıkamış, Kars ve Gümrü işgalden kurtarılmış ve ağır yenilgiler üzerine sonunda Ermeniler 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Barış Antlaşmasını imzalamaya mecbur olmuştur. Bu sıralarda Bolşeviklerin Erivan'a girerek iktidarı eline alması ile Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkiler yeniden rayına oturmuştur.²¹

İki ülke arasındaki bu sorun aradan kalkmış olsa da Ankara Hükümetinin en çekindiği nokta "komünizm" meselesi idi. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle ilişkileri gerginleştirmek istemiyordu. Lakin Bakü Birinci Doğu Milletleri Kongresi'nde (1-8 Eylül 1920) Türkiye hakkında alınmış karar ona ve hükümetine tehdit oluşturunuyordu. Kongrede Türk işçi ve köylülerine dahili ve harici zalimlerin pençesinden kurtularak, Türkiye'yi hakiki ve sağlam istiklale kavuşturaabilecekleri çağrısı yapılmıştı. Bununla da

¹⁹Yerasimos, 2000, **a.g.k.**, s. 142.

²⁰Yerasimos, 2000, **a.g.k.**, s. 160-163.

²¹Girgin, 2014, **a.g.k.**, s. 114-115.

bu sınıflara kendi istikballerini kendilerinin tayin etmesi hakkının, yani Bolşevizm'in uygulanması gerekliliği iletiliyordu.²² Bu sıralarda Rus Büyükelçisi Medivany, Türk Komünist Fırkası başkanı Mustafa Suphi önderliğindeki heyet ile Ankara'ya geçmek üzere Kars'a gelmişlerdi. Aynı günlerde Ankara Hükümeti'nin Moskova'ya tayin ettiği Büyükelçisi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) da Rusya'ya gitmek için Kars'a gelmişti. Ali Fuat Cebesoy burada Mustafa Suphi ile buluşmasını hatıratında şöyle anlatır:²³

“Mustafa Suphi, benimle görüşmek ricasında bulunduğu zaman kendisini kabulde bir mahzur görmedim. 2 Ocak 1921'de ziyaretime geldi. Ankara'da iken resmi dosyalardan bu zata ve teşkilatına dair bazı malumat almıştım, fakat bir defa da kendisini dinlemek faydalı olacaktı.

Anadolu hareketinin içtimai bir ihtilal olmaktan ziyade Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı istiklal ve hürriyetini kurtarmasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından addetmiyoruz Bilakis halk kütlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamağa çalışıyoruz”

Ali Fuat (Cebesoy) Mustafa Suphi'nin hayalinde bir gün Türkiye'de Lenin ve Stalin gibi Bolşevik bir lider olma arzusunu öne sürmüştür. Mustafa Suphi ve kafilesi Ocak 1921 tarihinde Meclisin davetlisi olarak Ankara'ya doğru yola çıkmış, kendilerine karşı Kars ve Erzurum'da linç girişimlerinde bulunulmuş, sonradan Sovyetlere dönmek için Trabzon'dan bindikleri teknede meçhul şekilde öldürülmüştür.²⁴ Bu olayların yanı sıra Sakarya Meydan Muharebesini kazandıktan sonra Türkiye'de komünistlere karşı ciddi bir baskı ve tutuklamalar başlamış, bu politika Sovyetler Birliği kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmıştır.²⁵

Mustafa Kemal Paşa, bu yaşananlara rağmen Sovyetler ile ilişkileri dostça devam ettirmek istemiş, bu yüzden de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı tamamlamak için Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur Bey, Ali Fuat Paşa'dan oluşan İkinci TBMM Heyetini Moskova'ya göndermiştir. Heyet 21 Şubat'ta Çiçerin ve Karahan ile görüşmüş, ancak yine Ermeni meselesi en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. Çiçerin, Türk heyetine “Gümrü'yü boşaltmıyorsunuz, Ermenistan'daki halkı aç bırakıyorsunuz, oradaki komünist örgütü zayıflatıyorsunuz” gibi şikayetlerini iletmıştır. Heyet, Çiçerin ile

²²A. F. Cebesoy (2002). *Moskova Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, s. 10-28.

²³Cebesoy, 2002, **a.g.k.**, s. 37.

²⁴M. İ. Özgen (1982). *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*. İstanbul: 14 Mayıs Vakfı Yayınları, s. 43.

²⁵Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 82.

görüşmelerde bir ilerleme sağlanamayacağını anlayarak, 22 Şubat gecesi Stalin ile görüşme gerçekleştirmiştir. Stalin ise Türkiye ile ittifak yapmanın mümkün olmadığını, lakin başka türlü bir anlaşma yapılabileceklerini belirtmiştir. Stalin İngiltere ile ticaret anlaşması yapacaklarını, bununla da İngiltere, ABD ve Fransa arasında rekabeti sağlayacaklarını düşünse de Türkiye'ye de para, silah yardımlarını sağlayabileceklerini açıklamıştı.²⁶ Stalin ile Gümrü'yü boşaltma konusunda da uzlaşmadan sonra ertesi gün Çiçerin ile yeniden görüşme yapılmış ve artık imzalanacak anlaşmanın son pürüzleri üzerinde çalışılmaya başlanmıştır.

Antlaşmanın 16 Mart 1921 tarihinde imzalanacağı açıklanmışsa da aynı gün Londra'da İngiltere ile ticaret anlaşması yapan Rusların talebi ile 18 Mart tarihine alınmıştır. Yusuf Kemal (Tengirşek) ise sonradan bu antlaşmayı 16 Mart tarihine geri aldirmiştir. Çünkü bu tarih İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edildiği güne tekabül ediyordu. Bununla da Ankara Hükümeti Sovyetler ile olan ittifakını öne çıkararak emperyalist devletlere takvim üzerinden mesaj vermiş oluyordu.²⁷ Antlaşma; 16 madde ve 3 ekten oluşuyordu ve ilk maddesinde Türk-Sovyet hududu belirleniyordu, Ruslar ilk maddede aynı zamanda Misakı Milli'yi tanıdığını da belirtiyordu. İkinci maddede Batum'un Gürcistan'a bırakılmasına, üçüncü maddede ise Nahcivan'ın Azerbaycan himayesinde muhtar bölge olmasına karar veriliyordu. Antlaşmanın en dikkat edilmesi gereken bölümlerinden birini de 8. madde teşkil etmektedir; nitekim bu madde ile her iki ülke birbirlerinin dahili meselelerine karışmama ve ülkelerinde diğer ülke aleyhine karşı oluşturulacak siyasi yapılanmalara izin vermemeyi üstleniyorlardı. Bu anlaşmanın dışında, mektup teatisi sureti ile, Sovyet Rusya belli olmayan süreç dahilinde, Türkiye'ye her yıl 10 milyon altın ruble vererek, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ve savaşın giderlerini karşılamayı vaat ediyordu.²⁸ Yapılan Anlaşmalar sonucunda Rusya SFSC Halk Komiserleri Meclisi, 29 Haziran 1921 tarihinde Türkiye'ye verilmesi planlanan beş milyon altın ruble miktarındaki ikinci taksiti de onaylayarak Halk Maliye Komitesi'ne aktarmıştı.²⁹ V. İ. Lenin, 30 Temmuz 1921 tarihinde Dış Ticaret Halk Komiseri L. B. Krasin'e yazdığı mektubunda Trabzon'dan tahıl ve kömür satın alımının gerekliliğinden

²⁶Cebesoy, 2002, **a.g.k.**, s. 140-144.

²⁷Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 74.

²⁸İ. Soysal (1983). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 32-38.

²⁹Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsial'no-Političeskoy İstoriyi, (1921a). s. 1.

bahsetmişti.³⁰ İki taraf arasında devam eden iş birliğinde Türkiye Hükümeti de Rusya'ya desteğini esirgememiştir. Nitekim, 18 Eylül 1921 tarihinde Türk Hükümeti "Rusya'da Açlık Çeken Halka 60 bin Pud Tahıl Yardım Etme" kararı almıştı.³¹ Genel itibarıyla bakıldığında Moskova Antlaşması Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Tarihsel olarak bakıldığında şimdiye kadar taraflar arasında olan barış anlaşmaları hep büyük hasarlı savaşlardan sonra olmuş ve bir tarafın diğerine baskısı neticesinde imzalanmışsa da bu antlaşma ile iki devrimci ülkenin emperyalizme karşı nasıl ortak şekilde mücadele ettiğinin kanıtı niteliğindedir. Sovyet lideri Lenin bu antlaşmayı "Bizi Kafkasya'daki sonsuz savaşlardan kurtaran antlaşma" diye yorumlamıştır.³² Mustafa Kemal Paşa da ona benzer tutumla "(...) Bu antlaşma ile, emperyalizmin ihtiraslı saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu" şeklinde değerlendirmiştir.³³

Bolşevikler, Moskova Antlaşmasının 15.Maddesine dayanarak Türkiye ile Kafkasya'daki devletlerin arasında gerçekleşecek anlaşmalarda onları ilgilendiren kısımlarda o Cumhuriyetler nezdinde lazım gelen girişimleri yapmayı üstlenmişti. Böylelikle Sovyetler Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında ayrı bir anlaşmanın yapılmasına razı olmuş ve nihayetinde 26 Eylül 1921 tarihinde Rusya SFSC, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan temsilcilerinin yanı sıra Ankara Hükümeti'ni temsil eden Kazım Karabekir Paşa'nın katılımları ile Kars Konferansı açılmıştır. Konferans boyunca Sovyetler Türkiye'ye olumlu yaklaşmayı çalışır ve bununla da Moskova Antlaşmasının neredeyse tekrarı olan Kars Antlaşması 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanır. Bu antlaşma ile Misakı Milli sınırlarını üç devlet daha tanıyordu ve ayrıca gelen yardımlarda oluşan engeller aradan kalkmış bulunuyordu.³⁴ Daha sonra Sovyetlerin önemli generallerinden olan M. V. Frunze Ukrayna ile Türkiye arasında daha kapsamlı bir anlaşma imzalamak için Ankara'ya gelmiş, bu ziyaret ile ikili ilişkilerde dostluğun sürdüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Görüşmelerin sonucunda Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında 2 Ocak 1922 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı ve

³⁰Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsial'no-Političeskoy İstoriyi, (1921b). s. 1

³¹Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsial'no-Političeskoy İstoriyi, (1921c). s. 75.

³²Perinçek, 2005, **a.g.k.**, s. 100.

³³İleri, 1999, **a.g.k.**, s. 390.

³⁴R. Parla (1987). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan Montrö*. Lefkoşa: Özdilek Matbaacılık, s. 193-197.

ikili ilişkiler yeni bir boyuta ulaştı.³⁵ Lakin yine de iki ülke arasında sıkıntılar ve tedirginlikler de mevcut durumdaydı. Ankara Hükümeti, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile anlaşmaya varmış, resmi olarak ilk İtilaf Devleti tarafından tanınmıştı.³⁶ Fransa ile oluşan bu dostluk ortamı Sovyetleri ciddi şekilde endişelendirmekte idi ve Türkiye’den bu konudan tatmin edici bir cevap bekleniyordu. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerin bu durumdan rahatsızlığını anlamış, 4 Ocak 1922 tarihinde Lenin’e bir mektup yollamıştır. Mustafa Kemal, mektubunda şöyle yazmaktadır:³⁷

“Milletlerarası politika alanında, Fransız-Türk Antlaşması tıpkı İngiliz-Rus Ticaret Anlaşması gibi, belirli şartların zorunlu bir sonucudur. Gerek bu anlaşma gerekse gelecekte imzalamamız muhtemel bütün diğer anlaşmalar, hiçbir biçimde ideallerimizden vazgeçtiğimiz anlamına gelmez. Fakat ben bize açıkça beyan edebilirim ki, Büyük Millet Meclisi Türkiye’si Rusya’ya karşı daima izlediği politikadan vazgeçmeyecektir. Bu konuda yayılan haberler de mutlak şekilde yalandır. Sizi ayrıca temin ederim ki, Sovyetler Birliği’ne karşı hiçbir anlaşma imzalamayacağımız gibi, doğrudan doğruya olsun olmasın Rusya’ya karşı bir koalisyona asla katılmayacağız...”

Mustafa Kemal Paşa, mektuptan da anlaşıldığı üzere Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin kötüye gitmesini istemiyordu ve onlara emperyalist sisteme karşı daimi ortaklık güvencesi de vermiş oluyordu.

Türkiye, 1922 senesinin sonlarına doğru gelindiğinde artık ülkedeki işgalci kuvvetlere karşı büyük üstünlük sağlamış, Batılı devletlere bu bölgede barış anlaşmasından başka bir çare bırakmamıştı. Bunu müteakiben 11 Ekim 1922 tarihinde Türkiye, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya devletleri Mudanya Mütarekesini imzaladı.³⁸ Bundan sonra Türk Hükümeti Lozan Barış Konferansı ile bağımsız ve egemen bir devletin kurma adımlarını atmış olacaktı. Konferans toplanmadan önce Sovyetlerin davet edilmemesi hem Türkiye’de hem de Moskova’da ciddi şaşkınlık ve tepki oluşturmuştu. Ankara Hükümeti’ni en rahatsız eden durumlardan biri de İtilaf devletlerinin İstanbul Hükümetini de Lozan’a davet etmesi olmuştu, nitekim bundan sonra 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM saltanatı resmen kaldırdığını ilan etmişti.³⁹ Ankara Hükümeti Lozan’da yalnız kalmamak için Sovyetlerin de bu toplantıda bulunmasını arzu ediyordu ve bunun

³⁵Y. Aslan (2002). *Mustafa Kemal-Frunze Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 95-100.

³⁶F. Armaoğlu (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 320.

³⁷Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 81.

³⁸Soysal, 1983, **a.g.k.**, s. 61-66.

³⁹T. F. Ertan (2013). Lozan Konferansı’nda Türkiye’yi Temsil Sorunu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (53). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/617846> (Erişim tarihi: 01.12.2021).

için 4 Ekim’de İtilaf devletlerine nota göndererek, esas olarak Boğazlar meselesi konusunda gelecekte sorun teşkil etmemesi açısından Rusya, Ukrayna, Gürcistan’ın konferansa davet edilmesi gerektiğini bildiriyordu. İtilaf devletleri bunun üzerine 27 Ekim’de Sovyetlere resmi çağrı yaptı ve davet etti, lakin bu davet sadece Boğazlarla ilgili bölümleri kapsıyordu. Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde çalışmalarına başladı. Toplantıda Türk Heyetinin başında Hariciye Vekili İsmet Paşa, Sovyet Heyetinin başında ise Çiçerin bulunuyordu. Konferansta İngilizlerin Boğazlar ile ilgili niyeti Boğazların tarafsızlaştırılması, buradan tam geçiş serbestliğinin sağlanması idi.⁴⁰

Sovyetler ise Boğazların ister barış zamanında isterse de savaş zamanında bütün savaş gemilerine kapalı olmasını, denizlerde ticari ulaşımın özgürlüğün sağlanmasını talep etmekteydi. Sovyet temsilcisi Çiçerin, Konferansta okuduğu nota ile Türkiye’nin Boğazlarda donanma bulundurması konusunda serbest bırakılmasını savundu ve bu bölgedeki bağımsızlık ile Türkiye’nin barışın temeli olacağını belirtti. Türkiye ise Boğazlarda tam egemenliğini, Boğazların ticaret gemilerine açılmasını, Karadeniz’de savaş gemilerinin bulundurulmamasını talep ediyordu. İsmet Paşa, Rusya’nın görüşlerinin büyük bölümüne katıldığını söylese de İtilaf devleri tarafından gelen baskılar nedeniyle daha ileri gidememekteydi. Konferansta İngilizler ve Sovyetler arasında ciddi sorunlar ortaya çıkmıştı, nitekim Çiçerin 30 Aralık 1922 tarihinde sunduğu memorandumda, emperyalist devletlerin Türk halkının bağımsızlığına saygı göstermek yerine, Türkiye’yi himayeleri altına almaya kalkışmalarını eleştirmiş, bu durumun aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin de çıkarları için tehlike oluşturduğunu bildirmiştir.⁴¹ Olayların bu şekilde gelişmesi ile antlaşmanın son halini görüşmek için oluşturulan uzmanlar komisyonuna Sovyet temsilcileri davet edilmemişti, buna sebep olarak ise askeri-teknik sorunların sadece İtilaf devletlerini ve Türkiye’yi ilgilendirmesi gösterilmişti. İtilaf devletleri Sovyetlerin burada bulunmasından aşırı derece rahatsız olmuşlardı, nitekim Çiçerin’in yerine Sovyet heyetinin başına getirilen Vorovski, ısrarla Lozan’da kalmak istemiş, sonra da kendisine karşı tertip edilen bir suikast neticesinde öldürülmüştü. Aslında bununla da hem Türkiye’ye hem de Sovyetlere ultimatoma veriliyordu, nitekim Vorovski’nin cenazesine katılan Türk heyetine İsmet Paşa’ya da suikast tertip edileceği bilgisi ulaşmıştı.⁴²

⁴⁰SSCB Bilimler Akademisi, 1978, **a.g.k.**, s. 96.

⁴¹Perinçek, 2005, **a.g.k.**, s. 157.

⁴²Perinçek, 2005, **a.g.k.**, s. 158.

Yaşanan bu olaylardan sonra 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya ekli olan Boğazlar Sözleşmesine göre, ticaret gemilerine savaş veya barış dönemlerinde Boğazlardan geçme serbestliği sağlandı. Bunun yanı sıra bölgenin askersizleştirilmesine, Boğazlar rejiminin olası bir ihlalinde Batılı devletlerin yaptırım uygulaması, Boğazlar yönetiminin kontrolünün kurulan komisyon ile Millet Cemiyeti güvencesinde sürdürülmesi kararlaştırılmıştı.⁴³ Sovyetler Birliği ise bu antlaşmayı kabul edip imzalarsa da belgeyi tasdikten geçirmeyerek, antlaşmayı ve şartlarını protesto etmiştir.⁴⁴

Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin sınırları Irak kısmı hariç belirlenmiş, kapitülasyonlar kaldırılmış, yeni bağımsız bir devlet kurulmuştur. Bu Antlaşma aynı zamanda Türk-Sovyet ilişkilerinin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur, bu zorlu dönemde her iki ülkede Batı emperyalizmine karşı birlikte mücadeleye girişmiş, iki taraf arasındaki dostluk ilişkileri her birinin menfaatlerine de hizmet etmiştir. Bolşevikler, Lozan Antlaşması'ndan arzu ettikleri sonucu alamadan ayrılrsa da bu ikili münasebetler çok tesir etmemiştir, Türk- Sovyet ilişkilerinin birinci dönemi bu şekilde kapanmıştır.

1.2. İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Sovyet İlişkileri

Lozan Konferansından sonra Türkiye artık yeni bir döneme girmişti, nitekim ülke işgalcilerden kurtulmuş, altı yüzyıllık Osmanlı saltanatı kaldırılmış, tam bağımsız, laik bir Cumhuriyet inşa edilmişti. Yeni kurulan Cumhuriyet birçok ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalsa da artık dünyada önemli bir itibar sahibi olan ülke konumuna gelmişti. Sovyetler Birliği'nde ise bu dönemde Lenin'in vefatı üzerine ciddi bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Lenin'in ölümünden sonra Stalin, “kesintisiz devrim” fikrinin savunucusu Troçki ile arasında devam eden mücadeleyi kazandı ve 1927 yılında iktidarı eline aldı. Sovyetler kendi içerisindeki “Beyaz Terör” sorununu hallettikten sonra artık ülkede sosyalizmin uygulamasını başlatmaktaydı.⁴⁵ Yeniden toparlanma sürecine giren Türkiye ve SSCB üzerinde hâlâ Batılı emperyalistlerin tehditleri devam etmekteydi. Bu yüzden iki devlet de bu baskılar karşısında aralarındaki dostluğu daha da pekiştirmek,

⁴³Soysal, 1983, **a.g.k.**, s. 67-84.

⁴⁴N. M. Cengiz (2019). Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (36). <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=8-nigar.pdf> (Erişim tarihi: 01.12.2021).

⁴⁵İ. Görgen (2021). Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 10 (2). <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/3D84CB2A785A4DF7B9893CB8F379E574> (Erişim tarihi: 01.12.2021).

bunu resmi bir hale getirmek için adımlar atmak zorunda kalmışlardı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bu durumu açıkça görmekteydi, nitekim kendisi 1 Mart 1924 tarihinde TBMM’de yaptığı açıklamada, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin dostane mahiyette korunmasına, bu ilişkilerin fiilen gelişmesine kıymet verdiklerini, bazı zorlukların da halledildiğini belirtmiştir.⁴⁶ Aslında her iki devlet de Milli Mücadele Döneminden bu yana süren olumlu münasebetlerini devam ettirmek niyetindeydi, buna örnek olarak bu dönemde Ankara’daki Sovyet elçisi Suritz vasıtası ile Başvekil İsmet Paşa ve Rus Hariciye Komiseri Çiçerin arasında geçen mektuplaşmalar gösterilebilir. Çiçerin mektuplarda, ortak düşmanlara (Batılı emperyalistler) karşı her iki tarafın da aynı mücadeleyi vermesi gerekliliğini, Türk-Sovyet ilişkilerine itimsizlik tohumu serpmek isteyenlerin girişimlerine ve uydurmalarına karşı kulaklarını tıkamak zorunda olduklarını bildiriyordu. İsmet Paşa da aynı tavırda görüşlerini sergiliyor, ortak düşmana karşı mücadelenin gerekliliğini, onların Türk-Sovyet ilişkilerini zehirleme çabalarına set çektiklerini vurguluyordu.⁴⁷ Bununla da bu dönemde hem Türkiye tarafının hem de Sovyetler tarafının ikili ilişkilerin geliştirilmesinde açıkça ilgili oldukları, dış baskılara karşı oluşturulacak bir dostluk ittifakının kısa süre içerisinde resmîyete dökülmesini istedikleri anlaşıyordu.

1.2.1. 17 Aralık 1925 Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1925 yılı sonlarına doğru gelindiğinde artık ikili bir dostluk anlaşmasının imzalanması için tüm koşullar oluşturulmuştu. Sovyetler Birliği, kendisi gibi Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası sistemden tecrit edilen Almanya ile 1922 yılında Rapallo Antlaşmasını imzalamış, bununla da Batı’da kendisine dost bir ülke bulmuştu. Dönemin Sovyet Diplomatı Aralov, Sovyetlerin İngiltere’ye karşı bir zaferi olarak görülen bu antlaşmanın Mustafa Kemal Paşa tarafından da memnuniyetle karşılandığını anılarında yazmıştı.⁴⁸ Lakin, 1 Aralık 1925 tarihinde Almanya’nın Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya ile Lokarno Antlaşmalarını

⁴⁶İleri, 1999, **a.g.k.**, s. 393.

⁴⁷Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 104.

⁴⁸S. İ. Aralov (2007). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*. (Çev: Hasan Ali Ediz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 127.

imzalaması fiilen Sovyetlerin Batı'dan dışlanması anlamına geliyordu.⁴⁹ Türkiye ise Musul meselesinde İngiltere, Suriye hududu sorununda Fransa ile sorunlar yaşamaktaydı ve İtalya'da Mussolini'nin iktidarı eline alması ile de büyük tedirginlik içerisindeydi. Bu dönemde artık Türkiye dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak müttefikinin yine Sovyetler olduğunu düşündü, çünkü 16 Aralık 1925 tarihinde Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) Musul'u Irak sınırları içerisinde kabul ediyordu ve bununla da Türkiye-İngiltere iyice gerginleşmişti.⁵⁰ Bu karara tepki olarak bir gün sonra 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile SSCB temsilcisi Çiçerin arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın birinci maddesine göre iki ülkeden birisine herhangi bir saldırı olduğu takdirde diğerinin tarafsız kalacağı, ikinci maddesine göre ise iki memleketin de birbirlerine saldırmayacakları ve tarafların üçüncü bir devlet tarafından diğerine karşı oluşturacak hiçbir ittifakta yer almayacakları belirtiliyordu.⁵¹ Burada aynı zamanda Çiçerin'in Türk Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektup da ek olarak gösterilebilir. Çiçerin, mektubunda Moskova Antlaşması'na atıfta bulunarak, sözleşmede taraf olan ülkelere birine üçüncü bir devletin saldırısı olduğu takdirde 1921 tarihli bu anlaşmanın iki ülke arasındaki ilişkilerde temel olacağını bildirmekteydi.⁵² Bununla da mektubu veren taraf olan Sovyetlerin Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi yine Türkiye'ye her türlü destek ve güvence sağlayabileceğini anlamak mümkün oluyor. Kireev, SSCB'nin bu antlaşma sırasında Sovyet askeri gemilerinin Boğazlardan geçmesini kolaylaştıracak bir maddenin kabul edilmesi girişiminde bulunduğunu ancak bunun Türkiye tarafından kabul edilmediğini bildirmektedir.⁵³ Çiçerin, 21 Aralık tarihinde yaptığı açıklamada Türkiye'nin Musul konusunda haksızlığa uğradığını, İngiltere'nin uzlaşmacı tavır sergilememesinin kötü sonuçlara yol açabileceğini vurguluyor, bununla da Sovyetlerin Türkiye'ye bu meselede de destek çıktığını göstermiş oluyordu. Bunu müteakiben bu dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde ciddi sorunlar vardı ve Sovyetler Birliği bu iki ülke arasında çıkacak olası bir savaşın yalnız İngiltere'nin çıkarlarına uygun olacağını, bu yüzden olası bir müdahale durumunda Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın ilk maddesini uygulayamayacağını

⁴⁹İ. Şahin (2016). Lokarno ve Musul Kışkırtıcılığı Türk Dış Politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (4). <http://www.itobiad.com/en/download/article-file/206379> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

⁵⁰Şahin, 2016, **a.g.k.**, s. 662.

⁵¹Soysal, 1983, **a.g.k.**, s. 268.

⁵²Soysal, 1983, **a.g.k.**, s. 270.

⁵³N. G. Kireev (2007). *İstoriya Turtsii XX Vek.* Moskova: Doğu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 189.

bildirmiştir. Ancak sonradan Sovyetlerin yoğun şekilde aracılık etmesiyle iki taraf 22 Nisan 1926 tarihinde Türk-İran Tarafsızlık Antlaşmasını imzalamıştır.⁵⁴ Görüldüğü gibi, 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması her iki ülkenin birbirlerine olan güveninin güçlenmesine sebep olduğu gibi aynı zamanda Orta Doğu’da da barışın sağlanması açısından çok önemli bir gelişme olmuştur. Artık bu dönemden başlayarak Türk-Sovyet ilişkilerinde en parlak dönem yaşanacak, dostluk ve iş birliği en yüksek seviyesine ulaşacaktı. Sovyetlerle olan hududun kesin bir şekilde kararlaştırılması ile iki ülke arasındaki sınır sorunu da artık tamamen halledilmişti. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1926 tarihinde Sovyetler Birliği ile devam eden ilişkilere ve bu duruma şöyle değinmiştir:⁵⁵

“Rusya ile münasebatımız, tasdikinize iktiran eden emniyet ve bitaraflık muahedesiyle tespit edilen esaslar üzerinde halisane ve samimanedir. Tahdid-i hudut bermutat, müsait bir hava içinde neticelendi. İkamet ve Ticaret Muahedesi müzakeratı da çok ilerledi.”

Sovyetler Birliği ile devam eden olumlu hava 13 Kasım 1926 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın Odesa’ya gezisi ile bu dostluğun bir tezahürünü ortaya koyuyordu. Odesa’da Çiçerin ile yapılan görüşmede esas konu Milletler Cemiyeti ve İtalyan tehdidi olmuş, bunun yanı sıra ticari konular da müzakere edilmiştir. Bununla da ilk defa iki ülke arasında ekonomik iş birliği konusu gündeme gelmiş oluyordu.⁵⁶ Ayrıca, bu toplantıdan Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne henüz katılmayacağı da anlaşılmıştır. Odesa görüşmelerinden sonra artık iki taraf arasında ticari anlaşmaların yapılmasında hiçbir engel bulunmuyordu. Türkiye uzun süren savaşılarından sonra ekonomiyi canlandırmak, üretimi artırmak niyetinde olmasına rağmen ülkenin olanakları ve mevcut durum buna pek müsait değildi. Bunun için de dost ülke Sovyetler ile bir ticari anlaşmanın yapılması kaçınılmaz idi. Bunun sonucunda, 11 Mart 1927 tarihinde Türkiye ve SSCB arasında Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imza edildi. Bu anlaşma ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedefleniyordu ve 15. madde ile İstanbul, Eskişehir, Konya, Erzurum, Trabzon, Mersin, İzmir gibi bölgelerde Ticaret mümessilliği açılması planlanıyordu.⁵⁷ Taraflar, kendi ülkeleri üzerinden başka ülkelere gönderilecek malların

⁵⁴E. Müezzinoğlu ve İ. Şahin (2016). Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması. *Yeni Türkiye Dergisi*, 22 (85). <https://www.researchgate.net/publication/308633802> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

⁵⁵TBMM Zabıt Ceridesi, (1926), Devre:2, İçtima:1, c:1, s. 4.

⁵⁶M. Gönübol vd., (1977). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 81-82.

⁵⁷Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 105.

gümrüğe tabi olmadan geçmesini de kabul ediyordu. Ticaret Anlaşması her iki ülkede de olumlu karşılsa da kendisi ile birlikte bazı sorunları da doğurmuştu. Nitekim Türkiye’de ticaret girişimciler tarafından yapılıyordu, ancak Sovyetler Birliği’nde bu alanda devlet idaresi ve denetimi öne çıkıyordu. Bunun gibi detaylar ilişkilerdeki olumlu gelişimlere bakıldığında çok önem arz etmemekteydi.

Milletler Cemiyeti’nin uluslararası sistemde oluşacak bir savaş ortamını önleyemeyeceği düşünüldüğü için savaşın milli siyaset aracı olarak kullanılmamasını sağlayacak olan Briand- Kellog Pakti’na Rusya ve Türkiye de davet edilmişti. Her iki ülke de 1928 senesinde bu pakta katıldı ve daha sonra Sovyetlerin bu pakta benzer olarak sunduğu Litvinov Protokolü’ne de Türkiye davet edildi. Türkiye, 1 Nisan 1929’da bu pakta dahil oldu ve SSCB ile olan bağlarını daha da kuvvetlendirirdi.⁵⁸ Aynı yıl Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan Ankara’ya gelmiş, görüşmeler sonucunda 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın süresi bir yıl daha uzatılmıştır.⁵⁹ İmzalanan protokolde ayrıca SSCB ve Türkiye devletleri bundan sonra birbirlerine bildirmeden ve onaylatmadan komşu devletlerle siyasi anlaşmalar yapmayacaklarını kabul ediyorlardı.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 7 Mart 1931 tarihinde 1925 yılı anlaşmasına ek olarak bir protokol daha imza edildi. İmzalanan bu protokole göre taraflar diğer tarafa 6 ay öncesinden bilgi vermeden Karadeniz’de bir savaş gemisini tutmayı üstleniyordu.⁶⁰ İkili temasların sıklaştığı bu dönemde Sovyet Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov 27-30 Ekim 1931 tarihleri arasında Ankara’ya ziyarette bulundu. Litvinov, burada Tefik Rüştü Bey ve Başvekil İsmet Paşa ile görüşmeler yaptı, siyasi ve ekonomik meseleler müzakere edildi. Görüşmeler olumlu sonuçlandı ve 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın süresi beş yıl daha uzatıldı.⁶¹ Litvinov, ziyareti sırasında İsmet Paşa’yı Rusya’ya davet etmiş, Başvekil ise bu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir. Bu ziyaret sırasında Litvinov’u kabul eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1931 tarihinde Meclis konuşmasında bu ziyareti şöyle değerlendirdi:⁶²

⁵⁸N. Uyanık (2009). Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmaları Işığında Türk-Sovyet Siyasi İlişkilerinin Değerlendirilmesi (1923-1938). *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (20). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151938> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

⁵⁹Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 105.

⁶⁰*Milliyet*, 9 Mart 1931, s. 1-2.

⁶¹*Milliyet*, 31 Ekim 1931, s. 1-5.

⁶²TBMM Zabıt Ceridesi, (1931), devre: 4, içtima:1, c:4, s. 4.

“Büyük Dostumuz Sovyet Rusya’nın Muhterem Hariciye Komiserini Ankara’da kabul etmekle memnun olduk. İki memleketin tecrübe geçirmiş, dostça münasebetlerini aynı kuvvet ve samimiyetle idame etmek tarafeynin büyük menfaat ve halis arzularının icabatından olduğu bu vesile ile de izhar ve tebarüz etmiştir.”

Bu ziyaret sonrası her iki ülkenin dış politikada da uzlaşma sağlayabileceği anlaşılmış, Türkiye’nin Balkan ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabaları Sovyetler tarafından da desteklenmiştir. 1932 yılına girerken olumlu şekilde ilerleyen Türk-Sovyet ilişkileri, İsmet İnönü’nün Moskova ziyareti ile daha üst bir seviyeye çıkacaktır.

1.2.2. Başbakan İsmet İnönü’nün Moskova Ziyareti

Türkiye, 1930’lu yıllara gelindiğinde artık sadece Sovyetler ile değil, aynı zamanda Batılı devletler ile de münasebetlerini geliştirmek istiyordu. Balkan devletleri ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışan Türk Hükümeti, Milletler Cemiyeti’ne de bir an önce katılmayı planlamaktaydı. Bu yıllarda Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların halledilmesi, bu meselenin olumlu sonuçlanmasında iştirak eden İtalya ile de ilişkileri düzenlemeye yardımcı olmuş, hatta Mussolini, İsmet İnönü’yü ülkesine davet etmişti. Bu dönemde zaten Türkiye’nin Batı Avrupa ve ABD ile olan temaslarından aşırı rahatsızlık duyan Sovyetler, İsmet Paşa’ya ısrar ederek ilk olarak Moskova’ gelmesini rica ettiler.⁶³

Sovyetler Birliği’nin ısrarı sonucunda bu daveti kabul eden İsmet İnönü, 24 Nisan 1932 tarihinde bu seyahat için İstanbul’dan yola çıktı. İsmet Paşa, beraberindeki 30 kişilik heyet ile ilk olarak Odesa’ya geçmiş, burada yaptığı açıklamalarda “Bu dostluk herhangi bir tertibin tercümesi değil, milletlerimizin sinelerinden, karşılıklı menfaatlerimizin ve hadiselerin icabından doğan cereyan ve arzuların tabii bir ifadesidir” diyerek memnuniyetini açıkça gösteriyordu.⁶⁴ Türk Heyeti, 28 Nisan’da Moskova’ya varmış, burada Molotov, Litvinov gibi üst düzey yöneticiler tarafından görkemli bir şekilde karşılanmıştır. İsmet Paşa, 29 Nisan 1932’de SSCB Merkez Yürütme Kurulu Başkanı Kalinin ile, Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Molotov ile, Dışişleri Halk Komiseri Litvinov ile görüştü. Burada iki ülkenin emperyalizme karşı verdiği savaştan ve doğan birliktelik ile dostluktan bahsedilmiştir.

Görüşmelerde ekonomik konular, 1925 Antlaşmasının önemi konuşulan diğer meseleler olmuştur. İsmet Paşa, Moskova’daki görüşmelerine 6 Mayıs günü Stalin ile

⁶³Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 128.

⁶⁴Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 106.

devam etmiştir. Stalin ile yapılan toplantılarda esas konular Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden alacağı kredi, Balkan Paktı ve Milletler Cemiyeti olmuştur.⁶⁵ Görüşmeler sonucunda, Sovyetler Türkiye'ye 8 milyon dolar faizsiz borç vermeyi kabul ediyordu ve bu borcun vadesi 20 sene, geri ödemesi ise para ile değil tarım ürünleri ile olacaktı.⁶⁶ İsmet Paşa, Stalin ile görüşmelerinde Balkan Paktına da değinmiş, oluşturulacak bir paktın Sovyetler Birliği ile münasebetlerine engel yaratmayacağını, SSCB'nin aleyhine işlenmeyeceğinin güvencesini vermiştir. Görüşmelerde mutabık kalınan diğer bir konu ise Milletler Cemiyeti'ne katılım meselesiydi ve İsmet Paşa, Litvinov ile yaptığı müzakerede bu sorunu da halletmeye muvaffak olmuştur. İsmet Paşa, Litvinov'a bu konu hakkında fikirlerini şu şekilde bildirmiştir:⁶⁷

“Siz Cemiyeti Akvam'a girmemek için takip ettiğiniz istikameti bırakmak kararındasınız. Gireceksiniz. Ben bunu görüyorum. Beraber girelim demekle bu mesele halledilmiş olmuyor. Ne siz girmişsiniz. Bunun ehemmiyeti yoktur. Cemiyeti Akvam'a gireceğimizi size söylemek isterim”

İsmet Paşa, SSCB gezisinde hem ekonomik yardım alma hem de Balkan Paktı ile Milletler Cemiyeti meselesini hallederek önemli bir siyasi başarı elde etmiştir. İsmet İnönü, hatıralarında Sovyetler Birliği gezisi hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“Sovyet Rusya kendi kalkınması ile meşguldür. Bu müddet esnasında, dış politika olarak bütün dikkati, Almanya ve Batı Avrupa üzerinde toplanmıştır. Bunların Sovyet Rusya aleyhine yapacakları tertiplerden kuşkulu bulunmaktadır. Bu sebeple şimdilik garp hudutları ile meşguldür. Başka yerlerde, özellikle bizimle olan münasebetlerinde yeni bir ihtilafa girmek arzusunda değildir”

Ancak İsmet Paşa, sonraları bu fikrinde yanıldığını, buna da esas sebebin Almanya'da başlayan Nazi dalgasının sebep olduğunu açıklayacaktır.⁶⁸

Bu ziyaretten bir sene sonra Sovyet Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Vorosilov başkanlığındaki heyet İsmet Paşa'nın ziyaretini iade etmek için Türkiye'ye geldi. O günlerde Sovyet basını, Vorosilov'un Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü kutlamalarına katıldığını ve onun burada “Sovyetler ve Türkiye arasındaki güçlü

⁶⁵E. Müezzinoğlu (2018). İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/537030> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

⁶⁶G. Arslan (2021). Başvekil İsmet Paşa'nın “Sovyetlerle İş Birliğine Evet, Komünizme Hayır” Seyahati ve Neticeleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1790893> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

⁶⁷S. Selek (2006). *İsmet İnönü Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 513.

⁶⁸Selek, 2006, **a.g.k.**, s. 514

dostluğun yıllarca zorlu sınavlardan geçtiği ve buna rağmen hiç değişmeden devam ettiği” vurgulamasını ikili ilişkilerde önemli adım olarak açıklamakta idi.⁶⁹ Vorosilov, bu gezisinde Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile de görüşmüş ve Türk-Sovyet ilişkilerinin terakkisi konusunda fikir mübadelesi yürütülmüştür. İsmet Paşa, bu ziyaret hakkında “1933’te Vorosilov’un Türkiye’yi ziyareti ile iki memleket arasındaki itimat havası kuvvetlendi ve münasebetler daha sağlam bir zemine oturdu” yorumunda bulunmuştur.⁷⁰

Türk-Sovyet ilişkilerinde bahar havasının yaşandığı 1933 senesi, aynı zamanda ikili münasebetlerinde dönüm noktası olan bir dönemin sonunu da teşkil edecekti.

1.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Sovyet ilişkileri 1934 yılına gelindiğinde artık bazı sorunlar karşısında eskisi gibi dayanıklı kalmayı başaramıyordu. Türkiye, 9 Şubat 1934 tarihinde Romanya, Yugoslavya, Yunanistan devletleri ile bir araya gelerek bu bölgedeki İtalya tehdidine karşı Balkan Antantı’nı imzalamış, bu ise Sovyetler Birliği’nin tepkisini çekmiştir. Sovyetler, bu anlaşmanın gerçekleşmemesi için Türkiye tarafına güçlük çıkarmaya çalışmış, lakin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk bütün zorluklara rağmen bu antlaşmayı onaylamıştır. Sovyetlerin en büyük endişesi bu antlaşmadan sonra Romanya’nın SSCB’ye saldırma olasılığı ve bunun sonucunda Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulması ihtimaliydi. Sovyetlerin bu endişesinden sonra Türkiye Balkan Antantı’na bir çekince mektubu bildirmiştir:⁷¹

Türk Dışişleri Bakanı, Rusya Dışişleri Komiserine aşağıdaki şekilde bir beyan yaptığını bildirir: Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı yönetilmiş herhangi bir eyleme hiçbir zaman katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceğini Türkiye Cumhuriyeti adına açıklamaktan onur duyarım”

Türkiye, bu dönemde Avrupa’da yükselen faşizm dalgasının dünyayı yakın zamanda yeni bir cihan harbine sürükleyeceğini tahmin etmekteydi, nitekim bu yüzden de Doğu’da Sovyetler Birliği ile münasebetleri olumlu bir şekilde yürütmenin tek çare olduğunu anlamaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk’ün, 9 Mayıs 1935 tarihinde CHP Kurultayında yaptığı açıklama da bunu teyit etmektedir. Atatürk, konuşmasında Sovyetlere geniş yer vererek şunu vurgulamıştır:⁷²

⁶⁹İzvestiya, 30 Ekim 1933, s. 1.

⁷⁰Selek, 2006, a.g.k., s. 516.

⁷¹Gürün, a.g.k., s. 139.

⁷²İleri, 1999, a.g.k., s. 400-401.

“Devletlerimiz, hükümetleriyle ve uluslarıyla, her fırsatta birbirlerine nasıl inandıklarını ve ne kadar güvendiklerini bütün dünyaya göstermektedirler. Son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetlerin bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır.

Türk-Sovyet dostluğu uluslararası barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır.”

Atatürk, Sovyetler ile yakın münasebetleri korumaya çalışırken dünyadaki gelişen olayları da göz önünde bulunduruyordu, nitekim Nazi Almanyası 1934 yılında itibaren silahlanmaya başlamış, 1935 yılına gelindiğinde ise mecburi askerlik sistemini getirmişti. Almanyanın bu emelleri Milletler Cemiyeti tarafından kınanmakla yetinilse de Türkiye tarafı İtalyanın da Habeşistan’a saldırması ile Doğu Akdeniz’de oluşan tehlikeyi hissetmekteydi. Bu olayların üzerine Türkiye tarafı 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Konferansının tüm katılımcılarına ve Milletler Cemiyetine bir nota göndererek, Boğazlar rejiminin yeniden görüşülmesini talep etti.⁷³ Türkiye, Boğazların askerden arındırılmış olmasını tehlikeli buluyordu ve bu durumun değiştirilmesini talep etmekteydi. İlk olarak Sovyetler Birliği, 16 Nisan 1936’da Türkiye’nin tezini desteklediğini resmen açıkladı ve arkasından diğer muhatap ülkelerden de olumlu yanıtlar geldi.⁷⁴ Türkiye, Lozan’da olduğu gibi burada da kendisi destekleyen Sovyetler ile iş birliğine girmek için Sovyetler Birliği’nin Ankara Büyükelçisi Karahan ile temaslar kurmaya çalışıyordu. Karahan, 20 Haziran 1936 tarihinde Moskova’dan aldığı talimatı Türkiye Dışişleri Bakanlığına iletliyordu ve Sovyetlerin bu konudaki bazı şikayetlerini sıralıyordu. Telgrafta, Türkiye’nin düzenlemeyi planlandığı Karadeniz’de sınırlı savaş gemilerinin bulundurulması maddesi Sovyetleri hiç memnun etmemişti.⁷⁵

Nitekim, böyle bir madde uygulandığında Karadeniz’de sadece Sovyet donanması tonaj sınırını aşacağı için bu donanmanın bölgede hapis kalacağı düşünülüyordu. Bu sebepten Moskova’dan gelen mektupta, “Sovyet Hükümeti bu şartlar altında, Boğazlarla ilgili sözleşme tasarısının kendileriyle mutabık kalınarak hazırlandığını kabul edemez” şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, sonradan Litvinov ile yaptığı görüşmede “Dostluk hislerinin en açık ifadesine karşı görüşümüzün dostane sayılmamasının Ankara’da çok hayret ve teessür uyandırdığını” bildirmiştir. Türkiye,

⁷³Akşam, 12 Nisan 1936, s. 1-7.

⁷⁴Perinçek, 2005, a.g.k., s. 225.

⁷⁵Gürün, 2010, a.g.k., s. 116.

Sovyetlerin Montrö görüşmeleri sırasında yeni bir Moskova-Ankara temas hattı kurma girişimlerini pek hoş karşılamıyordu.

Montrö Boğazlar Konferansı, 22 Haziran 1936 tarihinde açıldı ve Lozan Konferansına katılmış 9 devlet buraya da heyetlerini gönderdi.⁷⁶ İlk toplantıda Türkiye tarafı 5 bölüm ve 13 maddeden oluşan önerisini sundu ve bu 23 Haziran toplantısının gündemi olarak belirlendi. Konferans yine Sovyetler ve İngilizler arasında ciddi mücadele ve fikir ayrılıkları ile devam etmekteydi. Nitekim, İngiltere Karadeniz'in uluslararası ve açık bir deniz olarak kalmasını istemiş, Sovyet temsilcisi Litvinov bunun kabul edilmez bir teklif olduğunu ve mümkün olmayacağını belirtmiştir. Litvinov, konuşmasında bu bölge devletlerinin güvenliği için Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlara girişinin tam kapatılması gerekliliğini vurguluyordu.⁷⁷ Sovyetler, sundukları bu tezin Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlere uygulanmamasını, yani sadece bu bölgedeki devletlerin Karadeniz'de donanmalarının serbest şekilde geçişini talep ediyordu. İngilizler ise deniz kuvvetleri için kısıtlamalar olacaksa bunun herkes için olmasını talep ediyordu ve bu Türkiye tarafından da destekleniyordu.⁷⁸ Sovyet temsilcileri Türkiye'nin gizli şekilde İngiltere ile anlaşma sağladığını ve bunun sonucunda böyle bir kaniya varıldığını düşünmekteydi. Türkiye ise böyle bir gizli anlaşma yürütmemiş, hatta bir anca önce sözleşmenin imzalanması için Karadeniz'de kıyısı bulunan veya bulunmayan bütün devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda önceden haber verme, tonaj, belirli bir süre şartları ile çözüm üretmeye çalışmıştır. Gergin geçen bu görüşmelerden sonra 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye, SSCB, Bulgaristan, Romanya, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya arasında Boğazlar rejimi ile ilgili olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı.⁷⁹ Sözleşmeye göre Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin gemilerinin bu bölgede 21 günden fazla kalamayacağı, bu ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi için 15 gün önceden Türkiye Hükümetine haber verilmesi gerekiyordu. Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkeler için ise bu süre 8 gün idi.⁸⁰

⁷⁶*Pravda*, 23 Haziran 1936, s. 1.

⁷⁷C. Hesenli (2005). *SSRİ-Türkiye (Soyuq Mühariibenin Sınaq Meydanı)*. Bakü: Adiloğlu Neşriyatı, s.22.

⁷⁸M. Gönlübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 130.

⁷⁹*Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1936, s. 1.

⁸⁰Parla, 1987, **a.g.k.**, s. 122, 124.

Sözleşmenin Türkiye için en önemli kısmı ise, Lozan'da Boğazlar için kurulan uluslararası komisyonun görevine son verilmesi ve bu yetkinin Türkiye'ye devredilmesi oldu.⁸¹ Türkiye, bu sözleşme ile aynı zamanda Boğazlarda asker bulundurma hakkını yeniden elde etti. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Sovyetler tam olarak istediklerini elde edemeseler de İngiltere ile yapılan mücadelede bir nevi üstünlük kazandılar. Nitekim İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki denetimin uluslararası komisyonda kalması isteği gerçekleşmemişti. Konferansın sonunda Litvinov Türkiye hakkında konuşurken, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluğun bu konferansta da sürdüğünü ve geçici olmadığını belirtmiş, böylelikle de Montrö'den sonra ikili ilişkilerin gelişimi için zemin hazırlamıştır.⁸²

Montrö'de devam eden ikili temaslar sonucunda Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardımlaşma paktı konusu müzakere edilse de Ekim 1936'da Türkiye bunu kabul etmedi. Türkiye'nin Moskova elçisi Zekai Apaydın 28 Ekim'de Litvinov'a, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin SSCB ve Türkiye açısından yeterli olduğunu, başka bir mütarekeye gerek olmadığını bildirmiştir. Litvinov, Apaydın'a baskı yaparak bu kararın Türkiye'ye ait olmadığını ima etmiş, İngiltere'nin böyle bir anlaşma için Türkiye'ye baskı yaptığını düşünmüştü. Türkiye, Sovyetlerle böyle bir antlaşma yaptığı takdirde yeni sorumluluklar almak zorunda kalacağını ve Batı devletleri tarafından baskı göreceğini bilmekteydi. 29 Ekim 1936 tarihinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Sovyet Büyükelçisi Karahan ile görüşen Atatürk, dost olarak gördükleri SSCB'den tebrik almamalarını elçiye bildirmiş ve bizzat Stalin'in kendisini tebrik etmeyişi hoş karşılamadığını vurgulamıştır. Karahan ise Kalinin'in Türkiye Hükümetine tebrik mesajı yolladığını, yoldaş Stalin'in ise selamlarını bu şekilde iletliğini Mustafa Kemal Atatürk'e bildirmiştir. Atatürk, kendisine Stalin ile yapacağı bir görüşmenin çok faydalı olacağını bildiren Karahan'a böyle bir görüşmenin yalnız eşit şartlarda ve eşit koşullarda mümkün olabileceğini söylemiştir ve devamında iletmiştir.⁸³

“Ben sizin çok güçlü ordunuzun olduğunu bilmekteyim, lakin ben sizden korkmuyorum, bu dünyada kimseden korkmuyorum, benim arkamda 18 milyonluk halk var ve bir emrim ile nereye

⁸¹SSCB Bilimler Akademisi, 1978, **a.g.k.**, s. 241.

⁸².... (1977). *Boğazlar Meselesi-Lozan ve Montrö (Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1)*. İstanbul: Aydınlık Yayınları, s. 115.

⁸³Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 26.

gitsem benim arkamdan gelirler. Ben istediğim zaman ikili ilişkilere zarar verebilirim, ama hiçbir zaman bunu yapmam, çünkü benim sözüm de dostluğum gibi mukaddes ve sarsılmazdır”

Atatürk, Sovyetler Birliği olan ikili ilişkilere bağlılığını 1 Kasım 1936 TBMM’nin yeni yasama yılının açılış toplantısında bir kez daha beyan etmiştir:⁸⁴

“Tarihte birçok defa münakaşa ve ihtiras vesilesi olmuş Boğazlar, artık tamamıyla Türk hakimiyeti idaresinde, yalnız ticaret ve dostluk münasebetlerinin muvasala yolu haline girmiştir. Bundan böyle muharip herhangi bir devletin harp sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnudur.

Bu münasebetle, karada ve denizde Büyük komşumuz Sovyet Rusya ile aramızdaki on beş seneden beri her türlü tecrübeden geçmiş olan dostluğun, ilk gündeki kuvvet ve samimiyetini tamamıyla muhafaza ederek, tabii inkişafında devam ettiğini beyan etmekle de ayrıca memnuniyet duyuyorum.”

Dünyanın giderek savaşa sürüklendiği bir dönemde Türkiye’nin en büyük tedirginliklerinden biri de İtalya’nın Balkanlar’daki girişimleri idi. O sıralarda Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında “Pantürkizm” sorunu olsa da Nazi Almanyası’nın Romanya’da gün geçtikçe güçlenmesi Sovyetleri tedirgin etmekteydi ve bu sebepten dolayı Türkiye ile de münasebetleri olumlu şekilde sürdürmek istiyorlardı. Türk Hükümeti, 13 Temmuz 1937 tarihinde Dışişleri Bakanı T. R. Aras’ı ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’yı Sovyetler Birliği Hükümeti ile görüşmek üzere Moskova’ya gönderdi. Moskova’da Molotov ve Litvinov ile yapılan görüşmeler sonucunda her iki taraf aralarındaki dostluk ilişkilerinin korunması, barış meselesi ve Milletler Cemiyeti prensiplerine sadık kalınacağı konusunda ortak bildiri yayınladı.⁸⁵ Bununla da yeni bir cihan harbinin adım adım yaklaştığı bir dönemde iki taraf da birbirlerine bu şekilde güvence vermiş oluyordu.

1.3. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri

Türk heyetinin 1937 yılındaki Moskova ziyaretine müteakiben Sovyetler ile ikili ilişkilerde durum gergin olmasa da eski dostane münasebetler artık yavaş yavaş kayboluyordu. Aynı yılın Eylül ayında gerçekleşen Nyon Konferansında Sovyetler ile Türkiye arasında bazı uyuşmazlıklar görülmüş, bunun ardından Ankara’da hükümet içerisinde birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Ekim ayında İsmet İnönü Başbakanlıktan

⁸⁴TBMM Zabıt Ceridesi, (1936), devre: 5, içtima:2, c:13, s. 6.

⁸⁵Akşam, 16 Temmuz 1937, s. 1-7.

alınmış ve yerine Sovyetler Birliği tarafından hiç hoş karşılanmayacak Celal Bayar getirilmiştir. Sovyetler, Batı yanlısı siyasetçi ve burjuva sınıfının destekçisi olarak tanımladığı Celal Bayar'ın Başbakanlığa getirilmesini kendisine karşı bir ulti-matom olarak yorumlamaktaydı⁸⁶. Ancak, 10 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Sovyetler ile olan mesafeli tutumu devam ettirdi.

Türkiye, 1939 yılına gelindiğinde dünyanın artık bir savaşın eşiğinde olduğunu göz önünde bulundurarak, olası bir harbe girmemek, tarafsız bir politika yürütmek niyetinde idi. Nitekim, Avrupa'da büyüyen faşizm dalgası, Çin- Japon Savaşı, İspanya'da patlak veren iç savaş dünyada tüm dengeleri ve barış halini ortadan kaldırmakta idi. III. Reich, aynı yıl Avusturya ve Çekoslovakya'yı işgal etmiş, İngiltere ve Fransa gibi devletler ise buna karşı bir müdahalede bulunmamıştı. Sovyetler Birliği ise Nazi Al-manya'sının bu ilerleyişinde tedirgin idi ve bu konuda Türkiye'yi yanına çekmek istiyordu. SSCB Halk Komiserleri Konseyi Başkanı 15 Nisan 1939 tarihinde Türkiye'deki Sovyet Konsolosuna gönderdiği telgrafta, Molotov'un Türk Hükümeti ile görüşerek, Balkanlar'da ve Karadeniz'de oluşan tehditlere karşı birlikte görüş alışverişinde bulunmak ve saldırıya karşı savunma tedbirlerini konuşmak için görevlendirdiğini bildiriyordu.⁸⁷ Sovyetler, 18 Nisan tarihinde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etti, fakat Saraçoğlu o tarihte böyle bir ziyaretin mümkün olamayacağını bildirdi. Türkiye'nin o dönemde Batılı devletler ile bir anlaşmaya varma olasılığının yüksek olması da buna önemli bir sebep olarak gösterilmektedir.⁸⁸ Daha sonra SSCB Dışişleri Bakanlığı Komiserliği Yardımcısı Potemkin, Nisan ayının sonlarında Türkiye'ye gelerek Şükrü Saraçoğlu ve İsmet İnönü ile görüşmelerde bulundu. Potemkin, daha sonra bu görüşmelerin detayları hakkında Moskova'ya gönderdiği telgrafta, İsmet İnönü'nün Avrupa'da işgalci devletlere karşı Türkiye, SSCB ve İngiltere'nin aynı çıkarlarının olduğu, olası bir İtalya saldırısında İngiltere ile yardım anlaşmasına hazır olduklarını, böyle bir savaşta SSCB ve İngiltere'nin ekonomik ve askeri yardımlarına ihtiyaç duyacaklarını bildirmiştir. Mayıs ayının ortalarında Başbakan Refik Saydam, Sovyet temsilcisi Terentiye-v ile görüşmüş,

⁸⁶Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 32.

⁸⁷SSCB Dışişleri Bakanlığı (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye üzerine yazışmaları*. (Çev: L. Konyar), İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, s. 32.

⁸⁸Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 129.

Almanya'nın engellemelerine rağmen SSCB ile en kısa zamanda güçlü bir ittifakı resmileştirmeye hazır olduklarını bildirmiştir.⁸⁹ Sovyetler ile Türkiye arasında geçen bu olumlu görüşmelerin ardından 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile SSCB arasında Molotov-Ribbentrop Saldırmazlık Paktının imzalanması tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de şok etkisi yaratmıştı.⁹⁰ Türkiye'de artık bu olay Türkiye-SSCB ittifakının bittiği gibi yorumlanmaya başlanmıştı. Sovyetler ise Batılı devletlerin Almanya'ya karşı izlediği yatıştırıcı politikasının sebebinin Nazileri Doğu'ya doğru sevk etmek, komünizme darbe indirmek olduğunu, bu Pakt sayesinde Almanya tehlikesini Batı'ya doğru yönlendireceklerini söylemekte idi. Türkiye, savaşın eşiğindeki Avrupa'da ilke olarak Batılı müttefiklerin yanında olmayı tercih etmişti, ancak İnönü, SSCB ile ilişkileri bitirmek istemiyor, bir uzlaşma yolu aramaya çalışıyordu.⁹¹

İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile resmen başladı ve ardından 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa bu olay üzerine ultimatolarını cevapsız bırakan Almanya'ya savaş ilan etti. Polonya'nın kısa bir sürede düşmesi ve ardından 17 Eylül'de Kızıl Ordu'nun Doğu Polonya'ya hareketi Türkiye'de ve Batı Devletlerinde tedirginlikle karşılandı. Türkiye Hükümeti, bunun üzerine hayal ettiği müttefiklik anlaşmasını hayata geçirmek için hemen Moskova'ya bir heyet gönderme kararı aldı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 25 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya giderek Sovyetlere Boğazları ve Balkanları ilgilendiren karşılıklı yardımlaşma Paktı önerse de Sovyetler, Türkiye'nin aynı zamanda İngiltere ve Fransa ile de bir anlaşma peşinde olduğunu anladı ve kendisini İtalya ve Almanya ile karşı karşıya getirecek böyle bir anlaşmayı hemen reddetti. Sovyetler, buna karşılık 1925 Antlaşmasının teyit edilmesini teklif etse de Saraçoğlu bunu kabul etmedi.⁹² Moskova'da yapılan en önemli görüşme 1 Ekim'de gerçekleşmiş ve bu toplantıya bizzat Stalin Başkanlık etmiştir. Toplantıda Molotov, Türkiye ile hâlâ bu pakt üzerinde uzlaşamamasının sebebini İngiltere ve Fransa'nın dahil olacağı bu ittifakının detaylarının yeterince açık olmadığı, böyle bir pakta gerek duyulmadığını belirterek başladı. Saraçoğlu ise oluşacak paktın her şeyinin yeteri kadar aydın olduğunu ve asla SSCB'ye karşı yönelmeyeceğini karşı tarafa ilettili. Molotov, ısrarla bu paktın kimin

⁸⁹Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 36-37.

⁹⁰*Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1939, s. 1.

⁹¹Cemil Koçak (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 260.

⁹²Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 197.

aleyhine olacağını soruyor ve Almanya, İtalya, Bulgaristan'a karşı yönelen bir anlaşmada olmayacaklarını da belirtiyordu. Sovyetler Birliği, bir şekilde anlaşmadan kaçmaya çalışıyor, sürekli yeni talepler ortaya koyuyordu. Stalin, Türk heyetine İngiltere ve Fransa'ya asla güvenmemeleri gerektiğini, bu devletlerin yalnızca kendi çıkarları için Türkiye'yi kullandıklarını belirtiyordu.⁹³

Almanya Dışişleri Bakanlığı da bu sırada Sovyetler Birliği'ne Türkiye ile bir anlaşma yapmaması için baskı uygulamaktaydı ve Türkiye'nin tarafsız kalması gerektiğini sıkça vurgulamaktaydı. Aynı günlerde SSCB, Estonya, Letonya ve Litvanya gibi Baltık Devletleri ile antlaşmalar imzalamış ve buralarda askeri üsler elde etmişti. Sovyetlerin bu isteksiz tutumu ve aynı zamanda devam eden Alman-Sovyet görüşmeleri Türk heyetini görüşmeleri kesmeye mecbur etmiştir. Türkiye ile SSCB arasında soğukluk yaratacak bu gelişmelerin ardından Saraçoğlu heyeti 17 Ekim'de Moskova'dan ayrıldı. Türkiye, SSCB ile yapılan görüşmelerde istediği neticeleri elde edememiş, yönünü hemen Batı'ya çevirmek zorunda kalmıştır. İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin Mihver birliğine katılmasını istemiyordu ve aynı zamanda birliklerini Sovyetler Birliği'ne karşı Trakya'da bulundurmak için Türkiye'ye göndermek istiyordu, ancak Türkiye Hükümeti, ikili ilişkilerde soğukluk yaşansa da Sovyetler Birliği ile bir çatışma içerisine girmemeye dikkat ediyordu.⁹⁴ Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile birlikte Üçlü İttifak anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmaya ek ikinci protokole göre, anlaşmadan doğan yükümlülükler, Türkiye'yi SSCB ile bir çatışmaya asla sürüklemeyecekti.⁹⁵ Bu maddeye rağmen antlaşma Sovyetler Birliği tarafından çok sert dille eleştirildi ve Türkiye'nin artık savaşa sürüklendiği Sovyet basınında geniş şekilde vurgulanmaya başlandı. SSCB Halk Dışişleri Komiserliği Yakın Doğu Şube Sorumlusu N. Novikov hazırladığı belgede, Eylül 1939 tarihinde Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri kestiğini, İngilizlerin desteği ile Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün İngiltere ile yakın ilişkiler sürdürmeye sadık kaldığını belirtiyordu.⁹⁶ Türkiye tarafı ise ne olursa olsun ilişkilerin kopmaması için Sovyetlerle münasebetlerde ılımlı bir siyaset yürütme politikasını devam ettirmekteydi.

⁹³Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 203.

⁹⁴Koçak, 1996, **a.g.k.**, s. 271.

⁹⁵W. Hale (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*. Abingdon: Routledge, s. 52.

⁹⁶Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 54.

Nitekim, o günlerde Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı bir konuşmada bu siyasetin devam edeceğini şu şekilde açıklamıştır:⁹⁷

“Şu son günlerde dolaşan gizli amaçlı rivayetlere rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde hiçbir değişiklik yoktur. Bizim kendi hesabımıza Sovyetler Birliği’ne harp ilan etmek niyetimiz katiben yoktur. Sovyetler Birliği’nin de Türkiye’ye karşı bir tecavüze geçeceği hakkında hiçbir delil mevcut değildir.”

Nazi Almanya’sı 1940 yılının Nisan ayına gelindiğinde artık Danimarka ve Norveç’i işgal etmiş, Mayıs’ta ise Belçika ve Hollanda’yı bombardıman ederek ele geçirmişti.⁹⁸ Almanların harekatı artık Fransa’ya doğru yönelmişti ve Namur, Sedan, Saint-Quentin sırasıyla istila edilmişti.⁹⁹ Bu sıralarda 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya’nın da Fransa’ya savaş ilan etmesi ile Türkiye’nin Müttefiklerle yaptığı 1939 Antlaşması gereği harbe girmesi gerekmekte idi. Lakin Türkiye, 26 Haziran 1940 tarihinde Müttefikler tarafından kendisine yeterli askeri yardımların gelmemesini, Doğu’daki Sovyet tehdidinin devam etmesini ve Fransa’nın hızlı bir şekilde düşmesini sebep göstererek savaş dışında kalma kararı aldı.¹⁰⁰ Sovyet arşivlerinde Türkiye’nin savaş dışı kalmasının en büyük sebeplerinden biri de Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın ısrarla harptan kaçınılması gerekliliğini savunması ve ordunun olası bir savaşta güçsüz kalacağı söylemlerinin olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye aynı zamanda Romanya’nın Besarabya ve Bukovina meselesinde Sovyetler ile karşı karşıya gelmemek için olayın savaşı bir şekilde halledilmesi gerekliliğini savunmuş, bununla da güven tazelemeye çalışmıştır.¹⁰¹ Türkiye’nin Sovyetler ile ilişkilerinin pek olumlu olmadığı bu dönemde Almanya Dışişleri Bakanlığı 5 Temmuz 1940 tarihinde Fransa’da bombardıman sırasında harap olmuş bir vagondaki belgeleri açıklaması durumu daha da kötüleştirdi. Nitekim, belgede SSCB’nin Bakü şehri üzerinden Almanya’ya petrol sağlamasının Müttefikler tarafından bir an önce durdurulması gerekliliğinden bahsediliyor, bu yüzden Bakü şehrindeki petrol alanlarının bombalanması planlanıyordu. Plana göre gerektiği takdirde Suriye’den kalkacak Fransız uçakları Türk hava alanından geçerek Azerbaycan’daki Bakü petrol kuyularını bombalayacaktı.¹⁰² Belgelerin yayınlanmasında

⁹⁷F. C. Erkin (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası, s. 160.

⁹⁸L.Hart (2000). *II. Dünya Savaşı Tarihi-I*. (Çev: Kerim Bağrıaçık), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 68, 75.

⁹⁹*Akşam*, 20 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁰⁰*Tan*, 27 Haziran 1940, s. 1.

¹⁰¹Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 59-60.

¹⁰²*Ulus*, 6 Temmuz 1940, s. 1-5.

en büyük amaç Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerin daha da kötüye gitmesini sağlamak idi, ama Sovyetler bu olay üzerinde çok durmadı. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov 1 Ağustos günü yaptığı açıklamada, Türkiye ile ilişkilerin gidişatında esaslı bir değişiklik olmadığını, lakin yayınlanan belgelerde Türkiye’de yapılmakta olan bazı faaliyetlerin yeni tezahürlerini nahoş bir şekilde gördüklerini belirtmiştir.¹⁰³

Bu sıralarda İtalya, 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan’a karşı bir saldırı düzenleyerek Akdeniz’deki fetih hayallerini gerçekleştirmek için bir adım daha attı. İngiltere, 1939 Antlaşmasının 3. Maddesine göre Türkiye’den Yunanistan’a yardım talep etmek istiyordu, lakin o dönemde Türkiye’nin ordusunun yeterli şekilde teçhizatlı olmaması yüzünden bu istekten vazgeçmek zorunda kaldı ve böyle bir yardımın olası Bulgaristan saldırısında mutlaka gerekeceğini bildirdi.¹⁰⁴ Savaşın kaderini etkileyen önemli görüşmelerden biri de Kasım 1940’ da Berlin’de Molotov-Ribbentrop arasında gerçekleşti. Görüşmelere katılan Adolf Hitler, SSCB’nin Mihver Devletleri’ne katılıp katılmayacağı, Balkanların ve Türkiye’nin kaderinin nasıl olacağı meselelerini ön plana koymuştu. Toplantıda Türkiye’nin oluşturulacak yeni bir dördü pakta alınması ve İngiltere ile olan yakın temaslarının aradan kaldırılması gerekliliği üzerinde tartışılmış, böyle bir teklifin Türkiye tarafında kabul görmemesi halinde bu bölgeye askeri bir hareketin başlatılabileceği planlanmıştı.¹⁰⁵ Ancak görüşmelerde istenilen uzlaşya gelinememesi ve Balkanlar meselesinde iki taraf arasında sorunların oluşması ile bu plan gerçekleşmedi ve görüşmeleri sonlandıran Almanya artık SSCB’ye saldırı planını oluşturmaya başladı.¹⁰⁶

Almanya’nın 1941 yılının başlarında Balkanlar’da giderek güçlenmesi Müttefikleri aşırı şekilde rahatsız etmişti. Nitekim 31 Ocak 1941 tarihinde İngiltere Başbakanı W. Churchill, Milli Şef İsmet İnönü’ye mektup yazarak İngiliz uçaklarını ve uçaksavarlarını Türkiye’ye göndermek istediklerini bildirmiş, lakin İnönü, bunun açıkça savaşa katılmak olduğunu belirterek geri çevirmişti.¹⁰⁷ Türkiye’nin aynı zamanda bundan

¹⁰³B. Oran (2002). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları s. 429.

¹⁰⁴Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 152.

¹⁰⁵K. Gürbüz (2007). İkinci Dünya Savaşı’nda Balkanlar’daki Gelişmeler ve Türkiye’nin Tutumu. *Ufuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (13).

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/214898> (Erişim tarihi: 29.11.2021).

¹⁰⁶N. Kırkpınar (2017). II. Dünya Savaşı’nda Stalin ve Sovyet Diplomasisi Karşısında Türk Basının Tutumu (1939-1945). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17 (34).

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/473885> (Erişim tarihi: 29.11.2021).

¹⁰⁷Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 157.

kaçınma sebeplerinden biri de Almanya ile girilecek olası bir savaşta Karadeniz'den SSCB'nin harekete geçeceği endişesi olmuştur. Bulgaristan'ın 1 Mart 1941 tarihinde Mihver Devletlerine katılması Türkiye'de derin bir endişe doğurmuştu.¹⁰⁸ Hitler'in 1 Mart tarihinde yazdığı mektup, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen vasıtasıyla 4 Mart günü İnönü'ye teslim edildi. Hitler, Milli Şef'e gönderdiği mektubunda, Bulgaristan'a yapılan hareketin hiçbir şekilde Türkiye'ye yönelik olmadığını ve bunun sadece Yunanistan'daki İngiliz faaliyetlerine karşı alınmış bir önlem niteliğinde olduğunu iletmiştir. Hitler aynı zamanda Türk Hükümetinin kendilerini tutumlarında değişikliğe mecbur etmeyeceği takdirde Alman birliklerinin Türkiye sınırlarından uzak kalmasını emrettiğini de bildirmiştir.¹⁰⁹ Almanya'nın Türkiye'ye karşı olan bu olumlu siyaseti Sovyetler Birliğinde endişe doğurmuş, bu yüzden Sovyet Dışişleri Bakanı Vişinski 9 Mart'ta Türk Büyükelçisi Haydar Aktay ile bir görüşme gerçekleştirmiş, Büyükelçi görüşmede Türkiye'nin savaşa girdiği takdirde Sovyetlerin 1925 Antlaşması nezdinde tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenmek istediklerini bildirmişti. Her iki tarafın da karşılıklı güven sağlaması üzerine 25 Mart 1941 tarihinde Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi yayınlandı.¹¹⁰

“Sovyetler Birliği Türkiye'nin olası savaşa katılımı durumunda bu ülkeye saldıracağı yönündeki yabancı basında çıkan haberleri kesinlikle reddeder, eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğradığı ve topraklarını savunmak zorunda kaldığı takdirde Sovyetler Birliği ile arasındaki Saldırmazlık Antlaşmasına dayanarak Sovyetler Birliği'nin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.”

“Türk Hükümeti bu deklarasyondan dolayı Sovyet Hükümetine en samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve Sovyetler Birliği de aynı vaziyette bulunduğu takdirde, Türkiye'nin tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebileceğini cevaben bildirmiştir.”

İkinci Dünya Savaşı için en kritik noktalarından biri olan Doğu Cephesi savaşları 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması ile başladı. Almanlar bu savaşta Türkiye'yi de kendi tarafına çekmeğe çalışmış, Sovyetlere karşı birlikte elde edilecek bir zafer ile Ege adalarını Türkiye'ye devredebileceklerini

¹⁰⁸SSCB Bilimler Akademisi, 1978, **a.g.k.**, s. 277.

¹⁰⁹Selim Deringil (2015). *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 140.

¹¹⁰Erkin, 1968, **a.g.k.**, s. 173.

bildirmiştir.¹¹¹ Başbakan Saraçoğlu bu teklife sıcak bakmışsa da mevcut durumda Türkiye Hükümeti, iki ülke arasındaki bu savaşta tarafsızlığını resmen ilan etmiştir.¹¹²

Sovyetler Birliği bu saldırı üzerine 12 Temmuz 1941 tarihinde İngiltere ile “Almanya’ya karşı müşterek hareket antlaşması” imzaladı.¹¹³ Sovyetler Birliği ve İngiltere, Türkiye’nin Boğazları kapatması üzerine Almanya yanlısı olan İran’a karşı saldırıya geçme kararı aldılar. İngiltere ile SSCB arasındaki bu antlaşmanın detaylarını tam bilmeyen Türkiye bu durumdan endişe duymakta idi. Türkiye’yi kendi yanlarına çekmek isteyen bu iki ülke 10 Ağustos günü Türk Dışişlerine nota göndererek bu ülkenin güvenini tazelemeye çalışmıştır. Büyükelçi Haydar Aktay’a verilen notada, SSCB Hükümeti’nin Montrö Boğazlar Sözleşmesine olan sadakatinin teyidi olarak Boğazlar konusunda saldırganlık ve talep içinde olmadığı Türk Hükümetine bildiriliyor, hem SSCB hem de Birleşik Krallık Hükümetlerinin Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğüne titizlikle riayet etmeye hazır oldukları vurgulanıyor ve Türkiye’ye herhangi bir devlet tarafından yapılacak olası saldırıya karşı kendilerine her türlü yardım ve desteği sunmayı vaat ediyorlardı.¹¹⁴ İngiltere, bu savaşta Türkiye’nin mutlaka kendi saflarında olmasını istemekteydi, nitekim Başbakan W. Churchill 19 Eylül 1941 tarihinde J. Stalin’e mektubunda belirtiyordu:¹¹⁵

“Yine Güney’de büyük ödül Türkiye’dir, eğer Türkiye kazanabilirse, bir diğer kuvvetli ordu elde mevcut olacaktır. Türkiye bizimle birlikte (savaşa) girmek ister, ancak bir korkusu vardır ki, bu da sebepsiz değil. Türklerin yoksun bulunduğu teknik malzeme ikmali ve önemli ölçüde İngiliz kuvveti (sağlanması) konusunda söz verilmesinin, üzerlerinde kesin bir etki yapması muhtemeldir.”

Sovyetler de Türkiye ile münasebetlerini korumakta kararlı idi. Nitekim, 16 Aralık 1941 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı A. Eden ile görüşen J. Stalin, savaştan sonraki dönemde Türkiye’nin Bulgaristan ve Kuzey Suriye’deki bazı kısımları, hatta 12 adaları geri alması gerektiğini bildirmiştir. Stalin, Sovyetler Birliği’nin savaşın bu zor dönemlerinde daha çok hasım değil, dost veya tarafsız ülkeler ile ilişkileri koruyarak başarılı olabileceğini belirtiyordu. Alman saldırıları daha da artmaktaydı ve Avrupa’da

¹¹¹M. Saray (2000). *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 66.

¹¹²Erkin, 1968, **a.g.k.**, s. 184.

¹¹³Kırkpınar, 2017, **a.g.k.**, s. 253.

¹¹⁴Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 241.

¹¹⁵SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2000, **a.g.k.**, s. 71.

acilen ikinci cephe açılmalıydı, lakin Ağustos 1942 tarihinde Moskova’da yapılan Stalin ile Churchill arasındaki görüşmelerden de olumlu sonuç alınmadı. Kışa doğru hızla devam eden Alman ilerleyişi Kasım ayından başlayarak durdurulmaya başlandı. Sovyetler, Stalingrad’da Almanları geri püskürtmeyi başarmış, Müttefikler yenilmez sanılan Nazi ordularını nihai mağlubiyete uğratma planlarına başlamışlardı. Stalingrad savaşı aynı zamanda SSCB ile ilişkiler açısından Türkiye için de bir dönüm noktası oldu, çünkü 1941 yazından başlayarak Türkiye ile dostça ilişkileri geliştiren Sovyetler, Almanları durdurmanın da verdiği güvenle ilişkilerde artık yeniden savaş öncesi duruma gelmeye başlamıştı.¹¹⁶ Bu sıralarda İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye’yi bir an önce savaşa dahil etmek istiyordu. ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill 14 Ocak 1943 tarihinde Casablanca’da bir araya gelerek, özellikle de Türkiye’nin savaşa girmesi sağlamak için gerekli teşebbüslerde bulundular. Konferanstan sonra İngiltere’nin bu meselede daha öncü rol oynaması kararlaştırıldı ve en kısa zamanda İnönü ile bir görüşme gerçekleştirilmesi gerekliliği vurgulandı. Churchill, 30 Ocak- 1 Şubat tarihlerinde Adana’ya gelerek İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu ile görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerde Churchill Türkiye’nin 1943 yılı sonlarına doğru savaşa girmesini istemiş, lakin Türkiye tarafı ise yeterli derecede silah ve teçhizata sahip olmadıklarını ve aynı zamanda Sovyet Rusya’dan emin olmadıklarını, nihai Nazi mağlubiyetinden sonra SSCB’nin emperyalist bir devlete çevrileceğini belirtmiş, bunun hem Türkiye hem de Avrupa için yeni ciddi sorunlara yol açacağını savunmuştur. Churchill ise Stalin ve Molotov ile konuştuğunu, Sovyetlerin ABD ve İngiltere ile dostça ilişkilerin arzuladıklarını, artık komünizmin değişime uğradığını belirtmiştir.¹¹⁷

Anti-Komünist bir düşünce tarzı ile tanınan Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise Türkiye’nin SSCB tehdidi karşısında fiili garantiye ihtiyaç duyduğunu, çünkü Berlin’in düşmesi halinde tüm Avrupa’nın komünist idaresi altına düşeceğini öngörülen olduğunu söylemekte idi. Stalin, bu görüşmeler hakkında kendisine mektupla bilgi veren Churchill’e 6 Şubat tarihindeki cevabında, Türklerin daha önce kendilerinin dostane girişimlerine kayıtsız kaldıklarını, eğer yeniden dostluk ilişkileri kurmak istiyorlarsa buna bir an önce karar vermeleri gerektiğini, yarı yolda bile buluşmaya hazır olduklarını belirtmiştir.¹¹⁸ Ancak daha sonra Türkiye tarafı ilişkileri iyileştirmeye çalışsa da

¹¹⁶Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 450.

¹¹⁷Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 452.

¹¹⁸Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 453.

Sovyetlerin 1941 yılında yapılan Türk-Alman Saldırmazlık Paktını sürekli vurgulaması, Naziler çökerken SSCB'nin yanında tarafını belli etmesi gerekliliğini belirtmesi bu temasları sonuçsuz kıldı.¹¹⁹

Müttefikler, 1943 yılının Kasım ayında Tahran'da bir araya gelerek Balkan cephesinin açılması gerekliliğini ve savaşın bir an önce sonlandırılmasını görüştüler. Stalin, Türkiye'nin ne olursa olsun savaşa girmesinin şart olduğunu, Türkiye'nin böyle tarafsız kalıp Müttefikler ve Mihver Devletleri arasında ikiye bölünmesine devam etmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹²⁰ Müttefikler artık Türkiye ile savaşa girmesi konusundaki son pürüzleri görüşmek için 4-6 Aralık tarihlerinde Kahire'de bir konferans tertip ettiler. Konferansta İnönü, Churchill, Roosevelt bir araya gelerek savaşın gidişatı hakkında görüşmeleri başlattılar. Sovyetleri bu konferansta Ankara Büyükelçisi S. Vinogradov temsil ediyordu. Müttefikler Türkiye'ye savaşa girmemesi durumunda kendisi ile tüm ilişkilerin kesileceğini bildirmiş, İnönü ise kendilerine yeterli düzeyde askeri teçhizat sağlandığı takdirde savaşa girebileceklerini, lakin Sovyet tehdidinden dolayı hâlâ tedirgin olduklarını tekrarlamıştı. Roosevelt ise oluşturulması planlanan Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile Sovyet tehdidinin aradan kaldırılacağını, Türkiye'nin de bununla birlikte Doğu'da güvenliğinin sağlanacağını vurgulamıştır.¹²¹ Kahire konferansında Müttefiklerin savaşa girme talebine askeri ve maddi yetersizlik yüzünden olumsuz yanıt veren İnönü, yine de bu devletlerle ilişkileri koparmamak için bir sıra adımlar atmaya başladı. İnönü, özellikle İngiltere ile devam eden dostane münasebetleri korumak ve güçlendirmek için orduda birtakım değişikliklere gitti. Nitekim, 1939 yılında Londra'da İngiliz-Fransız-Türk Generallerinin buluşmasında Türkiye'yi temsil eden Kazım Orbay'ın ilk önce 1 Aralık 1943 tarihinde Genelkurmay 2. Başkanlığı görevine atanması ve daha sonra yaş haddinden dolayı görevinden emekli olan Fevzi Çakmak'ın yerine Genelkurmay Başkanlığına getirilmesi İngiltere'ye karşı olan sadık münasebetin bir örneği olarak gösteriliyordu. Sovyetler Birliği arşivlerinde anti-komünist siyaseti ile bilinen Saraçoğlu'nun bu tayinde önemli rolü olduğu, Kazım Orbay'ın orduda en üst

¹¹⁹SSCB Bilimler Akademisi, 1978, **a.g.k.**, s. 284.

¹²⁰Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 222.

¹²¹T. C. Dışişleri Bakanlığı (1973). *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl (İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939-1946)*. Ankara, s. 199.

makama getirilmesi ile orduda da İngiltere yanlısı siyaseti sürdürmek istemesi belirtilmektedir.¹²²

1944 yılına gelindiğinde artık savaş tam anlamıyla Almanya'nın aleyhine dönmeye başlamıştı. Türkiye ise bu dönemde hâlâ savaşa girmemesi yüzünden Müttefikler tarafından baskı görmekte idi. Ocak-Şubat ayında İngilizlerle yapılan görüşmelerin yine olumsuz sonuçlanması ve Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatının devam etmesi Türkiye ile Müttefikler arasında soğuk bir ortam oluşturmuştu. Müttefikler Türkiye'nin bu ihracatının bir an önce durdurulmasını talep etmekteydi. Nitekim ABD Başkanı Roosevelt 18 Mart 1944 tarihinde Stalin'e mektup yazarak bu durumu şöyle anlatıyor:¹²³

“Türkiye’den Almanya’ya nakli devam eden büyük krom cevheri ikmallerinin şimdi Birleşmiş Milletler için derin endişe yaratan bir mesele haline gelmiş olduğu açıktır. Almanların Türk krom cevherinden daha fazla yararlanmasından nasıl alıkonulabileceğine en iyi siz karar verebilirsiniz. Yaratıcı dehanızı bildiğim için bunun üstesinden gelecek bir yöntem bulacağınızı ümit ederim. Türkiye tarafından yapılacak, aslında dünyanın refahı için emsalsiz bir katkı niteliğindeki bu fırsatı taniyacağınıza kuvvetle inanıyorum.”

14 Nisan’da İngiliz ve ABD Büyükelçilerinin Türkiye’ye verdikleri notada, Almanya ile stratejik madde ticaretine devam etmesi halinde diğer ülkelere uygulanan abluka tedbirlerinin Türkiye’ye de uygulanacağı bildirilmiştir.¹²⁴ Bu baskılardan sonra Türkiye, ilk olarak Almanya’ya krom sevkiyatını 4.200 tona indirdi, daha sonra ise 21 Nisan 1944 tarihinde satışı tamamen durdurdu.¹²⁵ Türkiye, savaşın giderek sona yaklaştığını ve Almanya’nın çöküşünün artık yakın olduğunu görerek Sovyetler Birliği ile de yakın temaslar kurmaya başladı. Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu 22 Mayıs 1944 tarihinde Ankara Büyükelçisi Vinogradov’u makamında kabul ederek, Türkiye-SSCB ilişkilerinin genel durumunu, geleceğini ve olası bir siyasi iş birliğini görüşmeye başladı. Menemencioğlu, Balkanlar’ın hürriyet ve bağımsızlığına zarar verecek, bu suretle kendi emniyet ve menfaatlerine dokunacak her gelişme ve kararda Sovyet Rusya ve Türkiye’nin daima istişare ve siyasi iş birliği içerisinde olmalarını sağlayacak bir anlaşmanın olumlu adım olacağını ilettili. Vinogradov, bu teklifi Moskova’ya bildireceğini söyledi ve toplantı sonlandı. Moskova’dan beklenen yanıt 5 Haziran 1944 tarihinde geldi

¹²²Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 105.

¹²³SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2000, **a.g.k.**, s. 123-124.

¹²⁴Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 466.

¹²⁵*Son Posta*, 22 Nisan 1944, s. 1.

ve iş birliği için önemli bir şart talep edilmekte idi. Sovyetler, Balkanlar'ın hâlâ Almanya'nın elinde olduğunu, Türkiye'nin ise Almanya ile dostluk paktının bulunduğunu bildirmiş, iki taraf arasında ekonomik yardımların devam etmekte olduğunu vurgulamıştır. Yanıtta Balkanlar'da böyle bir iş birliği için Türkiye'nin ilk olarak Almanya ile ilişkileri tamamen bitirmesi daha sonra ise Müttefiklerle birlikte Almanlara karşı savaşa girmesi gerekliliği vurgulanmaktaydı.¹²⁶ Bununla da Sovyetler ile ilk temaslar olumsuz sonuçlanıyordu.

6 Haziran 1944 tarihinde Müttefik kuvvetlerinin Normandiya çıkarması ile Avrupa'da ikinci cephe açılıyor ve Almanya için sonun başlangıcı geliyordu. Haziran ayında Müttefikler ile Türkiye arasında ilişkiler gergin ve soğuk şekilde devam etmekteydi, nitekim 17 Haziran'da Vinogradov Şükrü Saraçoğlu'na Alman savaş gemilerinin Boğazlardan ticaret gemisi adı altında geçtiğini, bu durumun Moskova'da çok sert tepkiyle karşılandığını bildirmişti. İngilizler Türkiye'nin zaman kaybetmeden Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesini talep etse de Sovyetler artık Türkiye'nin siyasetini protesto etmekteydi. Joseph Stalin, 15 Temmuz 1944 tarihinde W. Churchill'e yazdığı mektubunda bunu şu şekilde vurgulamakta idi:¹²⁷

“Bildiğiniz gibi Türk Hükümetinin girişimiyle görüşmeleri geçen mayıs ve haziran aylarında tamamladık. Üç Müttefik hükümetince geçen yıl sonunda yapılan öneriyi iki kez yineledik. Bunlardan da hiçbir sonuç alınamadı. Türkiye'nin atacağı gönülsüz bir adıma ilişkin olarak, bunun Müttefiklere nasıl bir yararı dokunacağını şu anda göremiyorum. Türk hükümetinin Almanya ile ilişkilerinde aldığı kaçamak ve belirsiz tavra bakıldığında, Türkiye'yi kendi başına bırakıp üzerinden daha çok baskı yapmaktan vazgeçmek daha iyi olacaktır. Tabii ki, bu, Almanya ile savaşmaktan kaçınan Türkiye'nin, savaş sonrası meselelerdeki özel hak taleplerinin dikkate alınmayacağı anlamına gelir”

SSCB'nin bu tutumu Türkiye'de şok etkisi yaratsa da İngiltere, Türkiye'nin 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile tüm ilişkileri keseceği haberi ile bu durumu olumlu karşıladı. İngiltere Başbakanı W. Churchill 9 Ekim 1944 günü Moskova'ya giderek Stalin ve Molotov ile bir sıra görüşmelerde bulundu. Görüşmelerde Stalin esas olarak Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesinin gerekliliğini ileri sürmüştü, Churchill ise bunu prensipte kabul etmiştir. Böyle bir ortamda tüm dünya 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Yalta'da toplanacak konferansı merakla bekliyordu. Nitekim, Batıdan İngiliz ve Amerikalılar,

¹²⁶Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 255.

¹²⁷SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2000, **a.g.k.**, s. 128.

Doğu'dan ise Sovyetler artık Almanya'nın içlerine doğru yaklaşmakta idi. Yalta Konferansı'nda 10 Şubat günü Stalin, Montrö Sözleşmesinin artık değiştirilmesi gerekliliğini belirtmiş, Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, savaş tehlikesi hali durumunda da Boğazları kapatmasından şikayet etmiştir. Stalin, bu durumun kendilerine hayli zarar verdiğini, Türkiye'nin meşru çıkarlarına zarar vermeden yeni bir düzenlemeye gidilmesi gerektiğini savunmaktaydı.¹²⁸ İngiliz Büyükelçisi Peterson, 20 Şubat 1945 tarihinde Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Konferansına katılabilmesi için en geç 1 Mart tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini ilettiler.¹²⁹ Bundan hemen sonra 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.¹³⁰ Lakin bu tutum Sovyetler Birliği için çok tatmin edici değildi, çünkü onlara göre bu çok geç ve savaşın gidişatına göre alınmış karardı. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki 17 Aralık 1925 Antlaşmasının kıymetini takdir etmiş, savaş sonrasında ortaya çıkan derin değişiklikler yüzünden bu anlaşmanın artık yeni şartlara uymadığını belirtmiştir.¹³¹ Türkiye ise 4 Nisan tarihinde buna cevaben yeni pakt yapılması olasılığını Sovyet temsilcilerine sordu. Lakin bu soruya Moskova'dan uzun bir müddet cevap gelmemesi Türkiye'de endişe yaratmıştı. O sıralarda Sovyet orduları Berlin'i kuşatmış, Almanya'nın birçok bölgesini ele geçirmişti. Ankara'ya gelen Sarper, 21 Nisan'da Sovyet Büyükelçisi tarafından yemeğe davet edilmişti. Davet zamanı Sarper, Rus Büyükelçisine şimdiye kadar bir cevap gelmemesinin sebebini sormuş, cevabında ise Molotov'un San Fransisco'da olması yüzünden yanıtını almıştır.¹³² Sovyet orduları 30 Nisan'da Berlin'in kontrolünü ele geçirdiğinde, Adolf Hitler sığınağında intihar etmiş, generallerinin de çoğu teslim olmuştu. 8 Mayıs tarihinde Alman General Keitel müttefikler karşısında kayıtsız şartsız teslimiyet sözleşmesini imzaladı ve Avrupa savaşı bununla sona erdi.¹³³ Bu tarihten sonra Sovyetler, savaştan sonraki dönemde oluşturulacak yeni haritalar üzerinde çalışmak için girişimlere başlayacaktı.

¹²⁸T. C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, **a.g.k.**, s. 244.

¹²⁹Deringil, 2015, **a.g.k.**, s. 258.

¹³⁰Tanin, 24 Şubat 1945, s. 1.

¹³¹*Son Posta*, 22 Mart 1945, s. 1-7.

¹³²T. C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, **a.g.k.**, s. 255.

¹³³I.Kershaw (2008). *Hitler (Nemesis 1936-1945)*. (Çev: Yavuz Alogan), İstanbul: İthaki Yayınları, s. 798, 823.

1.4. Soğuk Savaş İnşası Döneminde Türk-Sovyet ilişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Avrupa'da ve tüm Dünya'da yeni bir siyasal ortamın oluşacağı belli olmuştu. Nitekim, Nasyonal Sosyalizmin çökmesi ile artık dünya iki kutba bölünecekti. Mayıs 1945' te Berlin'e kıızıl bayrağı asan Sovyetler, komünizmi artık Avrupa'da da hızlı yaymaya başlamışlardı. Müttefik kuvvetlerin güçlü devletleri olan ABD ve İngiltere ise Berlin'in düşmesinden sonra hızla yükselen komünizm dalgasının önünü kesmek için Avrupa'daki devletlere maddi yardımlar yapmaya başladılar. Böylece kapitalist dünyayı bir arada tutmaya çalıştılar. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye, kendisini bu iki ayrı dünyanın içinde yine tehlike altında hissedecekti. Buna sebep olarak ise bu dönemlerde Doğu'da Sovyetler Birliği'nin hızlı artan nüfuzunu ve ilerleyişini gösterebiliriz. Türkiye, savaş boyunca kendisinden ısrarla harbe girmesini talep eden, buna karşılık bulamayınca da yalnızlaştırma politikası yürütmeye çalışan Sovyetler Birliği ile ilişkilerin koparılmasının vahim sonuçlara yol açabileceğini biliyordu. Sovyetler ise savaş boyunca net bir tavır sergilemeyen, Almanya ile ilişkileri uzun müddet devam ettiren Türkiye'ye karşı sinirli tavrını sürdürmekteydi. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı fesheden Sovyetler, savaş zamanı Müttefikler ile birlikte savaşmayan ve yalnızlığa itilen Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışacak ve bununla bölgede komünist bir rejim için ortam hazırlayacaktı. Türkiye ise bu durum karşısında Sovyetler ile yeniden dostluk ilişkileri için görüşmeler gerçekleştirecek, lakin olası bir antlaşma için gelecek talepler karşısında yönünü Batı'ya çevirerek yeni müttefikler aramaya çalışacaktır.

1.4.1. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Talepleri ve Türk Dış Politikasının Yeni Bir İstikamete Yönelmesi

Sovyetlerin 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı fesih kararını Türkiye Hükümeti hoş karşılamasa da ikili ilişkileri bir anda kesip atmamak için vakit kaybetmeden yeniden temaslara başlandı. Sovyetlerin bu kararından sonra Dışişleri Bakanı Hasan Saka, iki taraflı istişare ve müzakereler sonucunda 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yeni bir antlaşma ile değiştirilebileceğini Moskova'ya bildirmiştir. Uzun bir müddet Sovyetlerden olumlu veya olumsuz bir cevap gelmemiş, sonunda 7 Haziran 1945 tarihinde Molotov, Selim Sarper'i bakanlığa davet etmiş, iki ülke arasındaki antlaşmanın yenilenmesi için bazı sorunların giderilmesi gerektiğini

iletmiştir.¹³⁴ Yapılan görüşmede Molotov, SSCB'nin yeni bir antlaşma için birtakım koşullarını ileterek, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile düzenlenen sınırlarda dönemin şartları gereği bazı aksaklıkların olduğunu ve bunun düzenlenmesi gerektiğini belirtti. Molotov, bu doğrultuda Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını, Boğazları tek başına savunamayan Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile birlikte burada ortak üsler kurmasını talep ettiklerini Büyükelçiye bildirdi. Molotov, Sarper'e aynı zamanda Montrö Boğazlar Sözleşmesinin de gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir.¹³⁵ Sovyetlerin bu taleplerini hemen reddeden Sarper, görüşmeyi de sonlandırmak zorunda kaldı. Molotov, 18 Haziran tarihinde tekrar kabul ettiği Sarper'e aynı şartları yenileyince artık iki devlet arasında yeni bir dostluk antlaşmasının imzalanması ihtimali ortadan kalktı.¹³⁶ Sovyet Hükümeti'nin bu talepleri Türk kamuoyunda da şaşkınlık ve tepki ile karşılanmış, gazetelerde Sovyetler Birliği aleyhinde yazılar çıkmaya başlamıştır.¹³⁷

Türkiye, SSCB ile olumsuz geçen bu görüşmelerden sonra yönünü Batı'ya doğru çevirmeye başladı. Sovyetlerin günden güne daha da güçlendiğini gören İngiltere, Türkiye'ye bu meselede destek olacak, hatta kendileri de Sovyetler Birliği ile iş birliğine devam edip etmeyeceği konusunda şüpheye düşecekti.¹³⁸ Bu olaylar doğrultusunda 17 Temmuz-2 Ağustos tarihleri arasında toplanan Potsdam Konferansı'nda SSCB'nin bu istekleri yeniden gündeme geldi. Sovyetlerin Boğazlarda askeri üs kurulmasına ilişkin talepleri hem İngilizler hem de Amerikalılar tarafından reddedildi. Konferansın sonunda imzalanan protokol ile Boğazlar sorununun ABD, İngiltere, SSCB hükümetlerinden her biri tarafından Türk hükümeti ile çözülmesi gerektiği karara bağlandı. Bu konferanstan sonra Türk-Sovyet ilişkileri daha da gerginleşmeye başladı, Türkiye'de SSCB aleyhine mitingler düzenlendi, hatta sosyalist çizgideki Tan gazetesinin matbaasına saldırılar düzenlendi. İkili ilişkilerdeki bu gergin dönemde 8 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye nota vererek, Boğazlar konusunda bazı taleplerde bulundu. Buna göre, Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin ticaret geçişine daima açık tutulmalı, Boğazlar, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine açık tutulmalı, öngörülen durumlar

¹³⁴Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 148.

¹³⁵T. C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, **a.g.k.**, s. 264-269.

¹³⁶Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 502.

¹³⁷K. Yakut (2013). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu. *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (35). https://kebikecdergi.files.wordpress.com/2013/08/09_yakut.pdf (Erişim tarihi: 28.12.2021)

¹³⁸A. Sever (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)*. İstanbul: Boyut Kitapları, s. 22.

haricinde Karadeniz’de sahili bulunmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmalı, Boğazlardan geçişin düzenlemesi yetkisi Türkiye ve Karadeniz’e sahili bulunan diğer devletlerin kontrolünde olmalı, Boğazların güvenliği Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından müşterek sağlanmalıdır.¹³⁹

Bu notayı Türkiye’den önce ABD ve İngiltere cevabi notalarla yanıtlayarak, Boğazların yalnız Karadeniz’e sahili bulunan devletler tarafından düzenlemesini önerisinin kesinlikle reddedildiğini, bunun sadece Türkiye’nin görevi olduğunu bildirdiler.¹⁴⁰ Türkiye ise 22 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet notasına şu şekilde yanıt veriyordu:¹⁴¹

“Türk toprağının her parçasını saldırıya karşı savunma sorumluluğunun Türkiye’ye düşen bir vazife olduğunu belirtiyor, Karadeniz’de Sovyetler Birliği güvenliğinin garantisinin Boğazlarda imtiyazlı stratejik pozisyonlar elde edilmesinde değil, kuvvetli bir Türkiye ile dostluk ve itimada ilişkiler kurulmasında aranması gerekmektedir.

Şayet Türkiye’nin bu önemli garantisine rağmen Sovyetler Birliği Karadeniz’deki pozisyonlarını Akdeniz’den gelecek bir akın neticesinde taarruza uğrayacağından endişelenmeğe devam ediyorsa, kendi bakımından Türkiye’nin de sıkı sıkıya bağlı olduğu Birleşmiş Milletler teşkilatına güvenmesinden başka çare kalmaz”

Türkiye, böylelikle Sovyet notasını geri çevirmişse de yanıtta üslup SSCB ile bir diyaloga ve uzlaşmaya hazır olabileceklerini de göstermekteydi. Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye hükümetine ikinci bir nota yolladı. Sovyetler, notada Karadeniz’in kapalı bir deniz olduğunu, buraya kıyıdaş ülkelerin varlığının dikkate alınması gerektiğini vurguluyordu. Notada ayrıca Boğazlarda Türkiye ve SSCB’nin müşterek tedbirleri ile bölgedeki güvenliğin daha sağlam olacağı da bildiriliyordu.¹⁴² Bu notaya da ilk yanıt ABD ve İngiltere tarafından gelmiş, bu meselenin Montrö Sözleşmesinin değişikliği için toplanacak bir konferansta halledilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Türkiye’nin ise bu notaya yanıtı 18 Ekim’de geldi. Notada Türkiye hükümetinin Boğazlar meselesinde ABD, İngiltere, SSCB ile temasları zamanı bu durum hakkında gayet açıklayıcı olduğu, notalar vasıtasıyla bu meselede ilerleme kaydedilemeyeceği belirtildi.¹⁴³ Bununla da SSCB, Türkiye’den taleplerde bulunduğu

¹³⁹Akşam, 13 Ağustos 1946, s. 1.

¹⁴⁰Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 505.

¹⁴¹Erkin, 1968, **a.g.k.**, s. 300.

¹⁴²Vakit, 29 Eylül 1946, s. 1-5.

¹⁴³Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 308.

Boğazlar konusunda istediği neticeyi alamadı ve hatta bir müttefik olarak Türkiye'yi kaybetti. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, bu olayı sonradan şu şekilde özetlemektedir:¹⁴⁴

“Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapmamız gerektiğini ileri sürmüştüm. Bu fikir aslında çok iyi bir fikir değildi ama görevi yerine getirmem gerekiyordu. 1945'te, savaş bitince, bu sorunu masaya getirdim: Boğazlar, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin koruması altında olmalıydı. Bu zamansız ve gerçekleştirilmesi imkansız bir öneriydi. Stalin'in büyük bir politikacı olduğuna inanıyorum, fakat o da bazı hatalar yaptı.

Sovyet ordusunun kazandığı zafere dayanarak böyle bir düzenleme önerdik. Ancak bunun kabul edilemez bir şey olduğunu biliyordum. Aslında bu bizim yönümüzden bir hataydı: Türkiye sosyalist bir devlet olsaydı eğer, bundan belki o zaman söz edilebilirdi.”

Bu dönemde Sovyetlerin yalnızca Türkiye'de değil, aynı zamanda Yunanistan ve İran üzerindeki faaliyetleri de ABD yönetimini ciddi şekilde endişelendirmekteydi. Nitekim, ABD Dışişleri temsilcilerinden Loy Henderson, 21 Ekim tarihinde hazırladığı raporunda Türkiye'nin Sovyet tesiri altına girmesinin Suriye, Lübnan, Irak, Mısır gibi ülkelerin ve Orta Doğu'nun da tamamının komünistleşeceği anlamına geldiğini, zaten SSCB ile sorunlar yaşayan Yunanistan ve İran'ın bundan menfi şekilde etkileneceğini bildirmiştir.¹⁴⁵ Türkiye, bu tarihlerde iç siyasette de önemli gelişmeler yaşamaktaydı. Nitekim 1945 yılında Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi ile ülkede çok partili hayata geçiş başlamıştı. Daha sonra 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ve ardından ilk çok partili genel seçimlerin yapılması ile Batı'ya da güçlü mesaj verilmişti.¹⁴⁶ Türkiye artık yeni düzene uyum sağlamaya çalışıyordu. Türkiye'nin bu dönemde Sovyetler ile bir türlü uzlaşa sağlayamaması onu mecburen Batı ve ABD ile ilişkileri geliştirmeye itiyordu. Nitekim İnönü, Sovyetler ile bağları tam koparmak istemese de muhalefetteki Demokrat Parti yöneticileri ABD yanlısı ve anti-komünist siyaseti ile biliniyordu. Amerikalılar bu bölgede “ithal demokrasi” siyaseti ve maddi yardımlar ile bu ülkeleri olası bir komünist rejimden korumaya çalışıyordu. Bunu müteakiben 12 Mart 1947 tarihinde, ABD Başkanı Truman, kendi ismiyle anılacak Truman Doktrini'ni kongrede ilan etti. 22 Mayıs günü de kongreden yardım kanunu çıktı. Bununla da Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolar yardım yapılacak, gerektiğinde bu devletlerin

¹⁴⁴F. Çuyev (2017). *Molotov Anlatıyor*. (Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu-Suna Kabasakal), İstanbul: Yordam Kitap, s. 117.

¹⁴⁵Hesenli, 2005, **a.g.k.**, s. 363.

¹⁴⁶T. Demirel (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 60.

isteği üzerine sivil ve askeri personel desteği sağlanacaktı.¹⁴⁷ Sovyetler, bu kanunun çıkması ile dünya barışını tehdit ettiği gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Teşkilatına başvuru yaptı, lakin bundan hiçbir sonuç alamadı. Ardından gelen Marshall Yardımlarına da aynı tepkiyi gösteren Sovyetler, 1949 yılına gelindiğinde NATO'ya girme çabasında bulunan Türkiye'ye baskı yaparak bundan vazgeçirmeye çalışıyordu.

Türkiye'de 1950 yılında 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiş, ülke yönetimine Batı ve ABD yanlısı siyaseti ile bilinen Demokrat Parti geçmişti. DP iktidarı Batı ve ABD ile ilişkileri geliştirmek için bir an önce NATO'ya katılım için can atmaktaydı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu siyasetini kınayan 3 Kasım 1951 tarihli notasında, Türkiye'nin NATO'ya katıldığı taktirde saldırgan ülkelerle aynı mevzide olacağını ve bunun sonuçlarına katlanacağını sert bir şekilde bildiriyordu.¹⁴⁸ Türkiye ise buna cevap vererek, NATO'nun savunma amaçlı bir birlik olduğunu ileri sürdü ve daha sonra 18 Şubat 1952 tarihinde bu birliğe katıldı.¹⁴⁹ Türkiye, artık yeni dünya düzeninde tarafını seçmiş ve Batı Blokuna dahil olmuştu.

1.4.2. Stalin'in Ölümünden Sonraki Dönemde Türk-Sovyet İlişkileri

Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri 1950'li yılların başlarında en soğuk dönemlerinden birini yaşamaktaydı ve bu iki eski müttefik devlet artık Kore Savaşında (1950-1953) birbirlerine hasım bile olmuştu. Türkiye, savaştan sonraki dünyada yönünü Batı'ya çevirmiş, Sovyetler Birliği ile 1920-1930 yılları arasında devam eden dostluk ilişkilerini artık askıya almıştı. Lakin, 5 Mart 1953 tarihinde J. Stalin'in ölümü ile hiç kuşkusuz tüm dünya için yeni bir dönem başlıyordu. Stalin'den sonra SSCB'de iktidar sorunu "kolektif yönetim" şekli ile giderildi ve parti birinci sekreterliğine ve başbakanlığa Stalin'in çalışma arkadaşlarından Malenkov getirildi. Malenkov 6 ay sonra birinci sekreterlik görevini Kruşçev'e, 1955 tarihinde ise Başbakanlık görevini Bulganin'e devrederek istifa etti.¹⁵⁰ Kruşçev, iktidara geldiği günden itibaren SSCB'de destalinizasyon politikasını uygulamaya başladı ve Stalin devrini "kişinin putlaştırıldığı dönem" olarak değerlendirdi. Bir müddet sonra bu politika Sovyetler Birliği Komünist

¹⁴⁷C. Akalın (2003). *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 219.

¹⁴⁸E. Tellal (2020). *SSCB-Türkiye ilişkileri (1953- 1964)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 27.

¹⁴⁹*Akşam*, 19 Şubat 1952, s. 1-2.

¹⁵⁰Armaoğlu, 1983, **a.g.k.**, s. 463-465.

Partisi'nin XX. Kongresinde teorik bir çerçeveye oturtuldu.¹⁵¹ Stalin'in ölümünden sonra SSCB'de iç politikada olduğu gibi dış politikada da önemli değişiklikler başlamıştır. Sovyetler Birliği'ndeki bu değişiklikler Türkiye ile ilişkilerde de yeni bir döneme geçişin başlangıcını oluşturmuştur. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türk Büyükelçisini davet etmiş ve kendisine bir bildiri metni vermiştir. Bildirinin içeriği şu şekildedir¹⁵²:

“Son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin komşu devletlerle münasebetleri meselesi ile meşgul olan Sovyet Hükümeti, diğer meseleler arasında Sovyet-Türk münasebetlerinin durumuna da dikkat atfetmiştir.

İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin sağlanması namına Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri Türkiye'ye karşı toprak iddialarından vazgeçmeyi mümkün telakki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti bu mesele hakkında eski düşüncesini yeniden gözden geçirmiştir ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar cihetindeki emniyetini Sovyetler Birliği için olduğu gibi için de kabule şayan şartlar altında temin etmeyi mümkün addetmektedir.

Bu suretle Sovyet Hükümeti Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder.”

Sovyetler bununla da Türkiye ile ilişkileri yeniden düzene sokmak ve geliştirmek için olumlu bir adım atmıştı. Türkiye tarafı ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi hakkında açık bir fikir belirtilmeyen bu notaya çok olumlu bakmadı ve cevap notasını 18 Temmuz 1953 tarihinde Sovyetler Birliği'ne gönderdi:¹⁵³

“Türkiye Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını beyan eden Sovyetler Birliği Hükümetinin beyanatını memnuniyetle kaydeder.

Türkiye Hükümeti, bu beyanatta atıf yapılan iyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyet tarsini arzusunun Türkiye'nin daima beslediği ve beslemeğe devam edeceği arzuya tamamen tekabül ettiğini beyan eder.

Boğazlar meselesinin, Sovyetlerce de malum olduğu veçhile, Montrö mukavelesi ahkamına tabi bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu münasebetle belirtmek ister”

Türkiye Boğazlar konusundaki kaygılarını burada da belirtmişti. Sovyetler 20 Temmuz 1953 tarihinde Türkiye'ye yeni bir nota vererek, Boğazlardaki ABD ve İngiliz savaş

¹⁵¹U. Bekcan (2018). Sovyet-Çin Uyuşmazlığını Anlamak: 20. Kongre'den 1963 Parti Mektuplarına. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/735585> (Erişim tarihi: 27.11.2021).

¹⁵²Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 511-512.

¹⁵³Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 311.

gemilerinin günden güne çoğaldığını bildirmiştir.¹⁵⁴ Türkiye ise 24 Temmuz gününde bu tür nezaket ziyaretlerinin Montrö sözleşmesine uygun olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁵ Sovyetler Birliği 18 Mart 1954 tarihinde yeni bir nota göndererek, Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan Dostluk ve İş Birliği anlaşmasını bölge barışını tehlikeye sokacak ABD yapılanması biçiminde değerlendirmiş, SSCB'nin tüm ülkelerle, ama öncelikle komşuları ile ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurma isteklerini bildirmiştir.¹⁵⁶ Türkiye ise 8 Mayıs tarihinde buna cevap vererek, Türkiye Cumhuriyeti'nin barışı ve güvenliği korumak amacı ile iyi niyetli ve barışsever ülkeler ile iş birliği yapma yönündeki her girişiminin SSCB tarafından barış karşıtlığı gibi gösterilmeye çalışıldığını, Sovyet notasının Türkiye ve Pakistan arasındaki antlaşma metninin belirlenmesinden önce verilmesinin propaganda amaçlı olduğunu belirtiyordu. Notada ayrıca, Türkiye'nin SSCB'nin tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurma yolundaki sıcak isteklerini paylaştığı, Sovyetlerin ise karşılıklı haklara saygı duymadığı vurgulanıyor, Türkiye'nin baskılara rağmen bu anlaşmadan vazgeçmeyeceği bildiriliyordu.¹⁵⁷

Türkiye 1955 tarihinde kurulan Bağdat Paketi'nin Sovyet tehdidine karşı oluşturulduğunu savunuyor, SSCB ise bu Paketin Türkiye ve bölge halklarının çıkarına aykırı bir ABD planı olduğunu iddia ediyordu. Bütün bunlara rağmen Sovyetler yine de Türkiye ile eskisi gibi dostça münasebetler kurmaya çalışmakta idi. Nitekim, 1 Kasım 1955 tarihinde Büyükelçi Sadullah Esin bir diplomatik akşam yemeğinde Kruşçev ve Malenkov ile bir araya gelerek iki ülke arasındaki ilişkilerin durumunu müzakere etti. Kruşçev, Türkiye'den toprak taleplerinin Beriya'nın işi olduğunu belirtiyor, aynı zamanda Türkiye'nin ikili ilişkilerde yeterince çaba göstermediğini vurguluyordu.¹⁵⁸ Bu sıralarda Türkiye topraklarında NATO talimatları gereği yapılan askeri tatbikatlar ve kurulan üsler Sovyetler Birliği tarafından olumsuz karşılanmaktaydı. Bunun üzerine SSCB, 4 Şubat 1956 tarihinde ABD ve Türkiye'ye birer nota vererek, Amerikan askeri üslerinden gönderilmiş balonlarla gizli haber alma girişimlerinde bulunulmasına tepki gösteriyordu.¹⁵⁹ Türkiye tarafı ise 11 Şubat gününde bu notaya cevap vererek, yapılan bu

¹⁵⁴*Dünya*, 22 Temmuz 1953, s. 1-6.

¹⁵⁵*Dünya*, 25 Temmuz 1953, s. 1-7.

¹⁵⁶*Akşam*, 20 Mart 1954, s. 1-2.

¹⁵⁷Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 58.

¹⁵⁸Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 63.

¹⁵⁹V. Kurban (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında İlişkiler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28).

işin meteorolojik araştırma olduğunu ve bunu daha önce Anadolu Ajansı vasıtası ile duyurduklarını bildirmiş, SSCB'nin güvenliğini tehlikeye sokacak hiçbir şey olmadığını vurgulamıştır.¹⁶⁰ Bu olayla birlikte yılın sonlarına doğru yaşanan “Süveyş Krizi” de iki tarafı karşı karşıya getirmişti. Süveyş Kanalı’nı kamulaştırmak isteyen Mısır yönetimi, buna karşı çıkan İngiltere, Fransa ve İsrail ile çatışma yaşamış, Sovyetler Birliği’nin Mısır lideri Nasır’ı desteklemesi ve ABD’nin bu olayın yeni bir dünya savaşına dönüşmesini engellemek için yaptığı girişimlerle sorun ortadan kaldırılmıştır. Mısır, Sovyetler Birliği sayesinde Fransa ve İngiltere işgalinden kurtulmuş, kanal üzerindeki denetimini korumuştur. Türkiye ise bu olayda Mısır’ın kamulaştırma siyasetine karşı çıkmış, Batılı devletler tarafında yer almıştır. Bu olaydan sonra Türkiye’nin İsrail ile aynı pozisyonda gözükmesi ile Arap devletleri SSCB tarafından desteklenen Mısır ve Suriye ile yakınlaşmaya başlamış, bununla da Türkiye’nin bölgedeki nüfuzuna ağır darbe vurulmuştur.¹⁶¹ Bütün yaşananlara rağmen Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler bu dönemden buhran yaşamadan çıkmıştır.

Türkiye ile SSCB arasında ilişkilerde kritik noktalardan biri de 1957 yılı olmuştur. 1957 yılının daha başlarında ABD Başkanı Eisenhower, senatodan hükümete Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumak için ve bu ülkelerle iş birliği yapmak için yetki istemiş, ABD Senatosu 5 Mart 1957 tarihinde bu teklifi kabul etmiştir. Bununla da Orta Doğu ülkelerine yapılacak askeri ve ekonomik yardımlarla bu bölgede komünizmin yayılması önlenecekti. Bu doktrine SSCB ve onun Orta Doğu’daki müttefikleri Mısır ve Suriye sert tepki göstermiş, Türkiye ise bu yardımları olumlu şekilde karşılamıştır.¹⁶² Bu tarihlerde Orta Doğu’da Ürdün ve Suriye arasında yaşanan sorunlar Türkiye ve SSCB ilişkilerini de önemli bir şekilde etkilemiştir. Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin, 10 Eylül 1957 tarihinde Türkiye Başbakanı Adnan Menderes’e mesaj göndererek, Suriye’ye karşı gerçekleştirilecek herhangi bir saldırının ağır bedellerinin olacağını, böyle bir adımın çok tehlikeli olabileceğini bildirmiştir.¹⁶³ Türkiye tarafından bu iddialara cevap

https://ataturkilkileri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2028/09_vefa_kurban.pdf (Erişim tarihi: 27.11.2021).

¹⁶⁰Milliyet, 11 Şubat 1956, s. 1.

¹⁶¹M. Küçükvatan (2011). Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11 (23). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233453> (Erişim tarihi: 27.11.2021).

¹⁶²Armaoğlu, 1983, **a.g.k.**, s. 502-503.

¹⁶³F. Armaoğlu (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 251.

ilk olarak 14 Eylül 1957 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı'ndan gelmiş, yanıtta kuvvet yığılması diye bahsedilen hareketin sadece normal bir manevra olduğu bildirilmiştir. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes 30 Eylül gününde Bulganin'in mesajına cevap vererek, kendilerine yapılan tehdit ve tazyikler ile iki taraf arasında hakiki dostluk bağlarının kopacağını, bunu arzu etmediklerini, ancak halkların istiklali konusunda olumlu sonuçlar almak için sadece sözde değil, fiili hareketlerde bulunmanın faydalı olacağını vurgulamıştır.¹⁶⁴ SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreteri Kruşçev, 7 Ekim 1957 tarihinde yaptığı açıklamada, Ortadoğu'da yeni bir savaş tehlikesinden bahsetmiş, Türkiye'nin Suriye'ye saldırmak üzere olduğunu ve bu durumda Sovyetler Birliği'nin kayıtsız kalamayacağını ilan etmiştir.¹⁶⁵ Adnan Menderes'in yaptığı açıklamalar Sovyetler Birliği tarafından yeterince tatminkar bulunmamış, lakin daha sonra Suriye konusunda Türkiye ile müzakerelere hazır olduklarını bildirmişlerdir. O dönem muhalefette olan Cumhuriyet Halk Partisi lideri İsmet İnönü de 4 Aralık 1957 tarihinde TBMM'de yaptığı açıklamada Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluk ve müttefiklik kurma çabalarına rağmen Suriye meselesindeki gösterdiği tavrı ve propagandayı çelişkili bir hal olarak yorumlamıştır.¹⁶⁶ Bu olaylar sırasında Sovyetler, Suriye'nin Lazkiye, ABD ise İzmir limanına savaş gemileri göndermiş, sorun artık bloklar arası çatışmaya doğru yönelmiştir. Ancak daha sonra SSCB tutumunu yumuşatmış ve gerginlik ortadan kalkmıştır.¹⁶⁷ Suriye meselesi Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesini duraklatmış, hatta iki taraf savaşacak duruma bile gelmiştir. İkili ilişkilerin zaten gergin olduğu bu dönemde 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta gerçekleşen askeri darbe ile Türkiye ve Sovyetler Birliği bir daha karşı karşıya geldi. Türkiye, yeni gelen darbeci hükümetin Bağdat Paketi'nin dağıtmasından ve Irak'ın diğer Arap devletleri safına geçmesinden oldukça endişe duymakta idi. Bu nedenlerle Türkiye, Irak sınırına asker yığdı ve diplomatik girişimlerini hızlandırmaya başladı. Kruşçev, 16 Temmuz günü yaptığı açıklamada var olan barışı değiştirmeye teşebbüsü halinde Türkiye'ye gereken askeri karşılığın verileceğini açıkladı. Türkiye ise bu açıklama üzerine Sovyetler

¹⁶⁴Bozkurt, 6 Ekim 1957, s. 1-4.

¹⁶⁵O. Sander (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 161.

¹⁶⁶M. Gönübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 424.

¹⁶⁷M. Küçükvatan, 2011, **a.g.k.**, s. 86.

Birliği'ni daha da kışkırtmamak için daha ılımlı bir siyaset yürütmeye başladı. Nitekim, Başvekil Adnan Menderes 23 Temmuz 1958 tarihinde açıklamasında diyordu:¹⁶⁸

“Türk Hükümeti, daima hadiseleri kendi emniyetinin ve müttefiklerinin emniyetinin tehlikeye düşüp düşmemesi açısından tetkik etmekte ve dahil olduğu müsterek müdafaa paktlarının meşru müdafaa prensiplerinden ilham alarak siyasetini ayarlamaktadır. Bu sebeple Orta Doğu'daki gerginliğin artmasına herhalde Türkiye'nin sebebiyet vermeyeceğinden ve Türkiye'nin alacağı her tedbirin ancak müdafaa tedbiri olacağından emin olabilirsiniz”

SSCB 24 Temmuz'daki cevabi notasında, Türk Dışışleri Bakanı F. R. Zorlu'nun Daily Mail gazetesine verdiği demeçte, Irak'taki Türk azınlığa ve Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlardan bahsetmesine değiniliyor, Türkiye'nin olası Irak hareketinde bunun sonuçlarına katlanması gerektiği tekrar ediliyordu. Türkiye, Irak konusunda Sovyetler Birliği'ni karşısına almamak için geri adım atmış, bu konuda Batı ve ABD'den yeterince destek görememiştir.¹⁶⁹

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1960 yılında birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Başbakan Adnan Menderes, iktidarının son yıllarında artık Marshall Planı kapsamında Amerika'dan daha fazla kredi alamadığını görmüş ve Seydişehir Alüminyum, İskenderun Demir-Çelik ve diğer sanayi projelerini kredilendirmek için SSCB ile yakınlaşmaya başlamıştı. Bu amaçla Sovyetler Birliği'ne üst düzey ziyaretler yapılp, ülkedeki sanayinin gelişmesi için Sovyetlerle yatırım antlaşmaları imzalanması için hazırlıklar yapılmaktaydı. Nitekim, 11 Nisan 1960 tarihinde Adnan Menderes'in Temmuz'da Moskova'ya ziyaret edeceği haberi iki ülke arasında ilişkilerin yeniden canlanacağı anlamına geliyordu.¹⁷⁰ Daha sonra bu ziyareti ileri bir tarihte Kruşçev'in iade edeceği bildirildi. Türkiye tarafı planlanan Moskova ziyaretinde füzeler konusunun tartışılmayacağını, Türkiye'nin ulusal güvenlik, silahsızlanma, siyasal bağlaşmalar konusunda NATO VE CENTO ile yürüttüğü politikaların devam edeceğini ve bunun müzakereye açılmayacağını Sovyet tarafına ilettili. Lakin 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyarak, Adnan Menderes Başbakanlığındaki Demokrat Partiyi iktidardan el çekti ve doğal olarak da planlanan Moskova ziyareti iptal edildi.¹⁷¹ Türkiye'de gerçekteşen bu askeri

¹⁶⁸Bilge, 1992, **a.g.k.**, s. 342.

¹⁶⁹M. Albayrak (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 467.

¹⁷⁰Kurban, 2014, **a.g.k.**, s. 244.

¹⁷¹S. Erdoğan ve Z. Aslan (2021). Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemin Mirası ve Soğuk Savaş Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21 (42). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1896362> (Erişim tarihi: 26.11.2021).

darbeden sonra eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve diğer Demokrat Partililer yargılanmış, içlerinden bazıları idam, bazıları ise hapis cezasına çarptırılmıştır. Türkiye’de idareyi devralan askeri yönetimin başındaki Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in bu darbenin hangi ideolojik unsurlarla gerçekleştiğine, NATO ve Batı Blokuna sadık kalınıp kalınmayacağına, dış politikada nasıl bir yol izleneceğine dair açıklamaları Sovyet Birliği ve tüm dünya tarafından merakla beklenmekteydi. Devlet Başkanı Cemal Gürsel, konu hakkında açıklama yaparak, dış politikada devamlılıktan bahsetmiş, NATO ve Batı Bloku ile olan müttefikliklerinin aynı şekilde devam edeceğini vurgulamıştır. Bu sıralarda Ankara’daki Sovyet Büyükelçisi Rıjov, 31 Mayıs gününde Orgeneral Cemal Gürsel’i ziyaret ederek, SSCB’nin Türkiye’deki bu yeni hükümeti resmen tanıdığını iletmiştir.¹⁷²

Sovyetler Birliği de yeni yönetimin kendilerine karşı tutumun tam olarak öğrenmek istemiş, nitekim 28 Haziran 1960 tarihinde Kruşçev, Türkiye Devlet Başkanı Cemal Gürsel’e bu konuda bir mektup yollamıştır. Kruşçev, mektubunda Türkiye’nin bulunduğu ittifaklar ve onların taahhütlerine rağmen, bağımsız ve kendi başına siyaset takip etmek arzusunun Sovyet Birliği tarafından memnuniyetle karşılandığını, eskiden Türk-Sovyet münasebetlerinde mevcut olan dostluk ve karşılıklı iş birliğinin, bizzat Cemal Gürsel’in kendi iştirakiyle yeniden canlanacağına ümit ettiğini belirtmiştir.¹⁷³ Cemal Gürsel, bu mektuba 8 Temmuz 1960 tarihinde yanıt vererek, Türkiye’nin mensup olduğu ittifakların sadece savunma amaçlı olduğunu ve hiçbir devlete karşı saldırgan bir mahiyet taşımadığını bildirmiş, Sovyetler tarafından komşusu Türkiye’ye iyi niyetle davranıldığı taktirde, Türkiye’nin de takip ettiği siyasetin Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere hiçbir şekilde zarar vermeyeceğini belirtmiştir.¹⁷⁴ Bununla da Stalin’in ölümünden sonra daha da yumuşamaya başlayan Türkiye–Sovyetler Birliği münasebetleri artık yeni bir döneme girecek, mutlak blok siyasetinden yavaş-yavaş arınmaya başlayacaktı.

¹⁷²M. Qasımlı (2013). *Türkiye-Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri (1960-1980)*. (Çev: Dr. Alpertunga Altaylı), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 23.

¹⁷³O. Düzeyli (2019). *Milli Birlik Komitesi Döneminde Türk Dış Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 132.

¹⁷⁴M. Gönlübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 436.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MUTLAK BLOK SİYASETİNDEN ESNEK DIŞ POLİTİKAYA YÖNELME

2.1. Küba Krizi ve Türk-Sovyet İlişkileri

Sovyetler Birliği ve ABD 1960'lı yıllarda birçok krizle karşılaşacak, bu buhranlı dönemlerde kendileriyle birlikte tüm dünyayı da savaş eksenine doğru sürüklemeye başlayacaktı. Siyaset arenasında önemli rol oynayan küçük bir ada ülkesi olan Küba, hem bu iki ülke arasında yeni bir ciddi krize neden olacak hem de olası bir nükleer savaşın başlamasına sebep olacaktır. SSCB'nin Küba'da yerleştirdiği roketler ABD'yi, ABD'nin Türkiye'de konuşlandığı roketler ise Sovyetler Birliği'ni tehdit etmekteydi. Bu yaşanan buhranlı durum Türkiye'de de önemli yankı bulacak, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerde bazı sorunlara yol açacaktır. Nitekim Küba, ABD için nasıl bir önem teşkil ediyordu ise Türkiye de Sovyetler Birliği için aynı şekilde önemli bir bölge olarak görülmekteydi. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki bu durum özellikle de Türkiye'ye yerleştirilmeye başlanan ABD füzeleri ve Türkiye hava sahasından SSCB semalarına kalkan Amerikan casus uçakları yüzünden iki taraf arasında sık sık gerginliklere neden olacaktı.

2.1.1. Jüpiter Füzeri Sorunu ve U-2 Bunalımı

Sovyetler Birliği'nin en çok endişe duyduğu sorunlardan biri de Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi meselesi idi. Sovyetler Birliği, 13 Aralık 1958 tarihinde bir nota vererek, Türkiye ile ABD arasında, nükleer silahların ve füzelerin yerleştirilmesini düzenleyecek yeni bir anlaşmanın imzalandığını ve bunun sonucu olarak Türkiye'nin NATO çıkarları açısından nükleer üs olmasının Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehlikeye soktuğunu bildirmiştir.¹⁷⁵ ABD, özellikle de 1957 senesinden sonra Sovyetlerin termonükleer silahlarını ve uzun menzilli bombardıman uçaklarını geliştirmesindeki sırlarını ortaya çıkarmak için bir dizi tedbirler almaya başladı. Sovyet topraklarındaki ayrıntılı ve dakik haritaların çıkarılması için hava fotoğrafçılığı, Sovyet askeri faaliyetlerin gözlenip dinlemesi ABD stratejik planlamalarının esasını teşkil etmekteydi.¹⁷⁶ İşte bu yüzden Amerikalılar, U-2 casus uçaklarını geliştirerek Sovyet

¹⁷⁵Oran, 2002, a.g.k., s. 516.

¹⁷⁶Sander, 1979, a.g.k., s. 191.

semalarına göndermek istiyordu. ABD'ye göre bu uçuşların gerçekleşmesi için o sıralar Sovyetler Birliği ile ilişkileri gergin devam eden Türkiye uygun bir ülke olarak görülmekteydi. Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, 7 Ocak 1959 tarihinde TBMM'de bütçe görüşmeleri sırasında Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere değinerek, bu ülke ile diğer devletler gibi dost olmak istediklerini, yalnız güvenlik meselesinde bunu tek başına Sovyetler Birliği ile halledecek kudrete sahip olmadıklarını, bunu yalnız müttefiklerle birlikte hareket ederek çözebileceklerini söylemiştir.¹⁷⁷ Genel olarak 1959 senesinde Türk- Sovyet ilişkilerinde gelişme gözükse de Adnan Menderes Hükümetinin 25 Ekim 1959'da Paris'te imzaladığı gizli bir anlaşmayla nükleer başlıklı 15 Jüpiter füzesinin topraklarına yerleştirilmesine izin vermesi bu dostluk havasını erken bitirmiştir.¹⁷⁸ ABD açısından Türkiye'de kurulan üslerin askeri, siyasal anlamda birçok önemi bulunuyordu. Nitekim, Türkiye'de kurulan üsler, görevden dönen uçakların inecekleri üsler olarak planlanmıştı. Aynı zamanda Türkiye'deki Jüpiterlerin menzili içine giren Sovyet alanı, İtalya ve İngiltere'dekilerden çok daha genişti. Sovyetler Birliği'nin askeri üslerden duyduğu rahatsızlıklar U-2 olayı ile daha da artmıştı. Kruşçev, 3 Mayıs 1960 tarihinde açıklama yaparak 1 Mayıs'ta bir ABD uçağının Sovyet hava sahasında düşürüldüğünü açıkladı.¹⁷⁹ Bu sıralarda NASA meteorolojik bir U-2 uçağının Türkiye üzerinde kaybolduğunu açıkladı ve uçağın 1 Mayıs günü İncirlik Üssünden kalktığı, pilotun oksijen yetersizliği ile karşılaştığı belirtildi.¹⁸⁰

Kruşçev, 5 Mayıs'ta verdiği demeçte, ABD uçaklarına üslerinde faaliyet izni veren devletlere ikazda bulunacaklarını bildirerek, ayrıca Sovyet topraklarına yapılacak saldırılarda füzelerle karşılık vereceklerini ve saldırıda kullanılan üslerin yerle bir edileceğini açıkladı.¹⁸¹ Bu demeç Türkiye'ye bir ultiatom olarak yorumlanmıştır. Bunun üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı 8 Mayıs'ta bir açıklama yaparak, Türkiye Hükümetinin hiçbir Amerikan uçağına Sovyet semalarında araştırma veya başka maksatla uçuş için izin vermediğini, böyle bir uçağın Türk hududunu aşarak Sovyet

¹⁷⁷M. Gönlübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 428.

¹⁷⁸N. Gülmez ve B. Tahancı (2014). Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28).
[https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2028/08_nurettin_bulent.pdf](https://ataturkilkileri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2028/08_nurettin_bulent.pdf) (Erişim tarihi: 08.12.2021).

¹⁷⁹Sander, 1979, **a.g.k.**, s. 192-193.

¹⁸⁰Armaoğlu, 1991, **a.g.k.**, s. 261.

¹⁸¹*Tercüman*, 6 Mayıs 1960, s. 1.

Rusya'ya girmediğini belirtmiştir.¹⁸² Sovyetler bu açıklamadan tatmin olmamış, 13 Mayıs 1960 tarihinde nota vererek, Türkiye Hükümetinin askeri üsler vasıtası ile ABD saldırganlığına izin verdiğini, bu tür uçuşlara yeniden izin verilmesi halinde gerekli önemli tedbirler alınacağını bildirmiştir.¹⁸³ Türkiye 18 Mayıs'ta notaya yanıt vererek, bu uçağın SSCB hava sahasına Türkiye üzerinden gitmediğini tekrarlamıştır.¹⁸⁴ Türk-Sovyet ilişkilerinde 1961 yılında da pek bir yakınlaşma görülmemiş hatta belirli bir dönem duraklama yaşanmıştır. Nitekim SSCB, Türkiye'de orta menzilli füze rampaları yerleştirilmesi ve NATO ile yapılan iş birliği ile alakalı olarak 3 Şubat 1961 tarihinde nota yayınlamıştır.¹⁸⁵ Türkiye Hükümeti ise 25 Şubat 1961 tarihinde verdiği cevap notasında, Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir devlet olarak güvenliğini korumasının ve müttefikleri ile iş birliği içerisinde olmasının Birleşmiş Milletler Teşkilatı Anayasasına uygun olduğunu, alınan müdafaa tedbirlerinin katiben Sovyetler Birliği'ne karşı olmadığını, Türk Hükümeti'nin tüm dünya devletlerine dostluk ve barış hissi beslediğini ve SSCB ile de iyi komşuluk münasebetlerini korumak ve geliştirmek istediğini belirtmiştir.¹⁸⁶ Lakin kısa bir süre sonra Küba'da başlayacak olan ve tüm dünyada endişe sebep olacak buhran, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini de olumsuz şekilde etkileyecekti.

2.1.2 Küba Krizi

ABD, 17 Nisan 1961 tarihinde yanı başındaki komünist Küba'yı devirmek için başlattığı "Domuzlar Körfezi" çıkarmasından başarısız bir sonuç almış, ancak bu olay onları buradaki faaliyetlerinden vazgeçirememiştir. SSCB ise Küba'yı bu mücadelede yalnız bırakmamış, hatta ABD tehdidine karşı bu bölgeye orta menzilli füzeler yerleştirmeye başlamıştır. Bunun üzerine ABD Başkanı Kennedy, 22 Ekim 1962 tarihinde ateşleme sistemlerini Küba'ya taşıyan Sovyet gemilerini engellemek amacı ile Deniz Kuvvetleri'ne bölgeyi abluka altına almayı emretti.¹⁸⁷ Sovyetler Birliği Hükümeti, gemilerini geri çekmeyeceklerini, ABD Hükümeti ise bölgedeki ablukayı kaldırmayacaklarını ısrarla bildiriyordu.¹⁸⁸ Bununla da dünyada muhtemel bir nükleer

¹⁸²Hürriyet, 9 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁸³H. Tuncer (2017). *Türk Dış Politikası (1920-2002)*. Ankara: Kaynak Yayınları, s. 389.

¹⁸⁴Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 112.

¹⁸⁵Tuncer, 2017. **a.g.k.**, s. 474.

¹⁸⁶Dünya, 25 Şubat 1961, s. 1-5.

¹⁸⁷Armaoğlu, 1983, **a.g.k.**, s. 607-610.

¹⁸⁸Cumhuriyet, 24 Ekim 1962, s. 1-7.

savaş tehlikesi ortaya çıkmıştı. Türkiye açısından ise bu meselede en önemli sorun, topraklarında bulunan ABD füzelerinin Türk-Sovyet ilişkilerini daha da kötüleştireceği endişesiydi. Türkiye tarafında bu mesele ilgili olarak 24 Ekim tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel açıklama yaparak, Küba bunalımında, dost ve müttefik ABD'yi sonuna kadar desteklediklerini ifade etmiştir.¹⁸⁹ Olayların daha da gerginleştiği bir dönemde Kruşçev, 27 Ekim'de ABD Başkanı Kennedy'ye mektup yazarak, Küba'nın toprak bütünlüğü hakkında garanti verilmesi ve Türkiye'deki füzelerin kaldırılması halinde Küba'daki Sovyet füzelerini kaldıracaklarını ve kendilerinin de Türkiye'ye toprak bütünlüğü garantisi vereceklerini açıkladı.¹⁹⁰ Kruşçev'in Sovyet füzelerini adadan çekmeye karar verdiği mektup daha Kennedy'ye ulaşmadan önce, Başkan Kennedy kardeşi ABD Başsavcısı Robert Kennedy'ye talimat vererek ondan Washington'daki Sovyet Büyükelçisi Anatoli Dobrynin ile görüşmesini istemişti. Robert Kennedy, Sovyet Büyükelçisi ile görüşerek, Başkan Kennedy'nin uzun zamandır İtalya ve Türkiye'deki füzeleri kaldırmayı istediğini, Sovyetler Birliği'nin Küba'dan füzelerini çekmesi durumunda kısa bir süre sonra ABD'nin bu bölgelerdeki Jüpiter füzelerini sökeceğini bildirmiştir.¹⁹¹ Dobrynin, Robert Kennedy ile olan görüşmesi ile ilgili olarak Kruşçev'e sunduğu raporda Başkan Kennedy'nin bir an önce bunalımın sonlamasından yana olduğunu bildirmiş, bunalımın sonlanmaması halinde ABD askerlerinin her an kontrolden çıkıp darbe yapabileceğini belirtmiştir.¹⁹² Başkan Kennedy, cevap mektubunda Küba'daki füzelerin kaldırıldığı takdirde ABD'nin burada uyguladığı ambargonun kalkacağını, Küba'nın toprak bütünlüğüne garanti vereceklerini belirtmiştir. Mektupta Türkiye konusunda net bir teminat sergilenmese de bu meselenin daha sonra görüşülebileceği vurgulanmıştır.¹⁹³ 28 Ekim 1962 tarihinde gerçekleşen NATO Konseyi toplantısında, ABD'nin Küba'yı işgal girişimine başladığı takdirde, NATO'nun savaşa sürükleneceği ve karşılık olarak en başta Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafından işgal edileceği belirtilmişti.¹⁹⁴ Lakin, SSCB ve ABD arasındaki karşılıklı mektuplardan sonra Sovyet gemileri geri çekilmeye başladı ve bunalım büyük bir savaşa dönüşmeden sona

¹⁸⁹Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 683.

¹⁹⁰*Cumhuriyet*, 28 Ekim 1962, s. 1-7.

¹⁹¹Tuncer, 2017. **a.g.k.**, s. 453.

¹⁹²Milliyet Yayınları Tarih Dizisi (1971). *Kruşçev'in Anıları*. (Çev: M. Ali Kayabal), İstanbul: Milliyet Yayın LTD ŞTİ. Yayınları, s. 195.

¹⁹³K. K. Ağaç ve B. S. Özcan (2021). 1962 Küba Krizi: Amerikan Arşivleri Üzerinden Bir Okuma.

Güvenlik Stratejileri Dergisi, 17 (39). <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=D4PTT3wBYbO9RkQmlWpe> (Erişim tarihi: 10.12.2021).

¹⁹⁴Sander, 1979, **a.g.k.**, s. 218.

erdi. Küba buhranından sonra ABD, 23 Ocak 1963 tarihinde Türkiye'ye bölgedeki Jüpiterlerin söküleceğini ve buraya Polaris denizaltılarının yerleştirileceğini bildirdi.¹⁹⁵ Türkiye'de ise bunun aslında kendilerinden gizlenen bir ABD-SSCB anlaşmanın parçası olduğu düşünülmektedir. ABD Hükümeti, Türkiye'de Jüpiter füzelerinin sökülmesi ile belirecek endişeleri ortadan kaldırmak amacı ile 14 Nisan 1963 tarihinde Houston Polaris Denizaltısını İzmir limanına göndermiştir.¹⁹⁶ Amiral Afif Büyüktuğrul, Türkiye'nin sahip olacağı böyle bir Polaris denizaltısı ile güvenlik açısından önemli bir adım atmış olacağını, çünkü bu denizaltısı ile bir kerede kullanılacak 16 Polaris füzesinin 16 kenti tehdit edecek güçte olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁷ Türkiye'deki Jüpiter füzeleri Nisan ayında tamamen sökülse de vaat edildiği gibi Polaris denizaltıları ile değiştirilmedi. Jüpiter füzelerinin sökülmesinin Türkiye için askeri avantajlarının yanı sıra siyasal avantajları da vardı. Türkiye, bununla da olası bir taktik nükleer savaşta ilk hedef olma durumundan kurtulmuş, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi yolundaki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır. Jüpiter füzelerinin sökülmesi Türkiye Hükümetine, Sovyetler Birliği ile esnek bir politika izleme ve ekonomik iş birliği olanaklarını sağlamıştır. Küba bunalımı sırasında Türkiye'nin bir nükleer yok olma tehlikesi ile karşılaşması, Jüpiter füzelerinin sökülüşü ve sökülüş biçimi, ABD ve NATO'nun kendi çıkarlarını ilgilendiren meselelerde diğer ülkeleri de nasıl tehlikeye sürükleyeceğinin bir numunesi olmuştur.

2.2. Kıbrıs Sorunu ve Türk-ABD İlişkilerinin Gerilmesi

Türkiye'nin, 1960'lı yılların başında dış politikada karşılaştığı en büyük sorunlardan biri de Kıbrıs meselesi olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti Ağustos 1960 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ise garantör devletler olmuştur.¹⁹⁸ Kıbrıs'ın bağımsız olması Ada'daki İngiliz nüfuzuna ciddi bir darbe olmuştur. Bundan memnuniyet duyan Sovyetler Birliği ise bölgedeki olayları yakından takip ediyor, buraya yabancı bir müdahale konusunda Türkiye ile fikir çatışması yaşıyordu. Aslında, Türkiye'deki Jüpiterlerin sökülmesinden sonra Türkiye-SSCB ilişkilerinde olumlu ilerlemeler kaydedilmekteydi. Nitekim, bu olaylardan sonra iki devlet arasında karşılıklı resmi ziyaretlerin sıklaşacağı bir dönemin temelleri atılacaktı.

¹⁹⁵K. K. Ağaç ve B. S. Özcan, 2021, **a.g.k.**, s. 557.

¹⁹⁶*Dünya*, 15 Nisan 1963, s. 1-5.

¹⁹⁷Sander, 1979, **a.g.k.**, s. 223.

¹⁹⁸Armaoğlu, 1983, **a.g.k.**, s. 533-534.

Sovyetler Birliği Yüksek Şurasının daveti üzerine 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki parlamento heyeti Rusya’da bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁹⁹ Ziyaret sırasında Sovyet devlet adamları Türk heyetine sık sık Atatürk ve Lenin dönemindeki dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini, SSCB’nin Türkiye’den bir talepte bulunmadığını, Batı Devletlerine nazaran Türkiye’ye daha iyi koşullu ekonomik yardımlar yapabileceklerini bildirmiştir.²⁰⁰ Lakin bu görüşmeler sonucunda taraflar arasında önemli bir gelişme sağlanamamıştır. SSCB’ye giden Türk parlamento heyetine karşılık, TBMM Başkanlık Divanı 1963 yılının sonbaharında Sovyetler Birliği parlamento heyetini Türkiye’ye davet etme kararı almıştır.²⁰¹ İkili ilişkiler 1963 senesinde Irak’taki Kürt hareketi meselesi dışında genel olarak olumlu geçmiş, artık aradaki perdeler yavaş-yavaş kalkmaya başlamıştır.

Kıbrıs’ın bağımsızlığından sonra Rumlar, bölgedeki Türklere karşı gasp ve şiddet uygulamaya başladı. Bölgedeki Türk vatandaşlar burada sıkışıp kalmıştı ve tek çare olarak Türk Hükümetinin kendileri hakkında bir an önce tedbir almasını beklemekteydiler.²⁰² Kıbrıs’taki çatışmalar 1963 yılından itibaren daha da kanlı bir vaziyet almış, bunun üzerine Türkiye Hükümeti, İngiltere ve Yunanistan Hükümetleri nezdinde 23 Aralık 1963 tarihinde teşebbüs yaparak buradaki Rum saldırılarını durdurmaları için ellerindeki tüm imkanlarını kullanmalarını istemiştir. Bunun üzerine Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, 24 Aralık 1963 tarihinde yayınlanan ortak bildiride Türk ve Rum taraflarını karışıklıklara son vermeye çağırarak, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios ise buna oyalayıcı cevap vermiş ve Rum saldırılarını durdurmaya pek yanaşmamıştır.²⁰³ Böyle bir ortamda Türkiye Hükümeti, bölgedeki Türklerin haklı taleplerine Batılı müttefiklerinin kayıtsız ve tereddütlü yaklaştığını görerek yönünü Doğu’ya, yani Sovyetler Birliği’ne çevirmiştir. Bunu müteakiben İsmet İnönü, Kıbrıs’taki olaylarla ilgili olarak Sovyet lideri Kruşçev’e bir mektup yolladı. Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk, bu mektubu 6 Ocak 1964 ‘te SSCB Dışişleri Bakanı A. Gromiko’ya teslim etti. İnönü’nün bu mektubunda Kıbrıs’taki mevcut durumdan

¹⁹⁹Tuncer, 2017, **a.g.k.**, s. 475.

²⁰⁰M. Gönlübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 439.

²⁰¹Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 168.

²⁰²M. A. Birand (Yönetmen). (1994). *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi* [Televizyon yayını]. İstanbul: Show TV.

²⁰³M. Gönlübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 391.

bahsediliyor ve Türkiye'nin Ada'da Yunanistanlı teröristlerin faaliyetlerine son vermek için niyetli olduğu belirtiliyordu.²⁰⁴ İnönü, 7 Ocak'ta yaptığı açıklamasında Sovyetler Birliği ile münasebetleri hakkında da konuşmuştur:²⁰⁵

“Kuzey Komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizin mevcut milletlerarası taahhütlerimiz çerçevesinde, karşılıklı saygı ve iyi komşuluk esasları dairesinde tedricen geliştiğini müşahade etmekteyiz. Hükümetimiz bu yolda kendine düşen gayreti gösterecektir.”

Aynı gün diğer ülkelerin liderlerine de Kıbrıs'taki durum ile alakalı olarak mektuplar yollandı. Mektupta 20 bin EOKA (Kıbrıs Savaşçıları'nın Milli Örgütü) mensubunun Türklere karşı silahlı saldırılarda bulunduğu ve bu durumun bölgedeki Türkleri tedirgin ettiği vurgulanmaktaydı.²⁰⁶ Batılı devletlerden istediği cevapları alamayan Türkiye, Sovyetler Birliği tarafından bu meselede kendisine destek olunmasını bekliyordu. Bu sıralarda Sovyet Büyükelçiliği Müsteşarı Voronin Aleksey, SSCB'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu belirtmek amacı ile 13 Ocak'ta bir basın toplantısı düzenledi. Sovyet Müsteşarı, Kıbrıs'ta Türkleri öldüren Rumlara olduğu gibi, Rumları öldüren Türklere de karşı olduklarını, açıklamış, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ta gelişen olaylarda Rumları desteklediğine dair çıkan haberleri yalanlamış, bölgede yaşayan Türk ve Rum topluluklarının emperyalistler tarafından tahrik edildiğini bildirmiştir.²⁰⁷ Sovyet lideri Kruşçev ise 7 Şubat 1964 tarihinde İsmet İnönü'nün mektubuna cevap vererek, SSCB'nin Kıbrıs'a yapılacak herhangi bir askeri harekate karşı çıkacağını ve uluslararası güçlerin de bölgeye yönlendirilmesini arzu etmediğini bildiriyordu. Kruşçev, Ada'da yaşanan olaylardan Türkiye'yi sorumlu tutmuş, bu bölgede yaşayan her iki toplumun haklarının korunması gerektiğini ve sorunun barışçıl yöntemlerle halledilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Mektupta Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ilişkililerin geliştirilmesinden yana olduklarını belirten SSCB lideri, aynı zamanda Enosis ve teröre karşı olduklarını da vurgulamıştır.²⁰⁸ Kruşçev'in bu sıralarda Makarios'a çektiği telgrafında kendisini bağımsızlık ve toprak bütünlüğü mücadelesinden dolayı tebrik etmesi Türkiye tarafını bir hayli kızdırdı. Nitekim, Türk basınında da Kruşçev'e karşı ağır

²⁰⁴Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 64.

²⁰⁵Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 7 Ocak 1964, s. 6.

²⁰⁶*Dünya*, 7 Ocak 1964, s. 1-5.

²⁰⁷*Cumhuriyet*, 14 Ocak 1964, s. 1-7.

²⁰⁸*Dünya*, 9 Şubat 1964, s. 1-5.

eleştiriler yer almaya başladı. Falih Rıfkı Atay, Dünya gazetesinde yayınladığı makalesinde şöyle diyordu:²⁰⁹

“Doğrusu Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs meselesinde tuhaf tutumunu anlamıyoruz.

O karışmayacak, bu karışmayacak! Sovyetler Birliği’nin notalarında, tebliğlerinde yalnız bir şey yok: Türklerin malı ve canı nasıl korunacak? Öldürülenleri ölümden kurtarmaya gelecek olanlar yok emperyalistmiş, yok sömürgeciymiş. Ya öldüren katiller? Onlar ne? Onları kim tutacak?

Hayır, biz komşumuz ve eskiden pek iyi dostumuz Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs Türklüğünün en iptidai insan hakları üzerine de ne düşünmekte olduğunu anlamak isterdik!”

Kayhan Sağlamer de aynı gün Cumhuriyet gazetesinde Kruşçev ve Sovyetler Birliği’ni ağır şekilde eleştiriyordu:²¹⁰

“Kruşçev’in Türkiye dahil beş NATO üyesinin Devlet veya Hükümet Başkanlarına Kıbrıs buhranı ile ilgili olarak gönderdiği notalar, hiçbir esasa dayanmayan bazı taleplerle doludur ve durumu son derece tahrif etmektedir.

Sovyet Şefinin, muttasıl tekrarladığı için artık değerini yitiren alışılmış tehditlerle süslemeyi de ihmal etmediği taleplerinin başında, Kıbrıs’ın bağımsızlığına saygı gösterilmesi gelmektedir.

Kruşçev’in maksadı açıktır: BMT vasıtasıyla bağımsızlığına yeni kavuşmuş milletlerin hamiliği sahte maskesiyle Kıbrıs’a ayak basmayı, hiç değilse buhranda söz sahibi olmayı tasarlamaktadır.

Kruşçev, Kıbrıs buhranını bir Doğu-Batı meselesi haline getirmeye ve olanca gücüyle soğuk harbin içine çekmeğe çalışmaktadır. Komünistlerin maksatlı desteklerinin tehlikelerinden bihaber Makarios da Kruşçev’e kalpten yardımcı olmaktadır. Böylece Rusya, Kıbrıs buhranında yeni bir taraf olarak karşımıza çıkabilecektir.”

Türkiye gibi ABD’de de Sovyetlerin bu tutumu tedirginlikle karşılanmaktaydı. Amerikalılar, Sovyetlerin bölgede vaziyeti daha da gerginleştirdiğini, bununla da Türkiye ve Yunanistan arasında savaş çıkarak NATO’yu zayıflatmak istediğini düşünüyordu. Böylelikle, Kıbrıs sorunu artık ABD ile SSCB arasında Soğuk Savaş döneminin başka bir önemli meselesi haline gelmiş oluyordu.

Başbakan İsmet İnönü, 25 Şubat 1964 tarihinde bir mektupla Kruşçev’e yanıt vererek, SSCB’nin Kıbrıs’ta devam eden kanlı tecavüzleri dikkate almadan, kendilerine karşı yapılan ithamlarını hayretle karşıladıklarını bildirmiştir. Başbakan İnönü, SSCB’nin bu olaylardan aslında haberdar olduğunu, ancak Kruşçev’in kendisine gönderdiği

²⁰⁹F. R. Atay, 8 Şubat 1964, Sovyetler ve Papaz Makarios, *Dünya*, s. 1.

²¹⁰K. Sağlamer, 8 Şubat 1964, Rusya, Kıbrıs ve İngiltere’nin hatası, *Cumhuriyet*, s. 3.

mektubunda Kıbrıs'ta imha edilmeye çalışılan masum insanlardan hiç bahsetmemesinin sebebini anlayamadığını belirtmiştir.²¹¹ Bu sıralarda soruna çözüm arayışı devam etmekte idi ve nihayet 4-13 Mart tarihlerinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplandı. SSCB, 4 Mart'taki toplantıda yapılan oylamada Ada'ya Birleşmiş Milletler Barış Güçlerinin sevk edilmesi önerisini destekledi ve NATO güçlerinin Kıbrıs'a sevk edilmesine şiddetle karşı çıktı.²¹² Toplantıda Sovyet delegesi Nikolay Federenko, SSCB'nin Akdeniz bölgesindeki bu durum karşısında kayıtsız kalamayacağını, teknoloji çağında mesafe mefhumunun çok değiştiğini, bu yüzden de bahsi geçen bölgenin Sovyetler Birliği'nin Güney hudutlarından çok uzakta kalmadığını belirtmiştir.²¹³ Güvenlik Konseyi, toplantı sonunda kararını açıklamış ve Kıbrıs'taki olayları önlemek amacıyla Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün tesis edilmesine ve derhal Ada'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Karardan sonra Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, 13 Mart'ta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü'ye mektup yollayarak, Kıbrıs'ta devam eden çatışmalara barışçıl yollarla çözüm bulunmasını istemiştir.²¹⁴ Bu sıralarda Birleşmiş Milletler Barış Güçleri 27 Mart 1964 tarihinde Kıbrıs çıkarmasını tamamlamış, ancak bu hareket Ada'daki olayları sakinleştirmeye yetmemiş, bunun üzerine Türkiye, NATO müttefiklerine bölgeye her an asker gönderebileceklerini iletmıştır.²¹⁵ Nitekim, İsmet İnönü 8 Nisan'da Kruşçev'e mektup yazarak, Kıbrıs'taki gelişmelerin ve uluslararası düzenlemelerin göz ardı edildiğini, Birleşmiş Milletler kuvvetlerine rağmen meseleyi kuvvet yoluyla halletmek mecburiyetinde bırakılmamasını temenni ettiklerini bildirmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin karşılıklı ve milletlerarası saygı üzerine kurulduğunu belirtmiştir.²¹⁶ O sıralarda TBMM artık hükümete Kıbrıs'a çıkarma için gerekli yetkiyi vermiş, ordu hareket için hazırlanmıştı. Türkiye'nin tek endişesi ise Batılı müttefiklerinin bu olayda nasıl tavır alacağı idi. İsmet İnönü, bu yüzden 16 Nisan'da "Time" dergisi muhabirine randevu verdi ve Müttefik devletlere bununla da mesaj göndermek istedi. İsmet İnönü, kendisine ısrarla

²¹¹Cumhuriyet, 26 Şubat 1964, s. 1-7.

²¹²Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 68.

²¹³Dünya, 5 Mart 1964, s. 1-5.

²¹⁴Gönlübol, 1977, **a.g.k.**, s. 442.

²¹⁵Cumhuriyet, 28 Mart 1964, s. 1-7.

²¹⁶Cumhuriyet, 12 Nisan 1964, s. 1-7.

sorulan “Müttefikleriniz Kıbrıs konusunda sizi desteklemezse ne yapacaksınız” sorusuna şu şekilde açıklık getirmiştir:²¹⁷

“Müttefiklerimiz NATO’yu parçalamak için adeta yarışıyorlar. Şayet müttefiklerin birliği çöktürmeye yönelik girişimleri başarılı olursa, o zaman yeni şartlarla yeni bir dünya düzeni ortaya çıkacak, Türkiye de kendisine orada bir yer edinecektir. Eğer müttefiklerimiz tutumlarını değiştirmezlerse, Türkiye Batı’yla ilişkilerini koparabilir. Bunun ardından da Batı Birliği parçalanır.”

İnönü’nün bu demeci ertesi sabah Türk basınında gündem olmuştu. Aynı zamanda Sovyetlerin Kıbrıs meselesinde net olmayan tavrı ve gizli şekilde Rumlara yapılan silah yardımı da gazetelerde ağır şekil eleştirilmekteydi. 17 Nisan tarihli Dünya gazetesinin ilk sayfasında “Rumlar Komünistlerden yardım alıyor” başlığı atılmış, haberin detayında Rum resmi çevrelerinin komünist memleketlerden, özellikle de Çekoslovakya’dan askeri malzeme satın aldığı belirtilmiştir²¹⁸. Daha sonra 5 Mayıs’ta açıklama yapan Kruşçev, Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs Cumhuriyeti’nin dahili meselelerine karışanlara ve dış müdahalede bulunanlara daima karşı çıkacağını belirtmiş, Sovyet halkının Kıbrıs’ta kan dökülmesinin bir an önce sonlanmasını, Kıbrıslı Rum ve Türklerin barış içerisinde bir arada yaşamasını istediğini vurgulamıştır.²¹⁹ Aynı gün İsmet İnönü TBMM’de bir konuşma yaparak, Sovyetlerin Kıbrıs meselesini bir NATO üssü sorunu olarak ele aldığını, Kıbrıs’ın istiklalini bu sebepten desteklediğini ve Sovyetlerin Enosis’i açıkça istemediğini belirtmiştir.²²⁰ Kıbrıs’ın Enosis veya Sovyet etkisine girmesi Türkiye için tam bir felaket anlamına geleceği için bu bölge artık eskisinden de daha çok önem arz etmekteydi. Kıbrıs meselesinde Türkiye’nin olumsuz sonuç alması aynı zamanda Akdeniz ve Yakın Doğu’da nüfuzunu kaybetmesine yol açabilir, ulusal güvenliğini tehlikeli hale getirebilirdi.

2.3. Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasına Etkisi

Türkiye Kıbrıs’taki olayların gün geçtikçe daha da artmasından dolayı bir an önce Ada’ya askeri çıkarma yapma niyetinde idi. Ancak İsmet İnönü ordunun yeterli teçhizata sahip olmadığını biliyordu ve çıkarmanın bozgunla sonuçlanma ihtimalini bile

²¹⁷Birand, 1994, a.g.k.

²¹⁸Dünya, 17 Nisan 1964, s. 1-5.

²¹⁹Milliyet, 5 Mayıs 1964, s. 1.

²²⁰TBMM Tutanak Dergisi, (1964), o:1, B:97, s. 209-210.

generallerinden öğrenmişti. Her şeye rağmen 4 Haziran'da Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile görüşen Başbakan İnönü, Bakana ABD Büyükelçisi ile görüşerek kendilerine Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Kıbrıs'a çıkarma yapılacağını söylemesini istemiştir. Dışişleri Bakanı böyle bir haberin gönderilmesi ile Amerikalıların çıkarmayı önleyeceğini bildirmiş, Başbakan ise Müttefikleri haberdar etmenin görevleri olduğunu söylemiş ve neticede mektup Washington'a ulaşır ulaşmaz hemen yanıt gelmiştir.²²¹ ABD Başkanı Lyndon B. Johnson 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İnönü'ye özel bir mesaj göndererek Kıbrıs konusunda ülkesinin tutumunu açıkça ifade etmiştir. Başkan Johnson mektubunda Türkiye'nin uluslararası politikadaki önemli davranışlarında önceden ABD hükümetine danışma zorunluluğunun olduğunu bildirmiş, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı olası bir müdahalenin ABD tarafından asla meşru sayılmayacağını vurgulamıştır.²²² Mektupta ayrıca Kıbrıs'a yapılacak müdahale sonucunda Sovyetler Birliği'nin meseleye doğrudan karışma durumunun oluşacağı, Sovyetlerin Türkiye'ye saldırdığı takdirde ise NATO'nun Türkiye'ye yardım edemeyeceği, ABD'nin Türkiye'ye vermiş olduğu silahların savunma amaçlı olduğunu ve bu yüzden Kıbrıs'ta kullanılamayacağı belirtilmiştir.²²³ Oldukça ağır ve tehditkar üslupta yazılmış bu mektubun sonunda Başbakan İnönü Washington'a davet edilmekte idi. Tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen bu olay Türkiye tarafında büyük hayal kırıklığı yaratmış ve derin endişe uyandırmıştır. İnönü, 13 Haziran 1964 tarihinde bu mektuba yanıt vererek, ABD Başkanının mesajındaki yazılış tarzı ve içeriğin iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarını kesin bir biçimde ortaya koyduğunu ve ABD'nin Kıbrıs meselesinde ağırlığını koyarak Türkiye'nin haklı tutumunun desteklenmesi gerektiğini açıkça ifade ediyordu. İnönü, mektubunda ayrıca Sovyet tehdidi meselesine de şu şekilde değinmiştir:²²⁴

"Mesajınızın, Kıbrıs'ta girişeceği bir hareket neticesinde Sovyetlerin müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt izhar eden kısmı, NATO İttifakının mahiyeti ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük görüş farkı olduğu intibasını vermektedir. Şayet diğer üyeler, Sovyet müdahalesine maruz kalan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediği gibi hususları münakaşaya kalkışılar ve münakaşa neticesine göre yardım mükellefiyetleri olup olmadığının tespiti cihetine giderlerse, NATO İttifakının temel direkleri sarsılmış ve manası kalmamış olur"

²²¹Birand, 1994, **a.g.k.**

²²²Armaoğlu, 1991, **a.g.k.**, s. 267-269.

²²³H. Şahin (2019). *Johnson Mektubu*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, s. 17.

²²⁴Armaoğlu, 1991, **a.g.k.**, s. 270-276.

İnönü, ayrıca kendisine yapılan Washington ziyareti davetini kabul etmişti. Muhalefet ise İnönü'nün kendisine ve ülkeye yönelik tehditkar üslupta mektup yollayan Başkan Johnson'un davetini kabul etmenin yanlış bir tutum olduğunu, bu hareketin Türk ulusunun onurunu zedeleyebileceğini ısrarla belirtmekteydi. İnönü ilk başlarda tereddüt etmesine rağmen 21 Haziran 1964'te Washington'a giderek Başkan Johnson ile görüşti. Burada ABD Dışişleri Bakanı ile görüşen İsmet İnönü, Midilli Adası'nın Türkiye'ye verilmesi karşılığında Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması teklifini hemen reddetti.²²⁵ İnönü, ABD'nin Kıbrıs meselesindeki tutumunun Türk halkında derin endişe ve hayal kırıklığı yarattığını iletmış, Amerikan yetkileri ise cevabında Enosis'e karşı olduklarını ancak Ada'ta yapılacak müdahaleye de razı olmadıklarını bildirmiştir. İnönü'nün ABD ziyareti iki taraf arasında gergin ultimatolar dönemini sonlandırmışsa da genel olarak bakıldığında Türk heyeti Washington'dan eli boş dönmüştür. Nitekim, Kıbrıs buhranından bu yana Türkiye tarafı müttefiklerine anlatmağa çalıştığı ve destek kazanmak istediği noktaları burada da tekrarlamak zorunda kalmış, lakin yine de olumlu bir sonuç elde edememiştir. ABD yetkileri Enosis'e olumlu bakmadıklarını açıklamışsa da Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yanında kesin bir tutum da almamıştır. İnönü'nün ziyaretinden sonra da Kıbrıs Rumlarının bölgedeki Türk köylerine karşı saldırıları ve yağmaları daha da artmış, buna karşılık olarak 7-8 Ağustos tarihlerinde Türk jetleri Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşları yapmış, daha sonra da Rum mevzilerini bombardıman etmiştir. Bunun üzerine Sovyet lideri Kruşçev 9 Ağustos'ta Başbakan İnönü'ye mektup yazarak hareketin durdurulmasını istemiştir.²²⁶ İsmet İnönü, 14 Ağustos 1964 tarihinde buna yanıt vererek, NATO müttefiklerine ilettiği mesajların tarzı ile aynı şekilde bazı taleplerde bulunmuştur.²²⁷

“Kıbrıslı Rum liderlerinin de cihan barışı hakkında aynı sorumluluk hissi ile hareket etmeleri ve medeni milletlerce kabul edilmiş hukuki, ahlaki ve insani ilkelere sadakat göstermeleri gerektiği gerçeğini takdir eylediğinizi ve onlar nezdinde nüfuzunuzu kullanacağınızı ümit ediyorum.”

Kıbrıs bunalımından sonra Türkiye artık eski dönemlerin aksine ABD'nin bu bölgedeki girişimlerini daha sık şekilde sorgulamaya çalışmış ve kendi çıkarları ile uyuşup-uyuşmadığını dikkate almaya başlamıştır. Kıbrıs bunalımı ile ABD ile ilişkilerde yeni bir düzenlemeye gidecek olan Türkiye, özellikle de “Johnson Mektubu” olayından

²²⁵Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 84.

²²⁶*Dünya*, 11 Ağustos 1964, s. 1-7.

²²⁷*Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1964, s. 1-7.

sonra dış politikada artık eksenini bir yönde tutmamaya karar vermiştir. Türkiye, dış politikada artık ABD ve SSCB politikalarına göre değil, bölgedeki kendi çıkarlarına göre hareket etmeye başlamıştır. Türkiye, Kıbrıs sorunundaki kaygılarını ve yardım taleplerini defalarca NATO üyelerine bildirse de müttefikleri olayda pasif rol oynamıştır. Türkiye, “Johnson Mektubu” olayından sonra müttefiklerine karşı olan tavrında değişikliğe gitmeye başlamış, hatta ABD’nin savunuculuğunu yaptığı Çok Taraflı Nükleer Güce (MLF) katılmaktan vazgeçmiş ve askeri gücünün artırılması tekliflerini de reddetmiştir.²²⁸ “Johnson Mektubu” ile Türkiye, Kıbrıs’a yapılacak çıkarma düşüncesini uzun bir süreliğine ertelemek zorunda kalmış, meseleyi diplomatik yollarla halletmek için Sovyet Bloku ülkeleri ile de olan temaslarını artırmıştır. ABD ile Türkiye arasında yaşanan bu krizden sonra Türkiye’de Amerikan aleyhtarlığı daha da artmış, Ankara’da üniversite gençliğinin gösterilerinde ortaya çıkan “Yankee go home” pankartları ve tezahüratları bunun simgesi olmuştur. Türkiye, “Johnson Mektubu” ile aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki silah mühimmatının büyük bölümünün ABD kaynaklı olmasının açtığı büyük sorunların farkına vara bilmiş, bunu gidermek için hem silah satın aldığı ülkelerin sayısını artırmaya çalışmış hem de yerli silah sanayisinin geliştirilmesine önem vermeye başlamıştır.²²⁹

2.3.1. Esnek Dış Politikaya Yönelme

Türkiye, özellikle de Demokrat Partinin on yıllık iktidarı döneminde dış siyasette yüzünü tam olarak Batı devletlerine ve ABD’ye çevirmiş, Sovyet Bloku ile neredeyse ilişkilerini koparmıştı. Türk Dış Politikası 1964 senesinde ise özellikle de “Johnson Mektubu” ve daha sonrasında Başbakan İsmet İnönü’nün Washington ziyareti ile yavaş yavaş biçimini değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde bölgedeki diğer devletler ve Doğu’da büyük güç olan Sovyetler Birliği ile yeniden temaslara girişilmiştir. Türkiye, bu döneme kadar yürüttüğü yalnızca ABD’ye güvenme siyasetinden vazgeçmeye başlamış, bir zamanlar tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkileri kurmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği, ilk başlarda desteklediği Makarios’un Enosis konusunda ısrarlarının devam etmesi üzerine tutumunu değiştirmeye başlamış, Türkiye’ye karşı daha olumlu bir siyaset yürütmüştür. Sovyetler Birliği, iktisadi ve kültürel alanlarda ilişkileri

²²⁸Sander, 1979, **a.g.k.**, s. 240.

²²⁹Tuncer, 2017, **a.g.k.**, s. 432.

geliştirmek için Türkiye tarafına tekliflerde bulunmuş, ancak Türkiye tarafı bunun bir anda blok değiştirme politikası olarak gözükmemesi için ilk başlarda bu tekliflere tereddütlü yaklaşmak zorunda kalmıştır. Fakat Türk kamuoyunda Batı devletlerinin aksine Türkiye'ye karşı daha anlayışlı politika izleyen Sovyetler Birliği'ne karşı sıcak yaklaşım başlamıştı ve ikili ilişkilerin gelişmesi için arada büyük engellerin olmadığı belirtilmekteydi.²³⁰ Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşmasını istemeyen ABD yöneticileri bir yandan da Türkiye'ye taviz verileceği takdirde diğer NATO üyesi devleti olan Yunanistan'ın Sovyetler Birliği ile temaslara başlayacağını düşünmekteydi. Bununla da Kıbrıs meselesi ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamasının yanı sıra artık bölge devletlerinin müttefikliğinin kazanılması açısından da mühim bir stratejik hamle aracı olarak görülmekteydi.

Sovyetler Birliği'nde 14 Ekim 1964 tarihinde baskılar yüzünden sağlık problemlerini bahane ederek istifa eden Kruşçev'in yerine Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri vazifesine Leonid Brejnev getirildi ve Batı Bloku ülkeleri ile ikili ilişkilerin gelişimi açısından önemli bir hamle gerçekleşmiş oldu.²³¹

Türkiye tarafında bu olay çok önemli bir gelişme olarak görülmekteydi. Başbakan İsmet İnönü, bu değişikliğin Sovyetler Birliği için olduğu kadar ikili ilişkiler ve dünya barışı açısından da çok önemli olduğunu söylemiş, komşuluk münasebetlerinin iyi bir şekilde devam etmesi için yeni iktidar ile de temaslara devam edeceklerini belirtmiştir.²³² Brejnev iktidara geldikten sonra Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde gerginliğin azaltılması Sovyet dış politikasının önemli hedeflerinden biri idi. Sovyetler aynı zamanda komşusu Türkiye ile de ilişkilerini normalleştirme çabalarına girişeceklerini, güven ortamı yaratma politikasını devam ettireceklerini bildirmişti.²³³ Türkiye 'de bu açıklamalar olumlu karşılanmış, Sovyetler Birliği ile dostluk münasebetlerinin yeniden gelişeceğine dair umut yaranmıştı. Türkiye Hükümeti, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari alanda da yakın temaslar kurmanın fayda sağlayacağını düşünmekteydi. Nitekim, SSCB'nin 1963 senesinin sonlarından itibaren krom fiyatlarında indirim gitmesi ile ABD krom ithalini artık Türkiye yerine Sovyetlerden almaya başladı ve bu olay Türkiye

²³⁰Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 96.

²³¹Armaoğlu, 1983, **a.g.k.**, s. 553.

²³²*Cumhuriyet*, 17 Ekim 1964, s.1-7.

²³³*Cumhuriyet*, 24 Ekim 1964, s.1-7.

ile ABD arasında zaten soğuk şekilde devam eden ilişkilere bir darbe daha vurmuş oldu.²³⁴

Türkiye, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya girdiği bu dönemde dış politikada diğer bloka geçtiği algısının yaratılmaması için de siyasetini dikkatli şekilde yürütmekteydi. Nitekim, 1964 senesinin Ekim ayında Moskova Büyükelçiliğine atanan Hasan Işık'ı Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve temaslara başlanması için görevlendiren Dışişleri Bakanı F. C. Erkin, aynı zamanda Sovyetlerle kurulacak ikili ilişkilerin Batı Bloku ile Türkiye arasındaki mevcut ilişkilere paralel olmayacağını ve bunların birbirinin yerini alma durumunun yaşanmayacağını belirtmiştir.²³⁵ Bununla da Türkiye, Doğu ve Batı arasındaki yumuşama döneminin başlaması ile Sovyetler Birliği ile yeniden dostluk ilişkileri kurabilecek, lakin bunu mutlak blok siyaseti dışında tutmaya çalışacaktı.

2.4. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Biçim Alması

Türkiye'nin Sovyetler Birliğine karşı yürüttüğü politikanın en önemli hedeflerinden biri de Stalin döneminden başlayan tehditlerin ortadan kaldırılması ve ekonomik gelişim için yabancı sermayenin ülkeye davet edilmesi üzerine idi. Türkiye, Sovyet tehdidini mukavemetle ve kendini tecrit etme siyaseti ile ortadan kaldıramayacağını Kıbrıs buhranından sonra daha da iyi bir şekilde anlamıştı. Sovyetler Birliği de Türkiye'nin Kıbrıs buhranından sonra Batılı devletler ve özellikle de ABD ile yaşadığı sorunları değerlendirerek, Müttefikleri parçalamak ve Türkiye'yi NATO'dan çıkarmak niyetindeydi.

Sovyetler Birliği, uzun yıllardır yaşanan soğukluğu ortadan kaldırmak için Türkiye ile temaslara başlamıştı ve hatta Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Kosigin ve SSCB Merkez Komite Genel Sekreteri Brejnev, Dışişleri F. C. Erkin'in daha önce 23 Mart 1964 tarihinde planladığı ama sonradan ertelediği Moskova ziyaretinin bir an önce gerçekleşmesi için Türkiye'ye baskı yapmaktaydı. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ilişkilerin yeniden gelişimi açısından ilk olumlu adım 29 Ekim

²³⁴M. Altan (1986). *Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*. İstanbul: AFA Yayınları, s. 124-125.

²³⁵*Dünya*, 28 Ekim 1964, s. 1-7.

1964 tarihinde Moskova'daki Türk Büyükelçiliğinde düzenlenen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında gerçekleşti. SSCB Dışışleri Bakanı A. Gromiko'nun da katıldığı bu davette Türk ve Sovyet yöneticiler arasında samimi sohbetler gerçekleştirmiş, Gromiko, Atatürk ve Lenin dönemindeki dostluk ilişkilerini hoş bir şekilde hatırlatmış ve bu tür ilişkilerin yeniden canlandırılabilceğini anlatmıştır.²³⁶ O günlerde Türk ve Sovyet basınında Erkin'in ziyareti ile alakalı önemli makaleler yayınlanmaktaydı. Nitekim, İzvestiya ve Novoe Vreme gazeteleri Türk-Sovyet dostluğunun sarsılmaz olduğunu, her iki ülkenin zamanında emperyalist devletlere karşı birlikte mücadele ettiğini, Türk halkının da Sovyetlere sempati duyduğunu ancak Türkiye'nin üzerindeki NATO külfetinin iki ülke arasında düşmanlık yaratmağa çalıştığını belirtmekteydi.²³⁷ Ziyaretten önce Sovyet Yüksek Riyaset Heyeti Başkanı A. Mikoyan, Türkiye Büyükelçisi ile görüşerek, yapılması planlanan ziyaret ile ikili ilişkilerin bir anda düzeleceğini beklemediklerini ama bu ziyaretle aşamalı bir iyileşmenin daha sağlam şekilde ilerleyeceğini iletmiştir.²³⁸

Dışışleri Bakanı F. C. Erkin'in planlanan bu ziyareti çok büyük önem taşımaktaydı, nitekim bu ziyaret ile 25 yıl aradan sonra ilk kez bir Türk Dışışleri Bakanı Moskova'ya resmi ziyarette bulunacaktı.²³⁹ Bu ziyarette Türk-Sovyet ilişkilerin yeniden geliştirilmesi, Kıbrıs meselesi ve iki taraflı ekonomik iş birliği görüşülecek temel konulardı. Nihayet, 30 Ekim 1964 tarihinde SSCB Dışışleri Bakanı Gromiko'nun daveti üzerine Dışışleri Bakanı F. C. Erkin beraberindeki heyet ile Sovyetler Birliği'ne gitti. Erkin ile Gromiko 31 Ekim günü ekonomik ve siyasi meseleleri görüşmek için bir araya geldi. Türk heyeti Kıbrıs konusunda Sovyetlerin fikirlerini merak ettiklerini, Ada'da barış istediklerini söylemelerine rağmen Sovyetlerin hâlâ Rumlara silah satmalarına anlam veremediklerini Gromiko önderliğindeki heyete bildirdi. Gromiko, başka ülkeler tarafından satılan silahların Sovyet üretimi olduğunu lakin kendilerinin bu işe girmediklerini bildirerek, Kıbrıs'ta Enosis'e karşı olduklarını ve orada federal bir yapı oluşturularak Rum ve Türk halklarının eşit şekilde yaşamalarını istediklerini belirtti.²⁴⁰

²³⁶Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 103.

²³⁷*Cumhuriyet*, 31 Ekim 1964, s. 7.

²³⁸Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 104.

²³⁹E. Karakoç ve M. Olkun (2020). Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1962-1965). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (4).

http://www.atddjournal.com/Makaleler/449191070_7%20%20%20%204%20%20%201%203.pdf (Erişim tarihi: 13.12.2021).

²⁴⁰*Cumhuriyet*, 2 Kasım 1964, s. 1-7.

Bakanlar ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirmesinin önünde engel olmadığını tekrar ederek, bu konuların ilgili birimler tarafından yürütülmesinin daha faydalı olacağını bildirdi. Sovyet Dışişleri Bakanlığı sözcüsü ise 2 Kasım tarihinde verdiği demeçte, “Moskova görüşmelerinde Türkiye’deki NATO üsleri meselesinin söz konusu edilmeyeceğini” bildirmiştir.²⁴¹ Bu gelişmelerin ardından Dışişleri Bakanı Erkin, 3 Kasım günü SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. Kosigin ile de bir görüşme gerçekleştirerek, Kosigin’in “iki tarafın ayrı siyasi ve askeri kamplarda olmasının Türk-Sovyet dostluğunun gelişimine engel olmayacağı” sözlerine, bu görüşmelerin iki taraf içinde son şans olduğunu ve Sovyet Rusya’nın Kıbrıs politikasının bu manada önemli rol oynayacağını bildirerek yanıt vermiştir.²⁴² Kıbrıs konusunda ise Türkiye ve Sovyetler Birliği temsilcileri Enosis’e karşı olduklarını, Ada’ya dışarıdan müdahale olunmadan her iki kesimin haklarının korunacağı bir federasyona razı olabileceklerini bildirdiler. Daha sonra Kosigin, iki ülke arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli birimlere talimat verdiğini bildirdi. Sovyetlerin Kıbrıs konusunda Enosis’e kesin olarak karşı çıkması Türkiye tarafında çok olumlu bir adım olarak karşılanmış, Sovyet temsilcilerinin Birleşmiş Milletler’de “Federal Kıbrıs” tezini savunacağı açıklanmıştır.²⁴³ Ziyaretin sonlarına yaklaşırken 5 Kasım 1964 tarihinde Erkin-Mikoyan görüşmesi gerçekleşmiştir. İkili arasındaki görüşmelerde daha çok iktisadi meseleler üzerinde durulmuş, Mikoyan sorunların çözülmesini istemiştir. F. C. Erkin ise zorluklardan bahsederek, Sovyetlerin yatırımlarda ihalelere girmemesinin bunun esas sebeplerinden biri olduğunu vurgulamıştır. SSCB Yüksek Sovyet Başkanı Mikoyan, Nazilli Dokuma Fabrikasının yerine Kayseri fabrikasının kullanımının Sovyetler tarafından yapılabileceğini Dışişleri Bakanı Erkin’e bildirmiş, projelerin krediyle hayata geçirilmesi karşılığında ürün alabileceklerini iletmiştir.²⁴⁴

İkili görüşmelerden sonra nihayet 5 Kasım 1964 tarihinde Türkiye-SSCB Kültürel ve Bilimsel İş birliği Anlaşması imzalandı.²⁴⁵ Bu anlaşma Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde kültürel anlamda imzalanan ilk anlaşmaydı. Anlaşmadan sonra açıklama yapan iki taraf temsilcileri, Türk-Sovyet ilişkilerini Atatürk ve Lenin arasında sürmüş olan dostluk münasebetleri çerçevesinde yürütmek istediklerini söylemiş, bunun her iki ülkenin de

²⁴¹ *Milliyet*, 3 Kasım 1964, s. 1.

²⁴² Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 111.

²⁴³ *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1964, s. 1-7.

²⁴⁴ *Milliyet*, 6 Kasım 1964, s. 1-7.

²⁴⁵ Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 775.

yararına olduğu belirtilmiştir.²⁴⁶ Dışışleri Bakanı F. C. Erkin ve beraberindeki heyetin Sovyetler Birliği gezisi 6 Kasım'da SSCB ile yapılan ortak bildiri ile sonlanmıştır. Yayınlan bildiride önemli noktalar şu şekilde sıralanmaktaydı:²⁴⁷

“Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği, bağımsızlık, toprak bütünlüğu ve hak eşitliği prensiplerine karşılıklı saygı esaslarına dayanarak aralarında iyi komşuluk münasebetlerinin takviyesi yolunda yapıcı gayretler sarf edilmesinde mutabıktır. İki taraf sosyal sistemleri farklı devletlerin barış içinde bir arada yaşama prensibinin bu yüce hedeflerin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracadığı düşüncesindedirler. İki taraf, Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve her iki cemaatin kanuni haklarına riayet ve Ada'da iki milli cemaatin varlığını tanıma esası üzerinde, barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir şekilde barışçı yollar ile halledilmesine taraftar olduklarını ifade eylemişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında kùltür mübadelesine dair bir anlaşma imzalanmıştır. İki taraf, V. İ. Lenin ve Atatürk devrinde vùcut bulan geleneklerin ruhuna uygun olarak iki devlet arasında iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesi ve karşılıklı itimada dayanan iş birliğinin kuvvetlendirilmesi için somut imkanların mevcut bulunduğunu memnurlukla müşahede etmişlerdir. Bu yönde bazı müşpet adımlar tespit olunmuştur...”

Dışışleri Bakanı Erkin, SSCB gezisini sonlandırırken Gromiko ile son kez görüşmüş, kendisini Türkiye'ye davet etmiş ve bu davetine olumlu yanıt almıştır. Türk heyeti 6 Kasım günü ùlkeye dönerken, Dışışleri Bakanı Erkin havaalanında gazetecilere geziyle ilgili kısa bir açıklama yapmıştır. Erkin, Sovyetler Birliği yöneticilerine “Türkiye'nin asla Enosis'i kabul etmeyeceğini, Türk toplumuna yönelik bir katliam hareketine silahla engel olunacağını” açıklamıştır.²⁴⁸ Türkiye Dışışleri Bakanının bu gezisi ikili ilişkilerde önemli dönüm noktası olmuş, iki ùlke arasındaki münasebetlerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Erkin'in bu gezisi ile Türkiye, Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nin desteğini almayı başarmış, mutlak blok siyasetinin üzerine yüklediği sorumlulukların bir kısmından kurtulmuştur. Nitekim Feridun Cemal Erkin, SSCB ziyaretinden döndükten sonra 7 Kasım 1964 tarihinde Dışışleri Bakanlığında NATO Genel Sekreteri Brasio'nun şerefine verdiği yemekte dönemin CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim ile bir araya gelmiş, kendisine Moskova gezisi ile ilgili olarak

²⁴⁶Erkin, 1968, **a.g.k.**, s. 377.

²⁴⁷Gönlübol, 1977, **a.g.k.**, s. 444.

²⁴⁸Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 117.

bilgi vererek, Sovyetlerin “Şayet Amerikalılar yardımı keserse biz veririz” mesajını iletmıştır.²⁴⁹

Sovyetler Birliği’ne yapılan ziyaret Türkiye’deki sağ kesimi aşırı şekilde rahatsız etmiştir. Nitekim, basında ve Mecliste muhalif kesimler bu ziyaretin rejim değişikliğinin pazarlığı olacağını, Türkiye’de komünist propagandanın artacağını öne sürmüşlerdir. Türkiye’de günden güne artan anti-komünist açıklamaları ve Sovyetler Birliğine karşı oluşturulan nefret söylemlerini SSCB tarafı da endişe ile takip etmekteydi. Nitekim, 19 Kasım 1964 tarihinde Nihat Erim’e ziyarette bulunan Sovyet Büyükelçiliği müsteşarı, Adalet Partili gazetecilerin çok kötü şeyler yazdığını, Türk ordusundaki subayların NATO ile yakın temasta olduğunu ve bunun Türk-Sovyet yakınlaşmasına mani olabileceğini açıklamıştır.²⁵⁰ Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 24 Kasım 1964 tarihinde Mecliste Sovyet gezisi ile ilgili olarak açıklama yaparken bu konu ile de alakalı olarak şunları söylemekteydi:²⁵¹

“Muhterem arkadaşlar, Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizde göz önünde bulundurduğumuz belli başlı esasları, son olarak Moskova seyahatimin hangi maksatlara atfedilmiş olduğunu ve Sovyetler Hükümet ricaliyle görüşmelerimin neticelerini arz etmiş bulunuyorum. Bu seyahatimin, umumi, dış politikamızın prensiplerine tamamı ile uygun olduğuna inanıyorum. Gayemiz her zamanki gibi, Türkiye’nin güvenliğini ve yüce milli menfaatlerimizi korurken, dünya barışına, kendi imkanlarımız nispetinde yardımcı olmak ve komşularımızla gergin havayı bertaraf edip, iyi münasebetler tesis ve idame etmektir. Bugünkü dünya şartları altında ve bilhassa nükleer bir harbin tehdidi karşısında, bütün barış sever dünya milletlerinin, ideolojileri ne olursa olsun, bir çatışmayı önlemek maksadıyla anlaşma imkanlarını azami derecede araştırdıklarını müşahade etmekteyiz.”

Kıbrıs sorunu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerginleşen Türk-Sovyet ilişkilerinin yumuşamasına katkı sunmuştur. Nitekim, Türkiye bu bölgede karşılaştığı sorunlarda özellikle de NATO Müttefiklerine nazaran Sovyetler Birliği ile uyum sağlayabilmiş, daha sonra bu uyum ilişkilerin yeniden toparlanmasına vesile olmuştur. Dışişleri Bakanı Erkin’in Moskova ziyareti hem Kıbrıs meselesinde önemli bir güç olan SSCB desteğinin kazanılmasına hem de iki taraf arasında uzun zaman sonra yapılan karşılıklı anlaşmaya sebep olmuştur. Böylelikle, Erkin’in ziyareti ile aynı zamanda iki

²⁴⁹N. Erim (2005). *Günlükler (1925-1979) II. Cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 790.

²⁵⁰Erim, 2005, **a.g.k.**, s. 792.

²⁵¹TBMM Tutanak Dergisi, (1964), o:1, B:12, s. 532.

taraf arasında üst düzey yöneticilerin karşılıklı ziyaretleri dönemi resmen başlayacak, yeni ticari ve ekonomik sözleşmeler imzalanacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESNEK DIŞ POLİTİKA SÜRECİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

3.1. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İdeolojik Ayrışma ve Faaliyetler

Rusya’da 1917’de gerçekleşen “Bolşevik Devrimi” dünyadaki tüm işçi sınıfını ve sol kesimleri ciddi bir şekilde umutlandırmıştı. Özellikle de Avrupa’da sosyalist hareketler güçlenmeye başlamıştı. Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye’de bir yandan emperyalizme karşı savaş sürerken diğer yandan sosyalist düşünce gelişmeye başlamıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile yakın dostluk ilişkileri kuran Türkiye, bu ülkeden aldığı maddi ve askeri yardımlar ile bağımsızlık mücadelesinde önemli zaferler kazanmıştır. Sovyetler, bağımsızlık mücadelesi sonrasında Türkiye’nin komünist bir rejim ile yönetileceğini düşünmüşse de Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları bu yönetim biçimini desteklememiştir. Türkiye Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Türkiye’de komünist faaliyetler artık devlet tarafından engellenmeye çalışılmış, komünizm bir suç olarak algılanmaya başlanmıştır.²⁵²

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1925 senesinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması da Türkiye’deki komünizme karşı olan mücadeleyi zayıflatamamıştı. Bu yıllarda iki devlet arasındaki ilişkiler olumlu bir havada ilerlese de Türkiye’deki komünistler Kemalist rejim tarafından baskı altına alınmıştı. Nitekim, 1928 senesinde VI. Komintern Kongresinde konuşan Türk delegesi Fahri Ali Cevdet, “Kemalist burjuvazinin” işçi sınıfına zulmettiğini ve tam anlamıyla karşı devrim safına geçtiğini belirtmekteydi.²⁵³ 1929 yılından başlayarak ise Türkiye’deki komünistlere karşı yaptırımlar daha da ağırlaşmış, İzmir Ağır Ceza Mahkemelerinde birçok Türkiye Komünist Partisi üyesi yargılanmıştır.²⁵⁴ Bu dönemlerde İstanbul, Bursa, İzmir, Samsun, Zonguldak gibi vilayetlerde komünizm faaliyetlerinin daha yaygın ve güçlü olmasından dolayı Türkiye Hükümeti bu propagandanın diğer vilayetlere de sıçramasından endişe etmekteydi. Topluca tutuklanmalar 1933 yılına kadar devam etse de aynı yıl Cumhuriyet’in Onuncu yılı ile ilgili olarak çıkarılan af kanunu ile birçok komünist serbest

²⁵²A. Çelik (2018). Atatürk Döneminde Türkiye’de Komünist Propagandaya Karşı Alınan Önlemler. *Journal of History Studies*, 10 (10).

https://www.academia.edu/41700988/Atatürk_Döneminde_Türkiyede_Komünist_Propagandaya_Karşı_Alınan_Önlemler (Erişim tarihi: 25.12.2021).

²⁵³M. Tunçay (2009). *Türkiye’de Sol Akımlar (1925-1936)*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 74.

²⁵⁴Tunçay, 2009, **a.g.k.**, s. 93-97.

bırakıldı.²⁵⁵ Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde Sovyetler Birliği ile dostça ilişkiler kurmaya devam etse de kendi içerisindeki komünist faaliyetleri baskılayarak olası bir rejim değişimi tehlikesini önlemeye çalışıyordu. TKP'nin 1936 yılındaki faaliyet programı aslında bu tedirginliğin sebeplerini ortaya koymaktaydı. Programın ilk maddesinde Türkiye'nin yeniden emperyalistler tarafından esir edilmemesi için Komünist Parti önderliğinde tüm proleterlerin birleşmesi, amele ve köylülerin Sovyet idaresi gibi kendi diktatörlüklerini kurması gerekliliği vurgulanıyordu ve böyle bir sosyalist devrimin Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği ile müttefiklik halinde gerçekleşebileceği belirtiliyordu.²⁵⁶ Programın 55. Maddesinde ise Amele ve Köylü Hükümetinin milli azınlıklara kendi kaderlerini tayin etme hakkını vereceği, emperyalizme karşı mücadelede bu kitlelerle birlikte Sovyetler Cumhuriyeti Federasyonu şeklinde bir ittifak kurulacağı belirtilmekteydi.²⁵⁷

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili hayata geçmesi sol cemahta da bir hareketliliğe sebep olmuştu. Bu dönemde Esat Adil tarafından Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, ardından ise Doktor Şefik Hüsnü tarafından Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurulmuşsa da Türkiye ile SSCB arasındaki gerginlikler sebebinden bu iki parti de kapatılmıştır.²⁵⁸ O yıllarda Sovyetler Birliği'nin Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasını yenilemek istemesi ve Türkiye'den toprak taleplerinde bulunması iki taraf arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş, bunun sonucunda Türkiye'deki anti-komünist faaliyetler daha da artmıştır. Bu dönemde Komünist hareketleri içerisinde barış hareketi, talebe hareketi, işçi hareketi gibi parti propaganda organları ağır darbe aldılar. Türkiye'de 1948 yılından başlayarak "Komünizmle Mücadele Dernek"lerinin kurulması artık iki ülke arasında da gerilimlerin tırmanmasına neden olmuştu. Türkiye'de komünistlere karşı olan tutum çok partili döneme geçildikten kısa bir süre sonra iktidara gelen Demokrat Parti döneminde de devam etmiş, hatta komünizmle mücadelede önemli husus olan Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. Maddeleri daha da ağırlaştırılmıştır.²⁵⁹

²⁵⁵İleri, 1999, **a.g.k.**, s. 435.

²⁵⁶Özgen, 1982, **a.g.k.**, s. 68.

²⁵⁷N. Gönültaş (2003). *Uzaktaki Kızılyıldız*. İstanbul: Karakutu Yayınları, s. 21-22.

²⁵⁸E. Efe (2017). Çok Partili Yaşama Geçiş Süresinde Sosyalist Hareket. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 15 (59). http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/40-73_Çok-Partili-Yaşama-Geçiş-Sürecinde-Sosyalist-Hareket.pdf (Erişim tarihi: 14.12.2021).

²⁵⁹E. Özdemir ve A. F. Şendil (2016). Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu: Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (23). <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=020d5a3e-a907-4bc2-bbae-b1d1b9d83cfc%40redis> (Erişim tarihi: 14.12.2021).

Bu dönemden başlayarak artık anti-komünist faaliyetler devlet meselesi haline dönüşmüştür. DP'liler iktidara geldikleri zaman en önemli söylemlerinden olan din meselesini bu dönemde Köy Enstitüleri üzerinden yapmaya başlamış, bu kurumlar komünizm propagandası yapmakla suçlanarak 20 Ocak 1954 tarihinde kapatılmıştır.²⁶⁰ Bu yıllarda anti-komünist ve Sovyet karşıtlığı siyasetinin yanı sıra Pantürkizm akımının güçlenmesi bu yolda atılan en önemli adımlardan birisiydi. Türkiye’de, özellikle de “Soğuk Savaş” döneminin en gergin dönemlerinde SSCB’ye karşı bu söylemler daha da artmıştır. Nitekim Irak buhranı sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Sovyetler Birliği’nde yaşayan Müslüman Türklerin zorluklarından bahsetmiş ve bununla da komünizme karşı en güçlü söylemlerinin hâlâ mevcut olduğunu göstermiştir.²⁶¹ Lakin 1950’li yılların sonuna doğru Demokrat Parti iktidarının ABD ile bazı sorunlar yaşaması ile anti-komünizm siyasetinde yumuşamaya gidilmiş ve basında devam eden Sovyet karşıtlığında bir müddet zayıflama hissedilmiştir.

3.1.1. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’deki Komünist Örgütlerle İlişkileri

Türkiye’de 1960’lı yıllara girerken nispeten yumuşamaya başlayan anti-komünizm faaliyetleri özellikle de Adnan Menderes’in planladığı Sovyetler Birliği ziyareti döneminde gündemden düşmüştü. Türkiye’de gerçekleşen 27 Mayıs askeri darbesinden sonra Demokrat Partililerin devrilmesi ile planlanan Sovyetler Birliği gezisi iptal olmuş, yeni gelen askeri rejim yapılan müdahalenin sosyalist bir hareket olarak gözükmemesi için bu ziyareti ertelemek zorunda kalmıştır.²⁶² Buna rağmen Sovyetler Birliği yöneticileri Türkiye ile ilişkileri iyi tutmaya gayret ediyor, aynı zamanda bu ülkedeki işçi hareketlerine ve sosyalist örgütlere destek sağlamaya çalışıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi, yurt dışında faaliyet yürütmek zorunda kalan Türkiye Komünist Partisi’ne mali ve örgütsel destek sağlıyor, eğitim görmeleri için birçok üyeyi Moskova’ya davet ediyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Riyaset Heyeti TKP’ye mali destek sağlıyordu. Bununla da hem Türk hem Sovyet istihbarat ajanlarının yetiştirilmesine de katkı sağlıyordu. Sovyetler Birliği tarihinde en önemli kongrelerden biri olarak bilinen 17 Ekim 1961 tarihli Sovyetler Birliği Komünist

²⁶⁰E. Özdemir ve A. F. Şendil, 2016, **a.g.k.**, s. 352.

²⁶¹Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 92.

²⁶²Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 122.

Partisi'nin XXII. Kongresinde TKP Merkez Komite üyesi Yakup Demir de bulunmuş, Sovyetler Birliği'nin artık komünizm idealini gerçekleştirmek üzere olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin artık bir NATO VE ABD üssü haline geldiğini, emperyalist devletlerin Türk topraklarına yerleştirdiği füzeler ile SSCB ve diğer sosyalist devletleri tehdit ettiğini bildirmiştir.²⁶³

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de en yaygın şekilde propagandası "Bizim Radyo" yayınlarıyla yapılmaktaydı. Hatta dönemin Türkiye Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi üyesi Bülent Ecevit, 1961 senesinde Ulus gazetesindeki köşe yazısında "Bizim Radyo" yayınlarını kınamış ve devrik Başbakan Adnan Menderes'i eleştirmiştir.²⁶⁴

"Menderes: Bizim radyo iki yıldır tahrik ediyordu.

Başkan Başol: Sizin radyo sizin elinizde...

Menderes: O değil, Beyefendi, Rus Radyosu.

(Yassıada Duruşmaları G +77)

Düşük Başbakan Menderes, bu sözleriyle, 28 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar Demokrat Parti iktidarına karşı ayaklanan aydın Türk gençliğini, aklı sıra, Komünist propagandasına, Komünist tahrik ve telkinlerine kapılmış olmakla suçlamak istemiştir.

Fakat, yalancı, şantajcı olduğu kadar da düşüncesizdir. Eğer Türkiye'de "Bizim Radyo" adındaki komünist radyosu dinlenir ve dinleyenleri etkiler hale gelmişse, bundan en başta kendisinin, kendi idaresinin sorumlu sayılacağını düşünemeyecek kadar düşüncesizdir...

Komşumuz Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, şimdi Türkiye'ye karşı bir yaklaşma ve dostluk siyaseti güder görünmektedir. Ama, kendi kendine "Bizim Radyo" diyen radyonun Türkiye'ye karşı böylesine düşmanca, böylesine yıkıcı yayınları devam ettikçe, bütün iyi niyet gösterilerine rağmen, Sovyetlerin bize karşı dostluk iddialarında samimiliklerine inanmamız beklenemeyeceği, resmi yollardan kendilerine kesin olarak aktarılmalıdır."

Türkiye tarafı yapılan bu yayınların durdurulmasını talep etse de Sovyetler Birliği bu yayınların kendi ülkelerinden ve kendileri tarafından yapılmadığını bu nedenle de durdurulmasının kendi ellerinde olmadığını savunmuştur.²⁶⁵

²⁶³Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 162-163.

²⁶⁴B. Ecevit, 14 Şubat 1961, "Bizim Radyo" ve Bizim Radyo, *Ulus*, s. 1-2.

²⁶⁵S. Kıyanç (2021). Soğuk Savaş Yıllarında Bir Aktör: Bizim Radyo. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (68). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1791297> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

Sovyetler Birliği, Türkiye’deki sosyalist örgütlere ve derneklere sadece kendi topraklarından değil, aynı zamanda diğer komünist ülkeler üzerinden de maddi ve örgütsel yardımlarını yapmaktaydı. Nitekim, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi, 7 Ocak 1963 tarihinde “Romanya Sendikalar Birliği bünyesinde Sol İşçi Örgütlerin Uluslararası Sendikalar Birliği Yardım Fonu’nun Oluşturulması” hakkında bir karar almış, bununla da diğer ülkelerdeki komünist partilere mali yardım yapılmasını sağlamıştır. Oluşturulan bu mali yardım fonundan Türkiye Komünist Partisi’ne 9 bin 500 dolar tutarında destek sağlanması kararlaştırılmıştır.²⁶⁶ Sovyetler Birliği’nin diğer ülkelerdeki komünist partilere yardım etmek amacı ile oluşturduğu fonun bütçesi 1964 yılında 14 milyon 650 bin dolar olmuş, 1965 yılında ise bu bütçe 15 milyon 750 bin dolar seviyelerine çıkmıştır.²⁶⁷ Türkiye’de o yıllarda iktidara gelmiş milliyetçi muhafazakar görüşlü Adalet Partisi ise bu yardımlardan haberdar olduğu anda buna sert tepki göstermiş ve komünizm propagandasını yapanların yeniden tutuklanmasına başlanılmıştır.

Türkiye Komünist Partisi bu dönemde yasaklı partiydi ve faaliyetleri yalnızca yurt dışında devam etmekteydi. Sovyetler Birliği, bütün bunlara rağmen Türkiye Komünist Partisi’nin yurtdışında faaliyetini devam ettiren kanadı ile ilişkilerini sürdürüyordu. Türk kamuoyu, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’deki gizli yapılanmaları ve faaliyetlerini “Yakup Demir” meselesi ile öğrendi. Nitekim, 30 Mart 1966 tarihinde Sovyet Komünist Partisinin XXIII. Kongresinde Parti Birinci Sekreteri Brejnev, konuşmasında Yakup Demir adında bir Türkü “Türkiye Komünist Partisi Dış Bürosu Birinci Sekreteri” unvanıyla çağırmış, ardından Kosigin, Yakup Demir’in başında bulunduğu Türkiye Komünist Partisi Dış Bürosunun Merkez Komitesini selamlamıştır.²⁶⁸ Sovyet yöneticileri bu hadise ile artık TKP’nin mevcut olduğunu, gizli faaliyetlerinin gerçekliğini ve ona yaptığı yardımları açıkça ilan etmiş oluyordu. Bu olay ortaya çıkması ile Türkiye’de ciddi tepkilere ve endişelere yol açmış, sağ ve muhafazakar yönelimli gazetelerde sosyalistlerin Türkiye’yi Sovyet hakimiyeti altına sokmaya çalıştığı yönündeki yazılar yeniden artmaya başlamıştır. Olaydan hemen sonra açıklama yapan İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Yakup Demir konusunun milli menfaatler yönünden mahremiyet gerektirdiğini, hükümetin komünizm konusunda hâlâ hassas olduğunu ve Yakup Demir adında ortaya çıkan şahsın

²⁶⁶Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 58-59.

²⁶⁷Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 197.

²⁶⁸*Dünya*, 31 Mart 1966, s. 1-7.

gerçek adının Zeki Başımar olduğunu belirtmiştir.²⁶⁹ O günlerde Türk kamuoyunda Türkiye’deki seçimler zamanı dağıtılan bildirilerin bizzat bahsedilen TKP tarafından dağıtıldığı haberleri de dolaşmaktaydı. Bu haberlerin çıkması ile 9 Nisan 1966 tarihinde Demirel Hükümeti bir açıklama yaparak, Zeki Başımar’ın Türkiye’deki komünistlerin temsilcisi olarak tanıtılmasının tasdik edilmesi halinde Sovyetler Birliği’ne sert bir notanın gönderileceğini bildirmiştir.²⁷⁰ Türkiye Hükümeti, 13 Nisan’da Moskova Büyükelçiliği vasıtasıyla Sovyet Hükümetine bir mesaj göndermiş, Komünist Partisi Kongresinde Yakup Demir’in Sovyet devlet adamları tarafından resmen tanıtılmasının Türkiye’de üzüntü ile karşılandığı iletilmiş ve Kosigin Türkiye’ye davet edilmiştir.²⁷¹ Yakup Demir olayı da tıpkı “Bizim Radyo” olayında olduğu gibi Türkiye-Sovyetler Birliği hattında gerilime neden olmuş, basında ve toplumda anti-komünizm söylemleri yeniden güçlenmeye başlamıştır. Dönemin Cumhuriyet gazetesi yazarı Ecvet Güresin, bu konu hakkında şöyle yazmaktadır:²⁷²

“Yakup Demir olayı tıpkı “Bizim Radyo” olayı gibidir. Doğu Almanya’da idare edildiği söylenen “Bizim Radyo” yayınları yıllarca Türkiye’de pek az kişi tarafından dinleniyordu. Günlerden bir gün nasıl olduysa oldu, bu yayınlar üzerine kıyamet koparıldı ve hücum kamufajı altında milyonlarca insan radyonun dalga uzunluğunu, yayın saatlerini öğrendi, dinleme Türkiye çapında yaygınlaştı.

Bugün de Türkiye, gizli Komünist Partisinin varlığı aynı yolla hem tescil edilmiş hem de 30 milyon insana duyurulmuştur. Bir takım aptal mücadeleler, kendilerini mücadeleciler gösteren aptal propagandacılar sayesinde tanınan takma adlı Yakup Demir, her halde hayatından memnundur.”

Türkiye’de bu olayın ortaya çıkmasından sonra geniş kapsamlı anti-komünizm gösterileri düzenlenmeye başlandı. İzmir’de 10 Nisan 1966 tarihinde yapılan büyük gösteride komünizm aleyhine “Moskof uşağını genç kuşak boğacaktır”, “Türk öğretmeni komünizmi lanetler”, “Türk işçisi komünizmle savaşa ant içti” yazıları taşınmış, komünizme karşı sloganlar atılmıştır.²⁷³ Yakup Demir olayı kamuoyunda çok ciddi tepkilere yol açsa da Türkiye ve SSCB hükümetleri bu mesele üzerinde çok durmamaya çalıştı ve bununla da bu olay ikili ilişkilerde büyük bir hasara sebep olmadan ortadan kaldırıldı.

²⁶⁹Dünya, 6 Nisan 1966, s. 7.

²⁷⁰Dünya, 9 Nisan 1966, s. 1-7.

²⁷¹Dünya, 14 Nisan 1966, s. 1-7.

²⁷²E. Güresin, 18 Nisan 1966, “Kim kazandı?”, Cumhuriyet, s. 1.

²⁷³Dünya, 10 Nisan 1966, s. 1-7.

Sovyetler Birliği Hükümeti, daha önce Türkiye'nin TKP konusunda kendisine verdiği uyarılara rağmen bu meselenin SSCB'nin içişlerine dahil olduğunu bildirmişti. İkili ilişkilerde iki taraf arasında dostluk ve karşılık ziyaretlerin yaşandığı bu dönemde TKP'nin yurtdışı faaliyetleri de devam etmekteydi. Ekim Devrimi'nin 50. Yıl törenleri nedeniyle 3 Kasım 1967 tarihinde Moskova'da yapılan işçi toplantısında konuşan Zeki Baştımar, TKP'nin sayıca çok, örgütçe güçlü, ülkenin sosyal ve siyasal hayatında belli başlı bir etken olduğunu bildirmiş, partinin Türkiye'de giderek hız kazanan anti-emperyalist hareketin öncülüğünü üstlenen bir işçi sınıfının başında bulunduğu vurgulamıştır.²⁷⁴ Moskova'da 5-17 Haziran 1969 tarihinde Komünist ve İşçi Partileri Uluslararası Danışma toplantısında da konuşan Zeki Baştımar, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerden söz etmiştir:²⁷⁵

“Emperyalistler, anti-sovyetizmi, anti-komünizmi durmadan körükleyerek, Türkiye'yi ve Türk halkını büyük komşumuz Sovyetler Birliği'nden ve diğer sosyalist ülkelerden izole etmek, onlara karşı kullanmak için ellerinden geleni yapıyorlar. Ama olaylar onların foyalarını meydana çıkarmıştır. Amerikan emperyalistlerinin Vietnam'da açtıkları barbarca harp, onların içyüzünü açığa vurmuştur, memleketimizdeki harpçi ve soyguncu niyetlerini ortaya koymuştur. Bütün bunlar ve özellikle Sovyetler Birliği'nin, öteki sosyalist ülkelerin milli kurtuluşları uğrunda savaşıyan halkların yardımına koşması ve hele Vietnam halkının kahramanca mücadelesinde ona büyük destek olması Türk yurtseverlerini uyarmış, emperyalizme ve özellikle Amerikan emperyalizmine karşı harekete getirmiştir.”

Toplantıda Sovyetler Birliği ile olan münasebetlere özellikle değinilmiş ve Türkiye'nin Amerikan emperyalizminden kurtuluşunun SSCB desteği ile mümkün olacağı açıkça ifade edilmiştir. TKP, toplantının bitmesinden sonra aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:²⁷⁶

“Türkiye Komünist Partisi, bütün Marksçı ve Leninci partilerle birlikte, Büyük Oktobr Sosyalist Devrimin teşkilatçısı ve yöneticisi olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni, Lenin'in partisini, komünist hareketinde birliğin temeli, bu hareketin başlıca gücü ve ideolojik ve politik öncüsü olarak tanıyor. TKP, anti-emperyalist hareketin, bütün devrimci hareketlerin en güçlü, en güvenilir desteği olan Sovyetler Birliği'ne karşı hiçbir davranışın proletarya enternasyonalizmiyle bağdaşmayacağını, anti-sovyetizmin ancak emperyalistlerin işine yarar bir silah olduğunu iyi biliyor.”

²⁷⁴Özgen, 1982, **a.g.k.**, s. 126.

²⁷⁵TKP (1969). *Türkiye Komünist Partisi*, 1969 yılında yayınlanan bildiri.

<https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TKP-kutuphanesi/bildiri-1969.pdf> (Erişim tarihi:09.09.2021)

²⁷⁶(http-1).

TKP, bu karar ile Sovyetler Birliği'ne olan bağılılığını açıkça göstermiş ve o dönemde Türkiye'de bazı sol çevreler tarafından ileri sürülen Sovyetler Birliği olmadan emperyalizme karşı mücadele edilebilir fikrine kesinlikle karşı çıkmıştı. Tüm yaşanan olaylara rağmen Sovyetler Birliği, TKP ile yakından ilgileniyor, maddi olarak desteğini devam ettiriyordu. Nitekim, 25 Aralık 1970 tarihinde alınan karar ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi bütçesinden 14 milyon dolar ödeyerek diğer ülkelerdeki komünist partilere mali anlamında yardımlarını sürdürüyor, TKP de bundan faydalanıyordu. TKP bu destekler sayesinde Türkiye'deki gençlik hareketlerine destek sağlıyor, çeşitli yayınların hazırlanması ve örgütlenmeler için teşkilatçı rolünü oynuyordu.²⁷⁷ Türkiye, 1970'li yıllara gelindiğinde sağ-sol çatışmalarının ana merkezi olmuş, ülkede gençlik hareketleri öncü şekilde gündem olmuştur. Adalet Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra başlayan gösteriler ABD ve NATO emperyalizmine karşı mücadeleye dönüşmüş, ülke çapında ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Bu olayların ardından 12 Mart 1971 tarihinde askeri müdahale ile Adalet Partisi iktidardan uzaklaştırılmış, ülkede sosyalist hareketler ağır darbe almış, birçok öncü gençlik hareketi liderleri asılmıştır.²⁷⁸

3.1.2. Türkiye'deki Anti-Komünizm Faaliyetleri

Türkiye'de anti-komünizm söylemleri özellikle de çok partili hayata geçildikten sonra toplumun mobilize edilmesi, muhafazakar kesimin konsolide edilmesi için oluşturulan ideolojik bir olgu mekanizması haline getirilmişti. Türkiye'de anti-komünizm propagandasında toplum üzerinde yaygın şekilde öne sürülen söylemlere göre komünizm, Sovyetler Birliği himayesi altına girmek, dinsizlik, vatansızlık gibi algı operasyonları üzerinden tanımlanıyordu.²⁷⁹ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan gerginlik ülkedeki anti-komünizm söylemlerini körüklemiş, hatta komünizm karşıtlığı devlet meselesi haline gelmiştir. Daha sonra iktidara gelen Demokrat Parti, on yıllık iktidarı boyunca ABD yanlısı siyaset yürütmüş, 1950-1960 yıllarında Türkiye'de milliyetçilik, muhafazakarlık, anti-komünizm en etkili düşünce akımı haline dönüşmüştür. Türkiye'de gerçekleşen 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile

²⁷⁷Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 373.

²⁷⁸Birand, 1994, **a.g.k.**

²⁷⁹C. T. Kocaoğlu (2020). Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'de Komünizm Karşıtı Propaganda Kitaplarında Anti-Komünist Söylem. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167127> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

Demokrat Parti iktidardan uzaklaştırılmış, idareyi ele alan Milli Birlik Komitesi'nin yeni bir Anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylaması ile kabul edilmiş, bununla da Türk siyasi hayatında yeni bir döneme girilmiştir. Nitekim, yeni Anayasa ile kişinin temel hak ve özgürlükleri Anayasa ile güvenceye alınmış, işçi ve memurlara sendika kurma hakkı, grev hakkı verilmiş, önceden izin almaksızın dernek kurma ve gösteri yapma hakkı tanınmıştır.²⁸⁰ Bu yeni kanunlar insan haklarının ve demokrasinin yeniden değer kazanmasını sağlamış ve aynı zamanda Türk solundaki yükselişin arkasındaki en büyük sebeplerden biri olmuştur. Lakin Milli Birlik Komitesi'nin 27 Ekim 1961 tarihinde faaliyetini durdurması ve koalisyon dönemlerine geçilmesi ile komünizme karşı yapılan mücadele yeniden güçlenmiştir.²⁸¹ Nitekim, 2 Temmuz 1962 tarihinde İsmet İnönü Başbakanlığında kurulan İkinci Koalisyon Hükümeti programındaki “Hükümetimiz aşırı sağcılık ve solculuk akımlarına karşı koyacaktır” cümlesi Türk siyasetinde hâlâ bu politikanın devam edeceğine işaret idi.²⁸² Bu dönemde Türkiye Hükümetlerinin anti-komünizm siyasetinin en önemli örneklerinden biri de 1963 senesinde TBMM’de bütün partilerin desteği ile Komünizmle Mücadele Komisyonunun kurulması olmuştur.²⁸³ Teşkil edilen bu komisyonun en önemli amacı gizli ve açık bir şekilde komünist faaliyetler içinde bulunan kişiler ve örgütler konusunda hükümete yardımcı olmaktı. Daha sonra bu komisyonun ismi “Komünizm ve Faşizm Gibi Demokratik Nizam Aleyhtarı Cereyanlarla Mücadele Komisyonu” şeklinde değiştirilmiştir.²⁸⁴ Türkiye’de bu dönemde kapatılmış “Komünizmle Mücadele Dernekleri’nin yerine yeniden kurulan komünizm karşıtı dernekler faaliyete geçmeye başlamıştır. “Komünizmle Mücadele Derneği “1963 yılında İzmir’de yeniden teşkil edilmiş ve bünyesinde sağ partilerin üyelerini barındırmıştır. Türkiye’de anti-komünizm faaliyetlerinin yeniden arttığı bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi ve 1964 yılında iki taraf arasında kültür iş birliği konusunda anlaşma sağlanması muhafazakar ve sağ kesimin ciddi şekilde tepkisine neden olmuştu.

²⁸⁰B. Tunç (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi. *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 17 (67).

http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1696067378_4.%20Bilal%20Tunç%20TM.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2021).

²⁸¹H. Akkurt (2021). Milliyetçi ve Antikomünist “Milli Yol” Dergisi’nin (1962) Bir Tahlili. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17 (33). http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/17_33/13.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2021).

²⁸²İ. Arar (1968). Hükümet Programları (1920-1965). İstanbul: Burçak Yayınevi’nden aktaran Tellal (2020). *a.g.k.*, s. 148.

²⁸³*Cumhuriyet*, 12 Ocak 1963, s. 1-5.

²⁸⁴C. T. Bozdoğan (2017). *Soğuk Savaş Sürecinde Türkiye’de Komünizm Meselesi ve Komünizmle Mücadele*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 204-205.

Nitekim, TBMM’de yapılan görüşmelerde Adalet Partili milletvekilleri Hükümeti komünist destekçisi olmakla suçlamıştır.²⁸⁵ Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel ise 16 Ekim 1965 tarihinde Dünya gazetesine bir açıklama yapmış ve partisinin komünizme karşı olan tavrını açıkça ortaya koymuştur.²⁸⁶

“Türk politikasında Amerikan taraftarı, Sovyet aleyhtarı diye bir şey söz konusu olamaz. Sadece Türkiye’nin menfaati vardır.

Biz Komünist düşmanınız, bununla Sovyet Rusya ile iyi münasebette bulunmak veya bulunmamak karıştırılmamalıdır.”

Demirel’in bu açıklamaları adeta o dönem Türkiye’nin Sovyetlere ve komünizme karşı olan siyasetinin bir yansıması idi. Nitekim, Türk siyasi tarihinde Adalet Partisi’nin iktidarının başlayacağı bu dönem sağ-sol kavgalarının ortaya çıkacağı ve sonunda da 12 Mart muhtırasının vuku bulacağı bir dönem olarak akıllarda kalacaktı.

Türkiye’de anti-komünizm söylemlerinin artacağı dönemlerden biri de 1966 senesi olmuştur. Mart ayının sonlarına doğru “Yakup Demir” olayının ortaya çıkması iki taraf arasında gerilimlere neden olmuş, Türkiye’de anti-komünizm gösterileri yeni bir boyuta taşınmıştır. Türkiye Komünist Partisi’nin ortaya çıkması ve Sovyetler tarafından destek görmesi Türkiye’de büyük tepkiye neden olmuş, kamuoyunda büyük ve etkili komünizm karşıtı söylemler ve demeçler yer almaya başlamıştır. Türk basınında bu olayın ardından SSCB’deki Türk ve Müslümanların komünizm baskısı altında ezildiği, milli ve manevi değerlerinin SSCB Hükümeti tarafından silinmeye çalışıldığı haberleri çıkmaya başlamıştır.²⁸⁷ Bu sıralarda Rasim Cinisli’nin başkanlığındaki Milli Türk Talebe Birliği, komünizm karşıtı büyük gösteriler düzenlemiş, hükümeti ülkedeki solculara karşı faaliyete geçmeye çağırmıştır. MTTB, bu dönemde sadece komünizme karşı değil, aynı zamanda Kemalizm’e ve laikliğe karşı söylemler geliştirmiş, protesto gösterileri düzenlemiştir. Nitekim, 29 Ekim 1967 tarihinde düzenlenen “Cumhuriyetin 44. Yılında Türk Milliyetçiliği ve Komünizm Tehlikesi” mitinginde konuşan MTTB Başkanı İsmail

²⁸⁵Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 193.

²⁸⁶*Dünya*, 16 Ekim 1965, s. 1-7.

²⁸⁷Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 206.

Kahraman, Mustafa Kemal'i sıradan bir paşa olarak anmış, Milli Mücadele'nin son padişah Vahdettin tarafından başlatıldığını söylemiştir.²⁸⁸

Türkiye'nin yavaş yavaş iç savaşa sürüklenmeye başlayacağı 1968 senesinde anti-komünizm faaliyetleri daha farklı boyuta taşınmış, milliyetçiler tarafından komando kamplarının kurulmasına başlanmıştır. Bu kamplarda yetiştirilen insanlar sokaklarda devrimci güçlere karşı faaliyetlere geçmeye başlamış, bununla da karşılıklı cinayetlerin işleneceği döneme geçilmiştir. Aşırı sağ bu dönemde komünizme karşı en büyük gösterilerinden birini 3 Ağustos 1968 tarihinde yapmış, basında ise bu olay komünizme karşı önemli bir hamle olarak değerlendirilmiştir.²⁸⁹ Yine MTTB öncülüğünde "Komünizmle Savaş" ismiyle düzenlenen mitinge diğer milliyetçi ve muhafazakar kuruluşlar da katılmıştır. Bu mitingde Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. Maddelerinin yeniden düzenlenmesi, özellikle komünizmi hedef alan bir yasanın çıkarılması, yasa dışı siyasi kuruluşların kapatılması gibi talepler ileri sürülmüştür.

Türkiye'de anti-komünizm faaliyetlerinin artmasının yanı sıra özellikle de üniversite gençliği arasında ABD karşıtlığı giderek yükselmekteydi. 1969 yılının başlarında Ankara'daki ABD Elçiliğine Robert Komer'in atanması, Türkiye'de sokak çatışmalarına ivme kazandırmıştı. Robert Komer, 1947 yılında CIA örgütüne katılmış, Vietnam Savaşında önemli rollerden birini üstlenmişti. Komer Türkiye'ye geldikten sonra ABD karşıtı protestolar artmış, 6 Ocak 1969'da Büyükelçinin Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni ziyaret etmesi ile de patlak vermişti. Nitekim, ziyaretin gerçekleşeceğini haber alan öğrenciler Büyükelçinin arabasını önce taşlamış, sonra ise yakmıştı. O sıralarda gençler arasında ABD karşıtlığını daha da artıran olay 1969 yılının Şubat'ında 6. Filo'nun İstanbul'u ziyaret etmesi olmuştu. ABD'nin bununla da Türkiye'yi sömürgesi haline getirdiğini düşünen yaklaşık 35 bin civarındaki protestocu 16 Şubat 1969 Taksim Meydan'ına doğru yürümeye başlamıştı. Lakin buraya daha önceden gelmiş milliyetçi ve muhafazakar sağ militanlar ilk önce toplu halde namaz kılmış, sonra ise meydana küçük gruplar halinde sokulan göstericilere sopa ile saldırmaya başlamıştı. Meydanda iki taraf arasında büyük arbede çıkmış, kavganın sonucunda iki kişi hayatını kaybetmiş, yüzlerce

²⁸⁸E. Öztürk (2016). Milli Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (25).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/276252> (Erişim tarihi: 11.09.2021).

²⁸⁹*Tercüman*, 4 Ağustos 1968, s. 1.

kişi ise yaralanmıştı.²⁹⁰ Buna benzer gösteriler yalnızca İstanbul’da değil, aynı zamanda İzmir’de ve Trabzon’da da büyük arbedelere neden olmuştu.²⁹¹

Bu dönemde sağ güçlerin sokak denetimi Alparslan Türkeş yönetimindeki ülkücülerdeydi. 1969 yılında Alparslan Türkeş’in başında olduğu Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin ismi Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmiş, Türk-İslam sentezi yeni partinin en önemli unsuru haline gelmişti. Türkeş, Türkiye’deki anti-komünist akımları Türk-İslam sentezi altında bir arada toplamaya çalışmış, aşırı sağın güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.²⁹² Sağ kesimin sokakta giderek güçlenmesi iç çatışmanın daha da tırmanmasına neden olmuştu. Nitekim, sol kesimler 1970 yılından itibaren silahlı mücadeleyi daha da yaygın hale getirmiş ve kolektif silahlanmaları artırmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de 1960’ yılların ortalarından başlayarak şiddetlenen anti-komünizm faaliyetleri ülkede kanlı sokak çatışmalarına yol açmış, ülkede kargaşa döneminin temeli atılmıştır.²⁹³ 1971 yılına gelindiğinde artık komünizmle mücadele Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yürütülmeye başlanmış, bunu müteakiben 12 Mart 1971 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale ile Türk Solu en büyük darbelerinden birini almıştır.²⁹⁴

3.2. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Karşılık Ziyaretlerin Yapılması

Dışişleri Bakanı F. C. Erkin’in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Sovyetler Birliği ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni biri sayfa açmış, uzun süredir devam eden soğuk ilişkilerin gelişmesi için önemli bir adım olmuştur. Bu ziyaret aynı zamanda o dönemde kamuoyunda devam eden Sovyet karşıtlığının derecesini azaltmak açısından da önemli bir tecrübe olarak değerlendirilmekteydi. Kamuoyunun hazırlanması bu dönemde önemli bir adım sayılıyordu, çünkü basında yıllardır devam

²⁹⁰Birand, 1994, **a.g.k.**

²⁹¹S. S. Aydemir (2014). 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3 (5). <https://yeniceriocaklari.com/wp-content/uploads/2019/11/205.pdf> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

²⁹²F. Yaşlı (2014). 1980 Öncesi Ülkücü Hareketin İslamileşmesinde Seyit Ahmet Arvasi Etkisi ve “Türk-İslam Ülküsü”. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 9 (22). <https://yeniceriocaklari.com/wp-content/uploads/2019/11/205.pdf> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

²⁹³Öztürk, 2016, **a.g.k.**, s. 109.

²⁹⁴Y. Z. Keskin (2020). Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1194125> (Erişim tarihi: 23.12.2021).

eden Sovyet karşıtlığı toplum nezdinde de büyük tepki ile karşılanıyor ve bu yüzden de ülkedeki komünist akımlar hiç tereddütsüz Sovyet kuklası olarak görülüyordu. Bu yüzden de Türk Hükümeti Sovyetler Birliği ile yakınlaşmanın olası bir rejim değişikliği algısına dönüşmemesi için basını güçlü bir silah olarak görmekteydi. Bu ziyaretten sonra Türkiye’de basında öne çıkan kanı, Sovyetler Birliği ile yapılacak görüşmelerin faydalı olabileceği, ülkenin tek taraflı blok siyasetinde zorluklarla karşılaşacağı şeklindeydi. Böylelikle de Erkin’in SSCB seyahati ile başlayacak karşılıklı ziyaretler dönemi, zaman zaman aksaklıklar yaşansa da iki ülke arasında ilişkilerin yeniden normalleşeceği ve karşılıklı iş birliğinin gelişeceği dönem olarak bilinecektir.²⁹⁵

3.2.1. Sovyet Yüksek Şurası Başkanlık Divanı Üyesi Podgorny’nin Türkiye Ziyareti

Türk-Sovyet ilişkilerinin 1964 yılı sonlarından başlayarak yeniden yükselişe geçmesi iki ülkeyi de memnun etmekteydi. Sovyetlerin Enosis’i kabul etmeyeceklerini bildirmeleri ve gerektiğinde Türkiye’ye mali yardım yapabileceklerini iletmeleri Türkiye Hükümetini fazlasıyla hoşnut etmiştir. Türkiye tarafı da SSCB tarafından atılan bu olumlu adımlara sessiz kalmamak için üst düzey Sovyet yöneticilerini ülkeye davet etmiştir. Türkiye Hükümeti, 1965 yılının ilk günlerinde SSCB Yüksek Sovyet Başkanı N. V. Podgorny’nin yapacağı ziyareti beklemekteydi. Podgorny’nin ziyareti öncesinde Türkiye tarafı NATO’nun çok yönlü nükleer savunma sistemine katılmayacağını gerekli mercilere açıklamış, bununla da Sovyetler Birliği ile ilişkilerini iyileştirme niyetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur.²⁹⁶

Podgorny, beraberindeki parlamento heyeti ile birlikte 4 Ocak 1965 tarihinde Türkiye’ye geldi. Bu heyetin beraberinde Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık da Ankara’ya teşrif etmişti. Sovyet Heyeti ile özel olarak ilgilenen Cumhuriyet Senatosu Başkanı Enver Aka, karşılama töreninde Yüksek Sovyet Şurası temsilcilerini Türkiye’de karşılamaktan duyduğu memnuniyeti açıkça ifade etmişti.²⁹⁷ O günlerde Moskova radyosunda Pravda gazetesinde Türk-Sovyet ilişkileri hakkında çıkan bir makale okunmuş, Türkiye’nin içerisindeki gerici çevrelere rağmen yeni eğilimlere yöneldiği, ülkede NATO’nun Türkiye’ye zorla dayattığı siyaset anlayışı ve yakın

²⁹⁵M. Gönübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 445.

²⁹⁶Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 125.

²⁹⁷*Cumhuriyet*, 5 Ocak 1965, s. 1-7.

komşularından ayırma politikasının artık hesaba katıldığı belirtilmişti.²⁹⁸ Türkiye kamuoyunda ise özellikle de sağ yönlü gazeteler Sovyetlerle olan ilişkilerin dozunun fazla kaçırılmaması, bunun sadece iki dost ülke münasebetleri çerçevesinde devam etmesi gerekliliğini vurgulamaktaydı. Dönemin Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel ise Sovyet temsilcileri tarafından yapılan bu ziyaretin sadece iade-i ziyaret mahiyeti taşıdığını, Sovyetlerle iyi komşuluğu desteklediklerini ama dış yatırımlara da avuç açmanın faydasız olduğunu belirtmişti.²⁹⁹ Cumhuriyet gazetesi yazarı Kayhan Sağlamer, Sovyet temsilcilerinin gezisinin mahiyetinin tartışıldığı o günlerde bu olayı köşe yazısında şu şekilde değerlendirmiştir:³⁰⁰

“Sovyet Parlamento Heyetinin yurdumuzdaki mevcudiyeti de Türk Parlamento Heyetinin ziyaretini iadenin ötesinde bir siyasi değer taşımaktadır. Başkanlığa Podgorni’nin getirilmesi ve refakatine Sovyet hariciyesinin (2) numaralı adamı olarak bilinen Dışişleri Bakan Yardımcılarından Lapinin önderliğindeki sekiz kişilik bir teknisyenler grubunun verilmesi, Rusların Erkin’in kasımındaki Moskova ziyaretinde başlayan müzakerelere uzun bir fasıla vermeden devam etmek niyetinde olduklarının delilidir. Podgorni ise Sovyet Hiyerarşisinde dört veya beşinci sırayı işgal etmektedir ve müzakerecilikteki ustalığıyla ün yapmıştır.

Sovyetlerin zaman kazanma çabaları, Türkiye’ye yakınlaşmaya verdikleri önemin işaretidir. Aksi halde Gromiko’nun Erkin’in ziyaretini iade amacı ile Ankara’ya gitmesini pekala bekleyebilirlerdi.”

Sovyet temsilcileri, Türkiye’ye geldikleri andan itibaren birçok siyasi ile görüşme gerçekleştirdi. İlk önce Dışişleri Bakanı F. C. Erkin tarafından akşam yemeğinde ağırlanan Sovyet heyeti, daha sonra TBMM Senato Başkanı Enver Aka ve Meclis Başkanı Fuat Sirmen ile görüşme gerçekleştirdi. Sovyet temsilcileri bu görüşmelerden sonra Çankaya Köşkü’nde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edildi, Podgorny, SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanı Mikoyan’ın mektubunu Gürsel’e sundu. Podgorny, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’i SSCB’ye davet etmiş, davete icabet gösterecekleri taktirde aynı zamanda Gürsel’in hastalığını da tedavi edebileceklerini iletmiştir.³⁰¹ Daha sonra Başbakan İsmet İnönü tarafından kabul edilen heyet, burada iki taraf arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi gerekliliğinden söz açmış, İnönü ise ilişkilerin bir zamanlar SSCB hataları yüzünden bozulduğunu bildirmiştir.³⁰²

²⁹⁸*Dünya*, 5 Ocak 1965, s. 1-7.

²⁹⁹*Milliyet*, 5 Ocak 1965, s. 1-7.

³⁰⁰K. Sağlamer, 6 Ocak 1965, "Sovyet Parlamento Heyetinin Ziyaretinin Siyasi Önemi", *Cumhuriyet*, s. 2.

³⁰¹*Milliyet*, 7 Ocak 1965, s. 1.

³⁰²Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 128.

Podgorny, kendisine yöneltilen SSCB'nin Kıbrıs'a silah satması sorusuna ise satılan silahların Türklere karşı kullanılmaması şartı ile verildiğini, Ada'ya yapılacak herhangi bir dış müdahaleye karşı olduklarını ama aynı zamanda Enosis'i de desteklemediklerini de bildirmiştir.³⁰³

Podgorny, görüşmelerde SSCB'nin artık eski vaatlerinden vazgeçtiğini, Türkiye'den hiçbir toprak taleplerinin olmadığını da belirtmiştir. Görüşmeden sonra gazetecilere açıklama yapan Podgorny, görüşmenin çok dostane ve samimi şekilde geçtiğini açıklamış, Türk-Sovyet dostluğu için hiçbir set ve engelin bulunmadığını vurgulamıştır.³⁰⁴ TBMM'de Podgorny'nin konuşma yapıp yapmaması konusunda sunulan teklif oy birliği ile kabul edildikten sonra Adalet Partili milletvekilleri bu olayı protesto etmeye başlamıştır. Podgorny konuşmaya başladığı andan itibaren mecliste protestolar yükselmiş, hatta konuşmanın uzamasından sonra Çorum AP Milletvekili Muzaffer Dünder, elini masaya vurarak “Yeter” diye bağirmiştir. Konuşma sırasında Kıbrıs sorunundan bahsedilince Gökhan Evliyaoğlu “Silah gönderin, silah”, “Söylediklerinin hepsi yalan” şeklinde tepki göstermiştir. Yarım saati geçen konuşmasında Podgorny, Kıbrıs konusunda da açıklama yapmıştır.³⁰⁵

“Biz Kıbrıs meselesini, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, her iki milli cemaatin haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların yerine getirilmesi şeklinde anlıyoruz. Bu tutumumuz bütün Kıbrıslıların da menfaatine uygundur. Kıbrıs konusunun hiçbir yoldan müdahale, hele askeri müdahale olmadan halledilmesi gerekiyor. Müdahale Kıbrıs'ta hem Rumlara hem Türklere yeni felaketler getirir”

Meclisteki konuşmasının sonunda Türkiye'den bir parlamento heyetini Moskova'ya davet eden Podgorny, Türkçe teşekkürlerini sunarak kürsüden inmiştir. Sovyet heyeti, 7 Ocak'ta İzmir'e geçmiş, burada İzmir valisi ve Belediye Başkanı ile görüşmeler yapılmıştır. Podgorny burada, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hiçbir iddiasının bulunmadığını, Atatürk ve Lenin'in geleneklerine dönme zamanının geldiğini bildirmiştir. Heyet daha sonra İzmir'deki fabrikaları gezmiş, Bergama şehrinin kalıntılarını ziyaret etmiştir.³⁰⁶ Sovyet Heyeti, 11 Ocak'ta yeniden Ankara' gelmiş, SSCB Büyükelçiliğinde devlet erkanının da katıldığı akşam yemeğinde bulunmuştur. Sovyet

³⁰³Cumhuriyet, 7 Ocak 1965, s. 1-7.

³⁰⁴Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 129.

³⁰⁵Milliyet, 6 Ocak 1965, s. 1-7.

³⁰⁶Dünya, 8 Ocak 1965, s. 1.

heyeti Türkiye’den ayrılmadan önce Başbakan İnönü ile Podgorny son kez görüşmüş, Kıbrıs konusu yeniden ele alınmıştır. Podgorny, Enosis’e kesinlikle karşı olduklarını tekrarlamış, bölgedeki Rum ve Türk topluluğunun eşit surette haklarının korunmasını gerektiğini belirtmiştir. Heyet Başkanı, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü’yü SSCB’ye davet etmiş, İnönü ise fırsat bulduğu takdirde Sovyetler Birliği’ne gelebileceğini söylemiştir.³⁰⁷ İnönü, görüşmelerden memnun ayrıldıklarını, iki memleket arasındaki münasebetlerin iyileştirilmesi yolunda ciddi ve samimi şekilde karşılıklı olarak arzuların mevcut olduğunu belirtmiştir. Podgorny’nin ziyareti iki taraf arasında devam eden dostluk ilişkilerinin gelişiminde çok etkili bir rol oynamıştır. Bu ziyaretten sonra iki taraf arasındaki ticari iş birliği müzakereleri ivme kazanmış, ekonomik alanda yardım konusu görüşülmeye başlanmıştır.³⁰⁸

Siyasi olarak da bu görüşmenin olumlu etkileri hissedilmiştir, nitekim 17 Ocak tarihinde İnönü, Milli Birlik Grubu üyeleri ile görüşmesinde Sovyetlerin Kıbrıs konusunda Türkiye’nin tezini destekleyeceğini, gerekirse Türkiye’nin Ada’ya müdahale edeceğini bildirmiştir.³⁰⁹ Bundan kısa bir süre sonra Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, 21 Ocak 1965 tarihinde Sovyet basınına bir demeç vererek, Kıbrıs için federasyon formülünün bir çözüm yolu olabileceğini açıkça belirtmiştir.³¹⁰ Sovyet Dışişlerinin bu açıklaması Türkiye’de çok olumlu karşılanmış, kamuoyunda SSCB’ye karşı olan ilgiyi daha da artırmıştır. SSCB’nin Kıbrıs konusunda net bir şekilde tavrını koyması Yunanistan’da çok sert karşılanmış, Yunan Dışişleri Bakanı Kostopulos, Gromiko’yu Stalin’e benzetmiştir. Yunanistan tarafı Gromiko’nun tezini kesinlikle reddettiğini bildirmiş, SSCB Dışişleri Bakanlığı ise bunun devam etmesi halinde Türkiye’nin Ada’ya yapacağı olası bir müdahalede sessiz kalacaklarını açıklamıştır. Sovyetler Birliği, bu dönemde Kıbrıs konusunda Türkiye’nin tezini desteklemişse de Kıbrıs Rum Hükümeti ve SSCB arasındaki ticaret anlaşması çerçevesinde Mısır üzerinden Ada’ya ağır silahların yollandığı iddialarının yeniden ortaya çıkması Türkiye’de üzüntü ile karşılanmış, Sovyetlere karşı bazı tereddütler ortaya çıkmıştır.³¹¹

³⁰⁷*Cumhuriyet*, 13 Ocak 1965, s. 1-7.

³⁰⁸M. Gönübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 548.

³⁰⁹*Milliyet*, 18 Ocak 1965, s. 1-7.

³¹⁰Tuncer, 2017, **a.g.k.**, s. 478.

³¹¹*Dünya*, 31 Ocak 1965, s. 1-7.

3.2.2 Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye Ziyareti

Podgorny'nin Türkiye ziyaretinden sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde gelişimin yaşanması ve karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesi için tüm şartlar oluşmaya başlamıştır. 1965 yılı şubat ayının sonunda İnönü Hükümeti istifa etmiş, Bağımsız Başbakan Suat Hayri Ürgüplü liderliğinde yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümetin programı 26 Şubat 1965 tarihinde Başbakan tarafından okunmuş, dış politikada NATO ile iş birliğine yeniden devam edileceği belirtilmiştir. Programda Sovyetler Birliği ile olan münasebetlere de değinilerek, SSCB ile iyi komşuluk münasebetlerinin devam edilmesinin arzulandığı, ikili ilişkilerde yaşanan gelişimden memnuniyet duyulduğu, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminin iyi şartlar altında sürdürülmesinin dış politikadaki ehemmiyetli hususlardan biri olduğu belirtilmiştir.³¹² Yeni Hükümetin Dışışleri Bakanı ise eski Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık olmuştur. Işık, dış politikada izlenecek yol ile ilgili konuşmasında SSCB ile olan ilişkilere değinmiş, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında son zamanlarda gelişmekte olan ilişkilerin devamı için iki tarafın da gayret edeceğini, bu politikada hiçbir değişiklik olmayacağını ve hatta Türkiye'nin kalkınması adına Sovyetler Birliği'nden iktisadi yardım alabileceklerini de bildirmiştir.³¹³ Dışışleri Bakanı, 16 Mart gününde SSCB Ankara Büyükelçisi Rijov'u makamında kabul etmiş, ikili ilişkilerin durumu ve iktisadi yardımlar konusu tekraren görüşülmüştür.

Türk-Sovyet ilişkilerinde bahar havasının yaşandığı bu dönemde Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye ikinci üst düzey ziyaret 17 Mayıs 1965 tarihinde Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı A. Gromiko tarafından yapılmıştır. Bu ziyaretin en önemli yanlarından biri de 34 yıl aradan sonra yeniden bir Sovyet Dışışleri Bakanının Türkiye'yi ziyaret etmesi olmuştur. Gromiko'yu havaalanında Dışışleri Bakanı Hasan Esat Işık karşılamış, resmi törenden sonra Sovyet Bakanı elindeki Rusça metni okuyarak şunları söylemiştir:³¹⁴

“Sovyet Hükümetinin kararı üzerine, Türkiye Cumhuriyeti'ne iade-i ziyaret için gelmiş bulunuyoruz. Bu ziyareti Türk devlet adamlarıyla faydalı temasları geliştirmek ve devam ettirmek için bir fırsat telakki etmekteyiz. Bu temaslar esasen son zamanlarda başlamış ve memleketlerimiz arasındaki ilişkilerde iyi bir başlangıç olmuştur.

³¹²S. Ertaş (2018). *Hükümet Programlarında ve Program Müzakerelerinde Dış Politika (1920-1980)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 151.

³¹³*Milliyet*, 10 Mart 1965, s. 3.

³¹⁴*Milliyet*, 18 Mayıs 1965, s. 1.

Memleketlerimiz arasında geçmişte mevcut olan soğukluğun tamamen giderilmesi, siyasi, iktisadi ve diğer alanlarda iş birliğinin genişletilmesi, Türk ve Sovyet Milletlerinin menfaatine uygundur. Sovyet Hükümeti buna hazırdır. Türk Hükümetinin de aynı arzuyu taşıdığını ümit etmekteyiz.

Bu vesile ile Türk halkına en dostça selam ve temennilerimi ulaştırır, bu davetten dolayı Türk Hükümetine bir kere daha teşekkür ederim.”

Gromiko, daha sonra Anıtkabir’i ziyaret ederek çelenk koymuş, sonrasında ise Dışişleri Bakanı Işık ile resmi görüşmelere başlamıştır. Görüşmelerde Milletlerarası konularda fikir alışverişi yapılmış, iki memleketi ilgilendiren konular, Kıbrıs meselesi ve özellikle de Sovyetlerin Türkiye’de kurmak istediği Traktör fabrikası ile ilgili olarak ticari konular da konuşulmuştur. Gromiko, 18 Mayıs tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edilmiş, her iki taraf da Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminden duyulan memnuniyeti açıkça dile getirmiştir.³¹⁵ Gromiko, daha sonra Başbakan S. H. Ürgüplü tarafından da kabul edilmiştir. Ürgüplü, bu görüşmeden önce eski Başbakan Yardımcısı Kemal Satır ile Gromiko’nun ziyareti hakkında konuşmuş, iki taraf arasındaki “Dostluk Antlaşmasının” yenilenmesi konusunda kendisinin değil, milletvekili seçimlerinden sonra gelecek hükümetin karar verebileceğini, Sovyetlerden ticari mübadele ve az miktarda kredi isteyeceklerini belirtmiştir.³¹⁶ Gromiko-Ürgüplü görüşmesinde siyasi, ticari, iktisadi ve kültürel konularda genel bir fikir alışverişi yapılmış, Kıbrıs konusunun ise daha sonraki görüşmelerde detaylı şekilde ele alınması kararlaştırılmıştır.³¹⁷ Sovyet heyeti, ticari konularda yapılan görüşmelerde Türkiye’nin uygun görmesi halinde SSCB’nin buradaki yatırım projelerine katılabileceğini Başbakana iletmiştir. Gromiko, S. H. Ürgüplü’yü SSCB’ye davet etmiş, Başbakan ise müsait olduğu bir zamanda bu ziyaretten memnuniyet duyacağını bildirmiştir. Görüşmelerin ardından Dışişleri Bakanlığı sözcüsü İsmail Soysal basın mensuplarına demeç vererek, Türk-Sovyet ilişkilerinin normal seyrinde devam ettiğini, Sovyetlerle daha ileri ilişkilere gidebileceklerini açıklamıştır.³¹⁸ Gromiko, Türkiye’deki görüşmelerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’yü ve CHP Genel Sekreteri Kemal Satır’ı Sovyet Büyükelçiliğindeki akşam yemeğine davet ederek devam etmiştir. Gromiko, Sovyet üst düzey yöneticileri Mikoyan ve Kosigin’in İnönü’yü Sovyetler Birliği’ne davet ettiğini, hatta Kırım’da kendisine bir saray ayrılacağını, kendilerinin de İnönü’yü görmek

³¹⁵ *İzvestiya*, 19 Mayıs 1965, s.1.

³¹⁶ Erim, 2005, **a.g.k.**, s. 809.

³¹⁷ *Dünya*, 19 Mayıs 1965, s. 1.

³¹⁸ *Vatan*, 19 Mayıs 1965, s. 1.

için oraya geleceklerini ifade etmiştir. İnönü, seçim zamanının yaklaşması dolayısıyla bu davete icabet edemeyeceğini, lakin bir gün imkan bulduğu taktirde bu ziyaretini gerçekleştirebileceğini bildirmiştir.³¹⁹ Gromiko, 20 Mayıs günü Dışişleri Bakanı Işık, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken ve SSCB Ankara Büyükelçisi Nikita Rijov ile bir araya gelerek bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Işık, toplantıdan sonra açıklama yaparak, Kıbrıs meselesinin ve diğer meselelerin daha somut bir şekilde görüşüldüğünü açıklamış ve SSCB'nin Türk görüşüne destek veren tutumunu gözlemlediklerini bildirmiştir.³²⁰ Aynı gün Gromiko bir basın toplantısı düzenlemiş, Ankara'da gerçekleştirdiği görüşmelerin Türk- Sovyet ilişkilerinin gelişimi açısından önemli rol oynayacağını bildirmiş, bu görüşmelerde her iki ülkenin çıkarlarının ortaya koyulduğunu ve Türkiye'nin de ilişkilerin gelişiminde hevesli olduğunu ifade etmiştir. Gromiko, basın toplantısında kendisine sorulan "Kıbrıs'a gönderilen Rus silahları hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna, "Bu konuda dolaşan haberlerin hepsi yalan ve uydurmadır. Bu konunun yüksek seviyede resmi bir görüşmede ele alınması gerekir" şeklinde yanıt vermiştir.³²¹ Gromiko, Türkiye ziyaretini 22 Mayıs'ta sonlandırmış, Ankara'dan ayrılırken verdiği demeçte, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini geliştirmek konusunda açık ve samimi bir arzu duyduğunu ve kendisinin de bu ilişkilerin geleceği konusunda iyimser olduğunu açıklamıştır. Gromiko ile yapılan görüşmelerin sonlanmasından sonra Türkiye ve SSCB tarafı ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, değişik ideolojilere sahip iki devletin barış içinde birlikte yaşamasını sağlamak üzere kendilerine düşen görevi yerine getirecekleri, Kıbrıs konusunda 6 Kasım 1964 tarihindeki iki tarafın ortak bildirisinin teyit edileceği, Türk-Sovyet iktisadi-ticari münasebetlerinin karşılıklı fayda üzerine kurulacağı açıklanmıştır.³²²

Gromiko'nun ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaretle birlikte Türkiye artık dış politikada SSCB ile uyum sağlayabildiği birçok konunun varlığını görebilmiş, hatta desteğini de hissedebilmiştir. Bu ziyaret ile aynı zamanda iktisadi ve ticari konuların resmi şekilde görüşülmesine de başlanmıştır. Geziden sonra Türk-Sovyet ilişkileri daha da gelişmeye başlamış, böyle sıcak bir ortamda

³¹⁹Milliyet, 20 Mayıs 1965, s. 1.

³²⁰Milliyet, 21 Mayıs 1965, s. 1.

³²¹Cumhuriyet, 22 Mayıs 1965, s. 1-7.

³²²Milliyet, 23 Mayıs 1965, s. 1.

2 Haziran 1965 tarihinde Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı A. Kosigin, Ankara Belediye Başkanı Halil Sezai Erkut ve beraberindeki heyeti Kremlin’de ağırlamıştır. Heyet aynı zamanda Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Başkanı Podgorny ile de görüşmüş, iki tarafın müzakereleri sıcak bir atmosferde gerçekleşmiştir.³²³ Aynı yılın haziran ayının sonlarına doğru Sovyetler Birliği’ne seyahat etmiş Akis Dergisi Başyazarı Metin Toker, burada Kosigin ile bir röportaj gerçekleştirmiştir. Kosigin röportajda Türk-Sovyet ilişkileri hakkında konuşmuş, SSCB’nin Türkiye’den hiçbir toprak talebinin bulunmadığını, Türkiye topraklarının Sovyetler Birliği’ne karşı tecavüz niyeti olan diğer devletler tarafından vasıta olarak kullanılmasından endişe duyduklarını, barışsever komşuluk münasebetlerine taraftar olduklarını ifade etmiştir. Kosigin ilave olarak, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın mevcut vaziyetin de göz önünde bulundurulması şartıyla yeniden imzalanmasını arzu ettiklerini, Türkiye ile dostluk için her şeyi yapmaya hazır olduklarını ve Türkiye Başbakanı S. H. Ürgüplü’yü Moskova’da ağırlamaktan memnuniyet duyacaklarını açıklamıştır.³²⁴

3.2.3. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü’nin Sovyetler Birliği Ziyareti

Türkiye, 1965 yılının yaz aylarında Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini eskiden olduğu gibi dostane bir hava içerisinde sürdürmeye devam etmiş, iki devlet arasında ekonomik ve ticari bağların oluşturulması için karşılıklı olarak temaslara başlanmıştır. İkili ilişkilerin geliştiği bu dönemde Türkiye Başbakanı S. H. Ürgüplü’nün SSCB ziyareti planlanmaktaydı. Ancak, Türkiye tarafında bu ziyaret öncesi bazı tereddütler mevcuttu. Nitekim, Dışişleri Bakanı H. E. Işık, Türkiye’de kısa bir süre sonra milletvekili seçimleri yapılacağından bu ziyareti olumlu karşılamamış, böyle bir gezinin seçimlerden sonra iktidara gelecek Başbakan tarafından yapılmasının daha faydalı olacağını bildirmişti. Kamuran Gürün, anılarında bu olayda Başbakanın haklı olduğunu söylemiş, nitekim seçimlerden sonra iktidara gelmesine kesin gözüyle bakılan Adalet Partisi’nin SSCB’ye karşı tavrının pek hoş olmaması yüzünden bu ziyaretin ertelenebileceğini ve ikili ilişkilerde kazanılan güven ortamının yeniden kaybolabileceğini bildirmişti.³²⁵ Gelişmeler sonucunda 9 Ağustos 1965 tarihinde Başbakan Ürgüplü, eşi, oğlu ve beraberindeki

³²³Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 160.

³²⁴*Milliyet*, 1 Temmuz 1965, s. 1-3.

³²⁵K. Gürün (1994). *Akıntıya Kürek (Bir Büyükelçinin Anıları)*. İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 226.

kalabalık heyet ile Moskova'ya gitti. Aynı günlerde Dünya gazetesinde, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin yayın organı olan Pravda gazetesinin Ürgüplü'nün ziyareti öncesinde yayınlanan makalesinden bir bölüm paylaşılmıştır:³²⁶

“Türkiye ile olan münasebetlerimiz yeniden iyi yola girmiş, emperyalistlerin her zaman ustaca istismar ettikleri, aramızdaki anlaşmazlıklar ortadan kaldırılmıştır. İleriyi gören Türk siyaset adamları, Mustafa Kemal ve Lenin devrindeki, eski dostluğu yeniden canlandırma yollarını aramaktadırlar. Hali hazır durum, her iki ülkenin de hayati menfaatlerine uygun düşecek, dostluk münasebetlerinin yeniden kurulmasına elverişlidir”

Sovyet basınında olduğu gibi Türk basınında da bu ziyaretin faydalı olabileceği, ikili ilişkilerin özellikle ekonomik açıdan gelişmesinin Türkiye'nin kalkınmasına hizmet edeceği algısı genel olarak yaygındı.³²⁷

Başbakan Ürgüplü, havaalanında Kosigin, Podgorny, Gromiko ve diğer üst düzey yöneticiler tarafından karşılandıktan sonra Kremlin'e gitmiştir. Sovyet yöneticisi Kosigin'in kendisinin şerefine verdiği yemekte konuşan Başbakan Ürgüplü, hedeflerinin iki memleket arasında karşılıklı güven ve karşılıklı anlayışın tesisini sağlamak olduğunu ve bunun sağlam adımlarla gerçekleştiğini görmekten memnuniyet duyduğunu bildirmiştir. Başbakan, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari iş birliğinden bahsetmiş, bu iş birliğinin her iki tarafa da ekonomik fayda sağlayacağı gibi aynı zamanda iki memleket arasında daha büyük bir anlayışın da ortaya çıkabileceğini vurgulamıştır.³²⁸ Başbakan Ürgüplü, 10 Ağustos günü Moskova Büyükelçiliğinde Kosigin ve eşi şerefine öğle yemeyi daveti vermiş, yemekte konuşma yaparak, iki taraf arasında münakaşalı bir durumun olmadığını ve hatta karşılıklı güven ortamının sağlanması için hiçbir engelin bulunmadığını ifade etmiştir. Başbakan, yemekten sonra Kosigin'e kendisini Türkiye'de görmekten mutlu olacağını belirtmiş, en kısa sürede ziyaretini beklediğini açıklayarak Türkiye'ye davet emiştir. Aynı gün iki taraf Kremlin'de yeniden görüşmüş, bu görüşmelerde Türkiye'de SSCB tarafından kurulması planlanan sanayi tesislerinden ve Sovyetlerden alınması düşünülen uçaklardan bahsedilmiştir.³²⁹ Ertesi gün Moskova'daki birçok fabrikaları gezen Başbakan Ürgüplü, 12 Ağustos günü Kremlin'de Kosigin ile yeniden görüşmüştür. Görüşmelerde iki taraf arasında temasların tasarlanması için

³²⁶Dünya, 10 Ağustos 1965, s. 1-7.

³²⁷N. Nadi, 9 Ağustos 1965, "Ürgüplünün Moskova Ziyareti", Cumhuriyet, s.1-7.; F. R. Atay, 13 Ağustos 1965, "Ürgüplünün Moskova Yolculuğu", Dünya, s. 1.

³²⁸Cumhuriyet, 10 Ağustos 1965, s. 1-7.

³²⁹Qasımlı, 2013, a.g.k., s. 166.

komitelerin kurulacağı belirtilmiş, bu komitelerin Türk-Sovyet ortak bildirisini hazırlaması, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, yatırımların görüşülmesi görevlerini üstlenmesi kararlaştırılmıştır. Aynı gün Başbakan eşi ile birlikte Puşkin resim galerisini gezmiş, daha sonra heyetle birlikte “Ekonomik Başarılar Sergisi” ziyaret edilmiştir.³³⁰

Aynı gün içinde Türk heyetinin bir kısmı ekonomik görüşmelerini gerçekleştirmek için SSCB Dış İktisadi Münasebetler Devlet Komitesi Başkanı Skaçkov ile görüşmekteydi. Skaçkov, Türk heyetinin sunduğu metalürji, rafineri ve alüminyum komplekslerini olumlu değerlendirmiş, bu projeler için 15 seneye kadar 2.5 % faizle kredi verebileceklerini açıklamıştır.³³¹ Türk heyeti SSCB’deki gezisini 13 Ağustos günü Kiev’e geçerek sürdürmüş, ertesi gün ise Simferepol’da Genel Sekreter Brejnev ile görüşülmüştür. Heyet, 15 Ağustos’ta Soçi’ye geçerek Devlet Başkanı Mikoyan ile görüşmüş, 17 Ağustos tarihinde ise Ankara’ya geri dönmüştür. Başbakan Ürgüplü’nün SSCB ziyaretinin sonlanması ile Türk-Sovyet ortak bildirisi de yayınlanmıştır. Bildiriye göre, iki taraf da ilişkilerin geliştirilmesi konusunda görüş birliğine varmış, her iki ülke de birbirlerinin dahili meselelerine müdahalede bulunulmaması, milletlerarası gerginliğin azaltılması ve dünya barışına yardımcı olunması kanaatine varmıştır. Sovyetler Birliği Hükümeti, Kıbrıs konusunda 21 Ocak ve 21 Mayıs 1965 tarihli beyanlarını teyit etmiştir.³³² Bildiride ayrıca iktisadi konularla da ilgili olarak iki paragraf yer almıştır. İlk paragrafta karşılıklı ticaretin gelişiminden duyulan memnuniyet açıklanmış, ikinci paragrafta ise Türkiye’de sanayi tesisleri kurmak için SSCB’den makine ve teçhizat satın alınacağı, Sovyetlerin ise Türkiye’den büyük ölçüde milli mahsuller ithal edeceği belirtilmiştir.³³³

Sovyetler Birliği’nden döndükten sonra gazetecilere demeç veren Başbakan Ürgüplü, Sovyetler Birliği ile her konuda anlaştıklarını ve Kıbrıs konusunda her iki tarafın da sulhun korunması hususu üzerine mutabık olduğunu açıklamıştır.³³⁴ Genel olarak bakıldığında, Başbakan S. H. Ürgüplü’nün Sovyetler Birliği ziyareti birçok açıdan önemlidir. Nitekim, bu ziyaret ile 33 yıllık bir aradan sonra Türkiye Başbakanı yeniden Sovyetler Birliği’ne seyahat etmiş, iki ülke arasında dostluk ilişkileri ortak bildiri ile

³³⁰Cumhuriyet, 13 Ağustos 1965, s. 1.

³³¹Gürün, 1994, **a.g.k.**, s. 229.

³³²Dünya, 17 Ağustos 1965, s. 1.

³³³Gürün, 1994, **a.g.k.**, s. 230.

³³⁴Hürriyet, 18 Ağustos 1965, s. 1

ekonomik alana da taşınmıştır. Bu geziyle birlikte Kıbrıs konusunda SSCB desteği yeniden alınmış, Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerde güven yolunda önemli mesafe kat edilmiştir. İkili ilişkilerde yaşanan gelişim SSCB Komünist Parti Birinci Sekreteri Leonid Brejnev tarafından da olumlu bir adım olarak görülmüştür. Brejnev, 30 Eylül 1965 tarihinde Komünist Parti Merkez Komitesine sunduğu dış politika raporunda Türkiye hakkında şu şekilde bahsetmiştir.³³⁵

“Bizim için meselenin özü şudur ki, hiç gereği olmadığı halde yıllarca süren karşılıklı güvensizlik ve husumetten sonra, memleketlerimizin ilişkilerinde bir dönüm noktasına varılmıştır. Bu dönüş gittikçe artan karşılıklı güven, iyi komşuluk yönündedir.

Biz, Türkiye ile ilişkilerimizin iyileştirilmesi siyasetine devam niyetindeyiz.”

3.2.4. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin’in Türkiye Ziyareti

Ağustos ayındaki SSCB gezisinden sonra Ürgüplü, Başbakanlık görevini 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimlerden galip çıkan Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’e devretti. Adalet Partisi, seçim sürecinde anti-komünizm söylemleri ile öne çıkmış, Süleyman Demirel, meydanlarda CHP’nin “ortanın solu” sloganını komünizm propagandası olarak tanımlamıştır. Demirel, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerde daima temkinli davranılmasını önermiş, bu ilişkilerin sadece ekonomik boyutta sınırlandırılmasını desteklemiştir.³³⁶ O günlerde Dünya gazetesi, SSCB yayın organı Pravda’da bu seçimlerle ilgili olarak çıkan bir makaleyi yayınlamıştır. Makalede, Batı basınının seçim sonuçlarından sonra Türkiye’nin eski siyasetine döneceğinden emin olduğu, seçim konuşmalarından da yola çıkılarak Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesinin geçici olduğu vurgulanmıştır.³³⁷

Başbakan Demirel, 7 Kasım 1965 tarihinde TBMM’de Hükümet programını açıklarken dış politika, özellikle de Sovyetler Birliği hakkında şu açıklamalara yer vermiştir.³³⁸

³³⁵Dünya, 1 Ekim 1965, s. 1-7.

³³⁶Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 777.

³³⁷Dünya, 22 Ekim 1965, s. 1

³³⁸Erdaş, 2018, **a.g.k.**, s. 169.

“Bu itibarla, iki memleket arasındaki münasebetlerdeki müspet gelişmeyi memnuniyetle kaydediyoruz. Biz bu esaslar çerçevesinde Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerinin sürdürülmesine ve gelişmesine ehemmiyet atfediyoruz. Ve buna gayret edeceğiz.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk zihniyeti içinde münasebetlerin devamlı surette gelişmesi Türkiye’nin ve Sovyetler Birliği’nin menfaatlerine uygun olacağı gibi, bölgemizin ve dünya barışının tesisini kolaylaştıracaktır.”

Adalet Partisi’nin iktidara geçtiği dönemin ilk aylarında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında B-57 uçak krizi ortaya çıktı. Kriz Adana’nın İncirlik beldesinde yerleşen Amerikan Askeri Hava Üssü’nden kalkan B-57 uçağının sınır ihlali sebep gösterilerek SSCB Hava Kuvvetleri tarafından vurulması ile vuku bulmuştur. Daha sonra gerçekleşen Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve SSCB Ankara Büyükelçisi Rijov buluşmasında bu mesele görüşülmüş, Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada uçağın bir talim sahasında dolaştığı, üslerin NATO anlaşmalarına dayanarak kurulduğu, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi komşuluk münasebetleri çerçevesinde devam ettiği ifade edilmiştir.³³⁹ Dönemin CHP milletvekili Mustafa Ok, 10 Ocak 1966 tarihinde TBMM’de bu konu hakkında konuşmuş, NATO ve ABD’nin bütün tahriklerinin Türkiye üzerinden yapılmamasının ve Sovyetler Birliği’nin daha fazla tahrik edilmemesinin gerekliliğini vurgulamıştır.³⁴⁰ İki taraf arasında çıkan bazı sorunlar yine de Türk-Sovyet ilişkilerini ciddi şekilde zedeleyecek olumsuz sonuçlara yol açmamış, karşılıklı ziyaretlere kaldığı yerden devam edilmiştir. Nitekim, 27 Temmuz 1966 tarihinde TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli beraberindeki heyet ile birlikte Sovyetler Birliği’ne ziyarette bulunmuş, burada Podgorny, Kosigin gibi üst düzey Sovyet yöneticileri ile görüşmüştür.³⁴¹ Bozbeyli, SSCB Yüksek Sovyet Şurasında bir konuşma yapmış, belirli bir güvensizlik döneminden sonra ikili ilişkilerdeki yaşanan gelişimden memnuniyet duyduğunu ve bu yolda atılan adımlardan kıvanç duyduklarını belirtmiştir.³⁴²

Bu dönemde Türkiye Hükümeti, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin’in 1966 yılının sonlarına doğru gerçekleştirilmesi planlanan Türkiye ziyaretine hazırlanmaktaydı. Bu ziyaret ile Adalet Partisi iktidarı döneminde ilk kez üst düzey bir Sovyet yöneticisi Türkiye’ye gelecekti ve bunun Türk-Sovyet ilişkilerine nasıl yön vereceği tüm kamuoyu

³³⁹Cumhuriyet, 9 Ocak 1966, s. 1

³⁴⁰TBMM Tutanak Dergisi, (1966), o:1, B:33, s. 298.

³⁴¹Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 217-219.

³⁴²Cumhuriyet, 26 Ağustos 1966, s. 1-7.

tarafından merak edilmekteydi. Kosigin'in ziyareti arifesinde dönemin Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi de köşe yazısında bu konuya değinmiştir.³⁴³

“Zira sonunda AP'nin benimsediği politika hatalı değildir. Gerçi partinin sağ ucundan hâlâ aleyhte sesler yükselmektedir. Ama AP yöneticilerinin bunların etkisinde kalacaklarını gösteren bir belirti yoktur. Bu bakımdan Türkiye'yi ziyarete gelen ilk Sovyet Başbakanı Kosigin ile yapılacak temasların, yakınlaşma yolunda atılacak yeni adımlara vasile olması mümkündür.”

Türkiye'ye ilk kez ziyaret gerçekleştiren Sovyetler Birliği Başbakanı sıfatı ile A. N. Kosigin, 20 Aralık 1966 tarihinde Ankara'ya geldi.³⁴⁴ Havaalanında Başbakan Süleyman Demirel tarafından karşılanan Kosigin, sonrasında Çankaya'daki Hariciye Köşküne gitmek için yola çıktığında bir grup genç tarafından protestoya uğradı. Kosigin'in Anıtkabir ziyaretinden sonra iki taraf arasında ilk görüşme gerçekleştirilmiş, burada Türk-Sovyet dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve ekonomik alandaki iş birliğinin yükseltilmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır. İki taraf arasındaki görüşmelerde Vietnam, Doğu Almanya, Kıbrıs gibi meselelere de değinilmiş, Çeklerin Kıbrıs Rumlarına silah satması olayı konuşulduğunda ise Kosigin böyle bir şeyin gerçekleşmesinden üzüntü duyduğunu bildirmiştir. Sovyetler Birliği, Vietnam konusunda Türkiye'nin desteğini almış, iki taraf da 1954 Cenevre Konferansı'nın kararlarına uyulması fikrinde mutabık kalmıştır.³⁴⁵ Kosigin, 21 Aralık'ta Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in verdiği yemeğe katılmış, daha sonra ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşmüştür. Kosigin, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı SSCB'ye davet etmiş, bu davet Cevdet Sunay tarafından kabul edilmiştir. Türk ve Sovyet tarafları arasındaki diğer bir görüşme ise 22 Aralık'ta gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde uluslararası konuların yanı sıra aynı zamanda SSCB'nin Türkiye'deki ABD üslerinden duyduğu rahatsızlık ve Kıbrıs meselesi görüşülmüştür.³⁴⁶ Görüşmelerin sonunda Başbakan Demirel, kendisine iletilen SSCB ziyareti davetini kabul etmiştir. Sovyet heyeti 23 Aralık'ta ilk önce İzmir'e geçerek buradaki gezilerini sürdürmüş, 25 Aralık'ta ise buradan İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da ilk önce Belediyeyi, daha sonra da Valiliği ziyaret eden Kosigin, gezisine tarih mekanları ziyaret ederek devam etmiştir. İstanbul'da Eczacıbaşı ve Çayirova fabrikalarını da gezen

³⁴³A. İpekçi, 20 Aralık 1966, "Türk-Sovyet ilişkileri", *Milliyet*, s.1.

³⁴⁴Yeni Gazete, 21 Aralık 1966, s. 1.

³⁴⁵E. Gençalp (2019). Sovyet Başbakanı Kosigin'in Türkiye'yi ziyaretinin basında değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/755345> (Erişim tarihi: 21.09.2021).

³⁴⁶Qasımlı, 2013, *a.g.k.*, s. 249, 250,251.

Kosigin, 27 Aralık'ta Türkiye'deki gezisini sonlandırmıştır.³⁴⁷ Ziyaret sonrasında Türk-Sovyet ortak bildirisi yayınlanmış, bildiride daha önceki ortak bildirilerde olduğu gibi Kıbrıs meselesi üzerinde görüş birliğine varılmış, iki ülke yöneticileri Yakın ve Orta Doğu'nun güvenli bölge olması yönündeki samimi temennilerini belirtmiştir. Bildiride ayrıca Vietnam milletinin kendi kaderini tayin etme hakkının gerekliliği vurgulanmış, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticari ilişkilerin daha da artırılması ve planlanan ortak projelerin bir an önce gerçekleştirilmesi gibi meseleler de yer almıştır. Bildiride aynı zamanda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB'ye ziyareti ve ziyaretin tarihlerinin ikili temaslarda düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁸

Kosigin'in ziyareti iki taraf arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesine daha da yardımcı olmuş ve aynı zamanda Adalet Partisi'nin SSCB'ye karşı olan sert tutumunun değişmesi için zemin hazırlamıştır. Buna örnek olarak Kosigin'in ziyaretinden sonra TBMM'de bu gezinin değerlendirildiği tartışmalar gösterebilir. Nitekim, dönemin Adalet Partisi Hatay Milletvekili Talat Köseoğlu, 30 Aralık 1966 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmasında Kosigin'in Türkiye'ye yaptığı ziyareti ve Türk-Sovyet ortak bildirisini ele almıştır.³⁴⁹

“Sovyet Başvekili Sayın Kosigin'in, memleketimizi ziyareti ve bu ziyareti sırasında Türk Hükümetiyle yaptığı temas ve müzakereler, ortak bildiride de belirtildiği gibi iki devletin iyi komşuluk münasebetleri kurmasına ve eskiden beri kurulan münasebetlerin gelişmesine büyük yardımcı olmuştur.

Sovyet Rusya'nın Demokratik Rejimimizle taban tabana zıt olan komünist bir rejimle idare edilmesi, hiçbir zaman, bu devletle iyi komşuluk münasebetleri kurmamıza, iktisadi ve sair ilişkiler sağlamamıza engel değildir.”

3.2.5. Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği Ziyareti

1967 yılına gelindiğinde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi siyasi olmaktan çok ekonomik yönü ile öne çıkmaktaydı. Nitekim, şubat ayında iki taraf arasında imzalanan ticaret anlaşması ve mart ayında Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne ekonomistlerden

³⁴⁷*Cumhuriyet*, 27 Aralık 1966, s. 1-7.

³⁴⁸*Dünya*, 28 Aralık 1966, s. 1-7.

³⁴⁹TBMM Tutanak Dergisi, (1966), o:2, B:27, s. 269.

oluşan bir heyetin yollanması, aynı zamanda bu ülkelerin milli menfaatleri açısından da çok önemli bir gelişmeydi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Türk-Sovyet ilişkileri ile alakalı olarak Alman Radyosuna bir demeç vererek bu konuya şöyle değinmiştir:³⁵⁰

“Türkiye barışçı bir politika taraftarıdır. Dünya barışı için, bölgesel barış önemlidir. Türkiye Sovyetler Birliği ile iyi geçinmek istemektedir. İyi ilişkiler kurmak hem milli menfaatlerimize hem de dünya barışına hizmet etmektedir.”

Demirel’in bu söylemleri Adalet Partisi’nin SSCB’ye karşı olan eski tutumunun değiştiğini göstermiş, ikili ilişkilerin belirli bir düzeyde ilerletilmesi ve bu ilişkilerin Türkiye’nin çıkarları açısından yürütülmesi genel bir kabul görmüştür. Böyle bir dönemde Demirel, Kosigin’in ziyaretini iade etmek amacı ile 19 Eylül 1967 tarihinde Moskova’ya gitmiştir.³⁵¹ Demirel’e eşi Nazmiye Demirel, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin ve parlamento üyeleri eşlik etmiştir.³⁵² Başbakan Demirel ve beraberindeki heyeti SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin ve diğer Sovyet resmi yetkilileri karşılamıştır. Geziye Lenin’in Kızıl Meydan’daki mezarını ziyareti ile başlayan Başbakan Demirel, daha sonra Kosigin ile ilk görüşmelere başlamıştır. İkili arasındaki ilk görüşmelerde Milletlerarası meseleler, Orta Doğu’daki sorunlar ve Vietnam meselesi müzakere edilmiştir. Demirel, daha sonra Sovyet Devlet Başkanı Podgorny ile görüşmüştür. Podgorny, görüşmelerde daha önceleri gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretini hoş hatıralarla anmış ve Demirel’in de SSCB’den aynı şekilde güzel anılarla ayrılmasını temenni ettiğini bildirmiştir. Demirel ise Podgorny’nin Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminde çok büyük rolü olduğunu, kendisinin Türkiye’de çok sevildiğini iletmış ve ikili ilişkilerin gelişmesi ile tarafların barış içinde beraber yaşamının iyi bir örneğini verdiğini belirtmiştir.³⁵³ Demirel, SSCB seyahatine 21 Eylül’de Leningrad gezisi ile devam etmiş, burada Hermitage müzesini ve şehir şurasını ziyaret etmiştir. Leningrad gezisinden sonra Ukrayna’ya geçen Başbakan Demirel burada İkinci Dünya Savaşı’nda Naziler tarafından öldürülen 250 Kievlinin hatırasına dikilmiş meçhul asker anıtına bir çelenk koymuştur.³⁵⁴ Kiev ziyaretinden sonra Demirel ve beraberindekiler 24 Eylül günü Özbekistan’ın başkenti Taşkent’e gelmiştir. SSCB Ulaştırma Bakanı Beşşev, SSCB Dışişleri Bakanı

³⁵⁰Milliyet, 8 Mayıs 1967, s. 1.

³⁵¹Hürriyet, 20 Eylül 1967, s.1.

³⁵²Tercüman, 20 Eylül 1967, s.1.

³⁵³Milliyet, 21 Eylül 1967, s. 1-7.

³⁵⁴Milliyet, 24 Eylül 1967, s. 1-7.

Vinogradov, SSCB Ankara Büyükelçisi Smirnov'un da eşlik ettiği Türk heyetini Özbekistan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı Rahmet Kurbanov karşılamıştır. Süleyman Demirel, burada kendisinin şerefine verilen yemekte konuşma yaparak Türk-Sovyet ilişkilerinden ve bunun bölgedeki Türk halklarına olan etkisinden bahsetmiştir.³⁵⁵

“Taşkent’e geldiğimiz andan itibaren, Sovyetler Birliği’nin diğer şehirlerinde olduğu gibi, pek bir alaka ve misafirperverlik gördük. Bu yakın alaka, Türk-Sovyet münasebetlerini iki ülkenin menfaatlerine uygun olarak geliştirmek hususunda hükümetlerimizce takip olunan siyasetin ve girilen gayretlerin iki ülkenin milletleri tarafından da benimsendiğinin belig bir ifadesidir. Türkiye itimat havası içerisinde ve egemenlik, karşılıklı hak ve menfaatlere saygı, içişlere adem-i müdahale gibi temel prensipler çerçevesinde, Sovyetler Birliği ile münasebetlerini geliştirmek için kendi payına düşeni yapmaktan geri kalmamaya kararlıdır.”

Özbekistan’dan sonra Azerbaycan’a hareket eden Demirel’i Bakü’de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı Enver Alihanov karşılamıştır. Demirel, Alihanov tarafından onuruna verilen yemekte Sovyetler Birliği ziyaretinin son adresi olan Azerbaycan hakkında övgü ile bahsetmiş, bu ülkenin gerek müziği gerekse de ilim ve sanat ile SSCB’de ön plana çıktığını ifade etmiştir.³⁵⁶ Azerbaycan seyahatinde Sumgayıt sanayi tesislerini, Bakü petrol tesislerini, Kum adasını ziyaret eden Demirel, 27 Eylül’de Moskova’ya dönmüş, ertesi gün ise Kremlin’de Kosigin ile yeniden görüşmüştür.³⁵⁷ Yapılan görüşmelerde gezi sonunda yayınlanacak ortak bildirinin detayı olan konular müzakere edilmiş, iki ülkenin karşılıklı ilişkiler ve uluslararası meseleler konusundaki fikirleri kesinlik kazanmıştır. Moskova’daki görüşmelerin tamamlanması ile 29 Eylül 1967 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel ve beraberindeki heyet Türkiye’ye dönmüş, gezinin sonlanması ile birlikte Türk-Sovyet ortak bildirisi de yayınlanmıştır. Yayınlanan bildiriye göre, her iki ülke karşılıklı dostluk münasebetlerinin bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine müdahale etmeme prensiplerine istinaden devam ettirilmesinden memnuniyet duyacaklarını, karşılıklı ticareti geliştirmek için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayacaklarını belirtmiştir. Bildiride uluslararası konulara da yer verilmiş, Vietnam’daki halkın kendi kaderini tayin etme hakkı ile o bölgedeki sorunun çözüleceği konusunda iki ülke de fikir birliğine varmıştır. İsrail’in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi fikrini de destekleyen Türkiye ve SSCB Hükümetleri, Kıbrıs konusunda da Kıbrıs devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunmasına

³⁵⁵H. Turgut (2001). *Adriyatik’ten Çin Seddine Avrasya ve Demirel*. Ankara: ABC Basın Ajansı, s. 23.

³⁵⁶Turgut, 2001, **a.g.k.**, s. 26.

³⁵⁷Qasımlı, 2013, **a.g.k.**, s. 291-292.

istinaden bölgedeki Türk ve Rum cemaatlerinin güvenli şekilde yaşamalarını sağlayacak barışçıl bir yolu desteklediklerini açıklamışlardır.³⁵⁸ Demirel'in ziyareti ve devamında yayınlanan ortak bildiri iki ülke kamuoyunda da çok olumlu bir adım olarak değerlendirilmiş, özellikle de Türkiye'de ki sağ cemahta SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerinin gelişimi kabul görmeye başlamıştır. İlişkilerin gelişimi dış politikada da olumlu bir rüzgar estirmiş, nitekim 1967 yılının sonlarına doğru Kıbrıs'ta Rum ve Türk cemaatleri arasında çıkan silahlı çatışmaya Yunan silahlı birliklerinin dahil olması SSCB ve Türkiye Hükümetleri tarafından sert bir şekilde kınanmıştır. O günlerde SSCB Ankara Büyükelçisi Smirnov, Başbakan Demirel ile görüşerek SSCB'nin Kıbrıs'ta çıkan olaylarda bölgedeki Türklere karşı girişilen katliam hareketini kınadığını bildirmiş ve buradaki olayların Yunan cuntası tarafından başlatıldığını ifade etmiştir.³⁵⁹

3.2.6. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği Ziyareti

1960'lı yılların sonlarına doğru Türk-Sovyet ilişkilerinde siyasi, ekonomik ve ticari alanlarda büyük ilerlemeler kaydedilmekteydi. İki ülkenin temsilcileri tarafından önceki yıllarda gerçekleşen karşılıklı ziyaretler bu dönemde de devam etmiş, aynı zamanda bu temasların teknisyenler ve yatırımcılar tarafından da yapılmasına başlanılmıştır. İkili ilişkilerdeki gelişme üst düzey yöneticiler tarafından da olumlu ve önemli bir adım olarak görülmekteydi. Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko, 16 Şubat 1968 tarihinde Bulgaristan ziyaretinden dönerken gazetecilere açıklamasında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri hakkında da konuşmuş, iyi şekilde devam eden ilişkilerin 15 aylık bir çabanın sonucu olduğunu ve bu olumlu ilişkilerinin Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerine zarar vermediğini belirtmiştir.³⁶⁰ Bu açıklamalardan birkaç ay sonra Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Birlik Meclisi Başkanı İvan Vasilyeviç Spiridonov, 12 Nisan 1968 tarihinde beraberindeki parlamento heyeti ile birlikte Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Spiridonov, Türkiye ziyaretinde ilk önce Senato ve TBMM Başkanlarıyla, daha sonra ise Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Demirel ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli, konuk heyet şerefine akşam yemeyi

³⁵⁸*Dünya*, 30 Eylül 1967, s. 1-7.

³⁵⁹*Milliyet*, 24 Kasım 1967, s. 1-7.

³⁶⁰T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*. (41. Sayı). Ankara, s. 20.

vermiş ve burada Türk-Sovyet ilişkileri hakkında önemli açıklamalar yapmıştır. Bozbeyli, yemek sırasında ikili ilişkilere değinerek bildirmiştir:³⁶¹

“Daha evvelki yüksek seviyedeki ziyaretleri takiben Ekselans Kosigin ve Başbakanımız Süleyman Demirel’in karşılıklı olarak yapmış oldukları ziyaretler, milletlerimiz arasında bir anlayış havası doğmasına yardımcı olmuştur. Ülkelerimiz arasında geliştirilmekte olan iş birliği, müspet sonuçlarını alırken, Türkiye’nin bugünkü davalarını daha iyi ve yakından tanımanın gerekli olduğuna kaniyim. Memleketimin bugün tespit ettiği ana hedef, İktisadî kalkınmada Türkiye kendisini İktisadî kalkınmasına hasredebilmek için dünyada hak ve adalete dayanan bir barış nizamının emniyet ve istikrar havası içerisinde teessüsünü samimiyetle arzu etmektedir.

İki komşu memleket olan Türkiye ve Sovyetler Birliği bu düşünce içerisinde iktisadi ve sınaî münasebetlerin müspet bir yönde geliştirme yoluna girmiş bulunmaktadır.”

Spiridonov, 22 Nisan tarihinde İstanbul’dan ayrılırken Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, ziyaretinin yeni dostluklar kurulmasının yanı sıra eski dostluk münasebetlerinin sağlamlaşmasına da yardımcı olduğunu açıklamıştır.

İki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretler 8 Temmuz 1968 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in SSCB gezisi ile devam etmiştir. Geziden önce SSCB ziyaretinin mahiyetini açıklayan Çağlayangil, Moskova’da Sovyetlerle iktisadi ve ticari ilişkileri görüşeceğini, Sovyetlerin Türkiye’de kurmağı planlandığı sanayi tesisleri hakkında bilgi edineceğini ve uzun vadeli bir ticaret anlaşması için temaslarda bulunacağını bildirmiştir.³⁶² Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 9 Temmuz günü SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko ile görüşmüş, iki ülke arasındaki ilişkilerin durumu ve uluslararası konular hakkında fikir mübadelesi yapılmıştır. Aynı gün Çağlayangil’in şerefine akşam yemeğı veren Gromiko, burada ikili ilişkiler hakkında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Gromiko konuşmasında, her iki ülkenin hem Asya hem de Avrupa devleti olarak aynı vasma sahip olduğunu, SSCB Hükümeti’nin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmekten memnuniyet duyduğunu, iki ülke arasında devam eden temaslara büyük önem taşıdığını bildirmiştir. Çağlayangil ise cevap konuşmasında ikili ilişkilerde karşılıklı itimadın yanı sıra samimiyetin de önemli bir faktör olduğunu, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki karşılıklı münasebetlerin geliştirilmesinde bir engel

³⁶¹T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*. (43. Sayı). Ankara, s. 72.

³⁶²*Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1968, s. 1-7.

bulunmadığını açıklamıştır.³⁶³ Daha sonra Kosigin tarafından da kabul edilen Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 11 Temmuz'da SSCB'deki görüşmelerini sonlandırmış ve 12 Temmuz'da Türkiye'ye dönmüştür. Ziyaretin sona ermesiyle birlikte Türk-Sovyet ortak bildirisi de yayınlanmıştır. Bildiride her iki taraf da karşılıklı iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinden duyulan memnuniyetlerini ifade etmiş, uluslararası silahsızlanmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Bildiride, her iki tarafın da ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişiminden duydukları sevinç belirtilse de uzun vadeli bir ticaret anlaşması konusuna yer verilmemiştir.³⁶⁴

Türkiye'de 12 Ekim 1969 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerden yine birinci parti olarak çıkan Adalet Partisi'nin açıklanan yeni Hükümet programında Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere de değinilmiş, SSCB ile geliştirilen iyi komşuluk münasebetlerinin bölgedeki dostluk ilişkilerine olumlu hava kattığı belirtilmiştir.³⁶⁵ Türk-Sovyet ilişkilerinin ekonomik ve ticari alanlarda yükselişe geçtiği bu dönemde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, daha önceden planlanan SSCB ziyaretini gerçekleştirmeye hazırlanıyordu. Ziyaret öncesinde Sovyet gazetesi Pravda'da Cevdet Sunay'ın geçmişi hakkında bilgi verilmiş, iyi komşuluk ilişkilerinin her iki ülkenin çıkarlarına ve dünya barışına hizmet edeceği belirtilmiştir.³⁶⁶ Cevdet Sunay, ziyaret öncesinde SSCB gezisi ile ilgili konuşmuş, bu ziyareti ile çalışan halkları yakından tanıma fırsatına erişeceğini, değerli müşahedeler gerçekleştireceğini açıklamıştır. Cevdet Sunay, Dışişleri Bakanı Çağlayangil başta olmak üzere beraberindeki heyet ile 12 Kasım 1969 tarihinde Moskova'ya gitmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, havaalanında Kosigin, Podgorny ve diğer üst düzey Sovyet yöneticileri tarafından karşılandıktan sonra Lenin Tepesi'nde kendisi için hazırlanan ikametgahta dinlemeye geçmiştir. Ertesi gün Podgorny ile görüşen Sunay, burada Kıbrıs meselesi, uluslararası sorunlar ve Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Sovyetlerin Kıbrıs konusunda Türkiye'nin görüşünü desteklemesi ve ticari, kültürel ilişkilerinin genişletilmesi yönündeki fikirleri Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Aynı gün Podgorny'in kendisi şerefine verdiği yemeğe katılan Sunay, burada konuşma yaparak iki ülkenin siyasal rejimlerinin farklı olmasının karşılıklı ilişkilere mani olmayacağını ve iyi

³⁶³T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*. (46. Sayı). Ankara, s. 46-47.

³⁶⁴*Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1968, s. 1-7.

³⁶⁵Erdaş, 2018, **a.g.k.**, s. 208.

³⁶⁶*Pravda*, 12 Kasım 1969, s. 1.

komşuluk ilişkilerinin milletlerarası iş birliğine önemli katkı sağlayacağını ifade etmiştir.³⁶⁷ Sunay'ın SSCB'deki temasları Türk basını tarafından da yakından takip edilmekteydi ve bunun karşılıklı çıkarlara fayda sağlayacağı vurgulanıyordu. Dönemin Cumhuriyet gazetesi yazarı Mehmet Barlas da köşe yazısında bu konuya değinerek şu değerlendirmeyi yapmıştır:³⁶⁸

“Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumlu gelişmeden iki tarafın da karlı çıktığını söyleyebiliriz.

Moskova'da devam etmekte olan Sunay-Porgorny görüşmelerinden, uluslararası sorunların çözümü yönünde önemli bir şey beklemek hatalı olacaktır. Ancak 360 milyon dolar tutarındaki Sovyet proje-finance kredilerinde ileriye açılan bir gelişme her zaman umulabilecektir.

Ve her şeyin ötesinde sınırları boyunca bir dostluk çemberi yaratmak isteyen, iç politikanın istismarcı yönlerine rağmen, Sovyetlerle ilişkilerini daha da sağlamlaştırmak için yeni bir adım atmıştır.”

Cumhurbaşkanı Sunay, SSCB ziyaretinde sırasıyla Leningrad, Kiev, Tiflis gezilerini tamamlamış, 18 Kasım'da ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne seyahat gerçekleştirmiştir. 19 Kasım'da Moskova'ya dönen Sunay, aynı gün Türk Büyükelçiliğinde Podgorny ve Kosigin şerefine yemek vermiş, yemek esnasında Podgorny'in Vietnam meselesi ile ilgili tedirginliklerini dinlemiştir. Cumhurbaşkanı'nın SSCB ziyaretinde en dikkat çeken noktalardan biri de 20 Kasım günü SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreteri L. Brejnev ile yaptığı görüşme olmuştur. Bu görüşme Sunay'ın SSCB ziyareti programına dahil edilmemesine rağmen gerçekleşmiştir. Program dışında gerçekleştirilen bu görüşme ilgililer tarafından Sunay'ın SSCB ziyaretinin oldukça verimli geçtiğinin bir işareti olarak görülmüştür.³⁶⁹

Cevdet Sunay'ın SSCB ziyareti ortak bir bildiri ile sonlanmış, bildiride ikili ilişkilerdeki bunalım döneminin artık sonlandığı ve yeni bir gelişme devrinin başladığı belirtilmiştir.³⁷⁰ 21 Kasım'da SSCB ziyaretini tamamlayarak Ankara'ya dönen Sunay'ın bu gezisi, ikili ilişkilerdeki dostluk havasının daha da yükselmesine vesile olmuştur. Bu geziyi önemli kılan özelliklerden biri de ilk kez bir Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Sovyetler Birliği'ne ziyaret gerçekleştirmesi olmuştur.³⁷¹ Bu ziyaret ile iki taraf arasındaki

³⁶⁷Milliyet, 14 Kasım 1969, s.1-11.

³⁶⁸M. Barlas, 15 Kasım 1969, "Türk-Sovyet dostluğu", Cumhuriyet, s.3.

³⁶⁹Cumhuriyet, 21 Kasım 1969, s. 1-7.

³⁷⁰Qasımlı, 2013, a.g.k., s. 338.

³⁷¹Tuncer, 2017, a.g.k., s. 482.

ekonomik ve ticari bağlar daha da artmış, Sovyetler tarafından Türkiye'ye maddi desteğin sağlanması konusunda mutabık karar alınmıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye ve SSCB arasında özellikle de ekonomik ve ticari ilişkilerde büyük gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye krediler sağlanmış, karşılıklı ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. İki ülke arasındaki karşılık ziyaretlerde de devamlılık göze çarpmaktaydı. Bunu müteakiben, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Vladimir Vinogradov, 16 Mayıs 1970 tarihinde Ankara'ya gelmiş, Esenboğa Havaalanında basın mensuplarına verdiği demeçte, Türkiye ve SSCB arasında çözülemeyecek herhangi bir meselenin olmadığını bildirmiştir.³⁷² Türkiye'deki ziyaretinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Orhan Eralp ile görüşen Vinogradov, burada ikili ilişkiler ve Orta Doğu, Avrupa Güvenlik Konferansı ve Uzak Doğu meseleleri üzerinde fikir mübadelesi gerçekleştirmiştir.³⁷³

İkili ilişkilerdeki olumlu hava Türk-Sovyet münasebetlerinin 50. Yıldönümünde Başbakan Demirel'in Kosigin'e yolladığı telgrafta daha net bir şekilde görülmektedir:³⁷⁴

“Ülkelerimiz arasındaki ilişkilere hakim olan dostluk ve iyi komşuluk atmosferinin her iki milletin yararına olduğu kadar, bölgemizde barış ve güvenliğin takviyesine büyük katkıda bulunduğu da şüphesizdir. Yarım asırlık bir devreyi birbiriyle barış içinde geçirmiş olan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesi için her iki taraf devlet adamlarına önemli görevler düştüğüne samimiyetle inanmış olarak, Sovyetler Birliği idarecilerinin bu yoldaki gayretlerini takdirle izlediğimizi belirtmek isterim.”

Türkiye'de 1970'li yılların başlarından itibaren alevlenen öğrenci olayları ve sokaktaki çatışmalar 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahalesi ile neticelenmiş, askeri muhtıra ile Başbakan Demirel iktidardan uzaklaştırılmış ve onun yerine partiler üstü bir hükümet kurulmuştur. O dönemde Türkiye'de sosyalist akımların güçlenmesi NATO ve ABD tarafından endişe ile takip edilmekteydi ve bu yüzden de SSCB Hükümeti, bu darbenin sonuçlarını ve kurulacak yeni hükümetin tutumunu endişe ile takip etmekteydi. Yeni kurulan Hükümetin Başbakanı Nihat Erim, 2 Nisan 1971'de TBMM'de Hükümetin dış politika esaslarını belirtmiş, NATO'ya bağlılıklarını

³⁷²Cumhuriyet, 17 Mayıs 1970, s. 1-7.

³⁷³Cumhuriyet, 21 Mayıs 1970, s. 1-7.

³⁷⁴Cumhuriyet, 3 Haziran 1970, s. 1-7.

yenilemiştir. Erim, SSCB'ye karşı olan tutumlarını ise yeni hükümet programında şu şekilde özetlemiştir:³⁷⁵

“Geleneksel politikamıza uygun olarak büyük Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin iyi komşuluk ve 1921 Moskova Antlaşmasının ruhuna uygun bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama esaslarına dayandırılmak suretiyle güven artırıcı yolda daha da gelişmesini mümkün görmekteyiz.”

Erim Hükümeti'nin açıkladığı programda SSCB ile ilişkilerin aynı şekilde devam edeceği bildirilse de 1971 yılından itibaren Türkiye'deki iç sorunlar ve dış baskılar yüzünden karşılıklı ilişkilerde duraklama yaşanmıştır.

3.3. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Ekonomik Yardımları

Rusya'da 1917 senesinde Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi ve ardından Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi Türkiye'nin geleceği için de önemli bir etken olmuştur. Nitekim, Rusya'da iktidara gelen Bolşevik yönetim, devam eden savaşı reddetmiş ve emperyalizme karşı mücadeleyi ön plana koymuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan bozgunla ayrılan Osmanlı Devleti de emperyalistler tarafından işgal edilmiş, egemenliğini kaybetmiştir. Daha sonra Türkiye'de Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı, uzun süre devam eden Osmanlı-Rus savaşlarından sonra ilk kez iki tarafı bir araya getirmiş, bu zorlu dönemde Türk-Sovyet anti-emperyalist mücadele ortaklığı doğmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin emperyalizme karşı savaşında en büyük destekçisi olan Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Milli Mücadele yıllarında Türkiye'ye yüklü miktarda cephane ve para yardımlarında bulunmuştur. İki taraf arasında 24 Ağustos 1920 tarihinde parafe edilen anlaşmaya göre Sovyetler, Türkiye'ye yeterli düzeyde askeri mühimmat, maddi yardım ve gerekirse ortak askeri hareket vaat etmiş ve 10 milyon altın ruble (1.250.000 Osmanlı altını) nakit yardımı yapmayı kabul etmiştir.³⁷⁶ O dönemde Türk heyeti ile aralarında çıkan sorunlar yüzünden bu görüşmeleri askıya alan Sovyetler, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'nın ardından Türkiye'ye bu yardımları yapmayı resmen üstlenmiştir.³⁷⁷

³⁷⁵Erdaş, 2018, **a.g.k.**, s. 264.

³⁷⁶Kireev, 2007, **a.g.k.**, s. 139.

³⁷⁷Gürün, 2010, **a.g.k.**, s. 69.

Sovyetler, 1922 yılının başlarından itibaren vaat ettiği askeri malzemeleri Trabzon ve Samsun limanlarına ulaştırmıştır ve bu yardımlar 37 bin civarı tüfek, 324 makineli tüfek, 44 bin civarı kuru mermi, 66 top, 141 bin civarı top mermisini kapsamaktaydı³⁷⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 senesinde ilan edilmesinin ardından iki taraf arasındaki siyasi ilişkiler yine dostane bir şekilde devam etse de bu hal ekonomik ve ticari alanlarda kendisini pek gösteremiyordu. Türkiye ve SSCB arasında 1925 senesinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması siyasi olarak iki tarafın birbirlerine güvence vermesini sağlamışsa da taraflar arasındaki ticari ilişkilerin çözülmesine direkt etki edememiştir. Nitekim, karşılıklı ticari mübadeleleri zamanı çıkan vergi sorunu ve fiyat kırma politikası iki ülke arasındaki ekonomik sorunların oluşmasına yol açmaktaydı. Bunu müteakiben, Sovyetlerin 1926 yılının başlarında Türkiye'den ithal edilen mallara birtakım kısıtlamalar getirmesi ve aynı yılın mayıs ayında Odesa'da Türk mallarına giriş izni verilmemesi Türkiye tarafının protestosuna neden olmuştur.³⁷⁹

1927 senesinde imzalan Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması, bu sorunun tamamen aradan kalkmasına yardımcı olmasa da gümrük ve ulaşım konusunda iki ülkenin yaşadığı bazı zorlukları azaltmıştı. İki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimi 1930'lı yılların başlarından itibaren hızlanmaya başlamıştır. Nitekim, 16 Mart 1931 tarihinde Türkiye ve SSCB arasında imzalanan Ticaret Anlaşması ile Sovyetler Birliği Türkiye'den yıllık 15 milyon dolarlık mal almayı kabul etmiş, alınacak malların 500 bin dolarının Türkiye'nin Doğu illerinden alınması kararlaştırılmıştır.³⁸⁰ Bundan bir sene sonra gerçekleşen Başbakan İsmet İnönü'nün SSCB ziyareti de iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine müspet tesir etmiştir. Nitekim, bu ziyaret sayesinde SSCB Türkiye'ye borç taksitlerini tarım ürünleri ile ödeyeceği 20 yıl vadeli ve faizsiz kredi vermeyi kabul etmiş, sunulacak kredinin sanayi tesislerinde kullanılması kararlaştırılmıştır. 1934 yılında başlayan projelendirmeler ile az sonra Sovyetlerden alınan krediler sayesinde Kayseri ve Nazilli fabrikaları kurulmuştur.³⁸¹

³⁷⁸E. Tokgöz (2011). Düünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1). https://ufuk.edu.tr/uploads/page/enstituler/sosyal-bilimler/ensdergi/say-1/erdin_tokgz.pdf (Erişim tarihi: 30.09.2021).

³⁷⁹M. Gönübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 82.

³⁸⁰T. Korhan (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (24). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/154620> (Erişim tarihi: 30.09.2021).

³⁸¹SSCB Bilimler Akademisi, 1978, **a.g.k.**, s. 212.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde gelişme kaydedilmiş, 1937 senesinde iki ülke arasında imzalanan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması da bu ilişkilere olumlu şekilde yansımıştır.³⁸² Savaş sonrasında iki ülke arasında yaşanan sorunlar ekonomik ve ticari alanda da kendisi göstermiştir. Stalin'in 1953 senesinde vefat etmesi ile iki ülke arasında yumuşama yaşansa da o dönemde Türkiye'de iktidar olan Demokrat Parti ABD ve NATO yanlısı siyaset yürüttüğü için bu ilişkiler kısıtlı şekilde devam edebilmiştir. SSCB'nin 1954 senesinde İzmir Uluslararası Fuarı'na katılması iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine de yardımcı olmuş, 1954-1955 yılları arasında Türkiye Sovyetler Birliği'nden toplamda 32.767.000 TL değerinde dışalım yapmıştır.³⁸³ Genel olarak iki ülkenin dış ticaret paylarına bakıldığında bu miktar büyük bir oran değildi, nitekim 1948-1953 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye ithalatındaki payı %1 olmuştuysa 1950'li yılların sonuna doğru bu oran çok az aşıla bilinmiştir.³⁸⁴

1960'lı yıllardan başlayarak iki ülke arasında gelişen siyasi ilişkiler aynı zamanda ekonomik ve ticari alanlarda da Türk-Sovyet münasebetlerinin güçlenmesine yardımcı olmuştur. 1960 yılının Kasım ayında önde gelen Türk sanayici ve bankacıları, Sovyet işletmelerini ziyaret etmiş, Sovyet dış ticaret birliklerinin başkanları ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret iki taraf arasında ticari ilişkilerinin gelişimi ve karşılıklı sanayi yatırımlarının planlanması açısından önemli bir deneyim olmuştur. İkili ilişkilerin gelişiminde göze çarpan bir başka gelişme ise Sovyetlerin 1961 yılının Nisan ayından başlayarak planladığı 1922 tarihli Türk-Sovyet Demiryolu Anlaşmasının yenilenmesi müzakereleri idi. Görüşmeler sonucunda ise 27 Nisan 1961 tarihinde Türkiye ve SSCB arasında demiryolu ulaşımını sağlayan sözleşme imzalanmıştır.³⁸⁵ SSCB tarafından 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'ye önerilen doğrudan telefon hattı teklifi ise 9 Haziran 1962 tarihinde kabul edilmiş ve taraflar arasında "Telli-Telefon İrtibatı Kurulmasına ve Mevcut Radyo-Telgraf Servisine Dair Antlaşma" imzalanmıştır.³⁸⁶ İki ülke arasında 25

³⁸²Tokgöz, 2011, **a.g.k.**, s.9.

³⁸³Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 64.

³⁸⁴C. Kaygusuz (2016). Osobennosti Sovetsko-Turetski Ekonomičski Otnoşeni v 1960-e godı. *Nijegorodski Gosudarstveni Universitetim N. İ. Lobačesko* (3). http://www.unn.ru/pages/e-library/vesnik/19931778_2016_-_3_unicode/3.pdf (Erişim tarihi: 01.10.2021).

³⁸⁵Kaygusuz, 2016, **a.g.k.**, s. 30.

³⁸⁶Tellal, 2020, **a.g.k.**, s. 164.

Nisan 1963 tarihinde imzalanan protokol ise Arpaçay ırmağı üzerinde ortak bir sulama barajının yapılması ile alakalı idi.³⁸⁷

İki ülke arasında ekonomik bağların güçlenmesi açısından 1964 yılında gerçekleşen Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB ziyareti çok büyük önem arz etmiştir. İkili ilişkilerin gelişimi ve Kıbrıs meselesinin görüşülmesi amacıyla gerçekleştirilen bu ziyaret, karşılıklı temasların hızlanması ve ekonomik iş birliğinin güçlenmesi yönünden de faydalı olmuştur. Erkin'in ziyaretinin sonunda iki taraf arasında yapılan anlaşmalardan sonra Sovyetler Birliği ihtiyacı olan maddeleri, özellikle de tütün, fındık, narenciye gibi mamulleri Türkiye'den ithal edeceğini açıklamıştır. Türkiye ise SSCB'den inşaat ve sondaj makineleri alacağını açıklamış ve üstelik iki devlet de karşılıklı ticari imkanları incelemek için heyetler gönderilmesini kabul etmiştir³⁸⁸

1965 yılının ağustos ayında Başbakan Ürgüplü'nün gerçekleştirdiği SSCB ziyareti Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri açısından önemli bir adım olmuştur. Ziyaret sonunda varılan anlaşmaya göre Türkiye, Kalkınma Planına dahil edilen projelerden uygun gördüklerini gerçekleşmesi için Sovyetlere devredecek, Sovyetler ise yapacakları tesislerin bedelini 15 yıl vade ve %2,5 faiz ile alacaktı. Türkiye, yapılan bu anlaşmalara göre Sovyetlere olan borcunu milli ürünleri ile ödemeyi kabul etmiştir.³⁸⁹ Aynı yılın sonlarına doğru ise iki taraf arasında Sovyetlerin Türkiye'de kuracakları sanayi tesisleri ve fabrikalar için anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmaya göre kurulacak fabrika ve tesisler bunlardı: Rus tipi Votka fabrikası, Rafineri tesisi, Lif Levha fabrikası, Metalürji tesisi, Asit Sülfürik tesisi, Alüminyum tesisi, Arpaçay barajı.³⁹⁰

Bu dönemde iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişimi karşılıklı ticari münasebetlere de olumlu şekilde yansımaktaydı. 1966 yılının başlarında iki taraf arasında imzalanan 69 milyon dolar tutarındaki ticaret protokolüne göre Sovyetler Birliği Türkiye'den 20 bin ton kuru üzüm, 5 bin ton iç fındık, 4 bin ton tütün, 6 bin ton narenciye, 3 bin ton elma alacak, Türkiye ise SSCB'den çimento, gübre gazete kağıdı, makine ve teçhizat ithal edecekti.³⁹¹ SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin'in 20-27 Aralık 1966 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmesi iki ülke arasındaki samimi dostluk ilişkilerinin doruğa

³⁸⁷Oran, 2002, **a.g.k.**, s. 774.

³⁸⁸*Cumhuriyet*, 7 Kasım 1964, s. 1.

³⁸⁹A. İpekçi, 19 Ağustos 1965, "Sovyetlerle İktisadi İlişkiler", *Milliyet*, s. 1.

³⁹⁰*Cumhuriyet*, 3 Kasım 1965, s. 1.

³⁹¹*Cumhuriyet*, 19 Şubat 1966, s. 1

ulaşmasını sağlamış, ekonomik ve ticari alandaki ortak projelerin bir an önce hayata geçmesine hız katmıştır.

3.3.1. Türkiye-Sovyetler Birliği Ekonomik Yardım Anlaşması

1960'lı yılların sonlarına yaklaştıkça Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler hızlı bir şekilde gelişmekteydi. Her iki ülkenin st düzey devlet adamlarının gerçekleştirdikleri karşılık ziyaretler güven ortamının oluşmasını sağlamış ve bu da ekonomik yatırımların rahat bir şekilde hayata geçirilmesine fırsat yaratmıştır. Moskova'da 1967 yılının şubat ayında Türkiye ve SSCB arasında imzalanan ticaret anlaşması bu dönemde karşılıklı ticari ilişkilerin eski yıllara nazaran nasıl hızla geliştiğine dair önemli bir örnek olmuştur. Nitekim, bu anlaşma ile iki ülke arasındaki ticari mübadele daha da artmış ve dönemin parası ile 750 milyon TL seviyesine yükselmiştir. Bu anlaşmaya göre aynı zamanda SSCB Türkiye'den pamuk ve yn almayı ve karşılığında makine ve petrolden elde edilmiş maddeleri satmayı kabul etmiştir.³⁹²

İki taraf arasında devam eden olumlu temaslardan sonra 25 Mart 1967 tarihinde imzalanan "Ekonomik ve Teknik İş Birliği" Anlaşması Türkiye ve SSCB ilişkilerini yeni bir boyuta taşımmıştır. Bu anlaşmaya göre, SSCB tarafından yapılacak mali ve teknik destekle birlikte Türkiye'de açılacak olan bazı büyük işletmelerin endüstriyel ekipmanı sağlanacak, teknik hizmetler ve ödeme koşullarında da yardım yapılacaktır. Türkiye ve SSCB arasında imzalan bu anlaşma 12 madde ve 1 ekten oluşmaktaydı. Sovyetler, bu anlaşma ile Türkiye'deki büyük sanayi projelerinin uygulanması için mali yardım, teknik destek ve ekipman yardımı sağlamayı üstleniyordu.³⁹³ Sovyetlerden alınacak teçhizat malzeme ve teknik hizmetlerin bedeli 200 milyon dolar civarında olacaktı ve Türkiye tarafı bunu 15 yıl içinde %2,5 faiz ile milli ürünleri ile ödeyecekti. Ekonomik ve Teknik İş Birliği Anlaşmasına göre , yıllık kapasitesi 1 milyon ton elik olan bir entegre demir-elik tesisinin, yıllık kapasitesi 60 bin ton alüminyum ve 25 bin ton hadde mamulü olan alüminyum fabrikasının, yılda 3 milyon ton ham petrol işleyebilecek petrol rafinerisinin, yıllık kapasitesi 120 bin ton olan bir asit sülfürik fabrikasının, yıllık 28 bin ton mamul üretecek bir levha fabrikasının, yılda 18 bin ton telli ve emprime cam imal edecek cam

³⁹²*Dünya*, 11 şubat 1967, s. 7.

³⁹³Altan, 1986, **a.g.k.**, s. 130-131.

fabrikasının, yıllık 2 milyon litre votka imal edecek bir alkol fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır.³⁹⁴

Yapılan bu anlaşma iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin ne derecede geliştiğini göstermekteydi. 1967 yılının sonuna doğru Başbakan Demirel'in SSCB ziyareti ile ekonomik alanda karşılıklı temaslar daha da kuvvetlenmiştir. Demirel'in ziyaretinden sonra iki taraf da ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi yönünde açıklamalar yapmış, nitekim bundan sonra da karşılıklı ekonomik anlaşmalara devam edilmiştir. Bunu müteakiben, 19 Nisan 1968 tarihinde İstanbul-Moskova Aktarmasız Vagon Anlaşması, 7 Mayıs 1968'de Üçüncü Demir-Çelik Ön Proje Anlaşması, 19 Haziran 1968 tarihinde ise Arpaçay barajı ile ilgili olarak taraflar arasında protokol imzalanmıştır.³⁹⁵ İki taraf arasındaki ilişkiler ithalat ve ihracat açısından da geliştirilmekteydi. Nitekim, Türkiye'nin SSCB'ye olan ihracatı 1962 yılında 5 bin dolar iken, 1968 yılında bu rakam 29 milyon dolara yükselmiştir.³⁹⁶ SSCB'ye olan ihracatın 6 yıl içerisinde %446 oranında gelişmesi Türkiye açısından çok önemli bir gelişme idi.

SSCB ve Türkiye arasında 10 Ekim 1969 tarihinde İskenderun'da kurulacak üçüncü demir-çelik anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Sovyet Hükümetinin 366 milyon dolarlık kredisinin 263 milyon doları burada kullanılacak ve yapılacak olan tesisler 58 ay içerisinde tamamlanacaktı. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre Türkiye Hükümeti, Sovyetler Birliği'nden alınan kredinin 45 milyon dolarını "özel kliring anlaşması" ile ödemeyi planlamış, bu krediyi karşı tarafa 6 yıl boyunca mal satarak kapatmayı üstlenmiştir.³⁹⁷ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1969 yılının sonlarına doğru gerçekleştirdiği SSCB ziyareti karşılıklı ekonomik ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesine de olanak sağlamıştır. Bu ziyaretten birkaç ay sonra 1970 yılının şubat ayında M. Kuznetsov başkanlığındaki Sovyet ticaret heyeti de karşılıklı yeni ticari anlaşmaları görüşmek için Ankara'ya gelmiştir.³⁹⁸ Yapılan görüşmeler sonucu karşılıklı olarak 84 milyon dolarlık bir yeni bir mübadele protokolü imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Türkiye, Sovyetler Birliği'ne canlı hayvan, çekirdeksiz kuru üzüm, fındık, tütün, pamuk gibi ürünler satacak, buna karşılık olarak SSCB'den kütük, pik demir, akaryakıt ve çeşitli

³⁹⁴Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 2 Haziran 1967, s. 2-3.

³⁹⁵M. Gönübol vd., 1977, **a.g.k.**, s. 549.

³⁹⁶H. Cillov, 10 Temmuz 1969, "Sovyetler ve Ticaretimiz", *Milliyet*, s. 9.

³⁹⁷*Milliyet*, 11 Ekim 1969, s. 11.

³⁹⁸*Milliyet*, 24 Şubat 1970, s. 9.

makineler alacaktı.³⁹⁹ İki taraf arasındaki karşılıklı ticaret anlaşması 1971 yılında da yenilenmiş, lakin aynı yıl Türkiye’de gerçekleşen askeri müdahaleden sonra belirli bir dönem Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinde durgunluk yaşanmıştır.

3.4. Türkiye-Sovyetler Birliği Kültürel İlişkileri

1920’li yılların başlarında emperyalizme karşı ortak mücadele sürdürmüş olan Türkiye ve Sovyetler Birliği, aynı dönemden itibaren karşılıklı ilişkileri diğer alanlarda da sürdürmüştür. Daha 1922 yılında ünlü Sovyet ressamı Evgeni Lanser Ankara’yı ziyaret etmiş, burada Mustafa Kemal’in ve Kurtuluş Savaşı’nın kahramanlarının portrelerini çizmiştir. Daha sonra yazdığı kitabında burada geçirdiği günlerden, Türk halkının yaşamından ve geleneklerinden bahsetmiştir.⁴⁰⁰

1925 yılı iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişimi açısından çok önemli olmuştur. Sovyet Eğitim Bakanı Lunaçarski’nin daveti ile 1925 yılında Moskova’ya giden Muhsin Ertuğrul, o dönemde Moskova’da bulunan Nazım Hikmet ile buradaki tiyatroları gezmiş, daha sonra tanıştığı ünlü Sovyet yönetmenlerinden yönetmenlik teklifi almıştır.⁴⁰¹ Aynı yıl SSCB’de VOKS’ın (Umum İttifak Toplumunun Yabancı Ülkelerle Kültürel İş Birliği) kurulması Türkiye ile devam eden kültürel ilişkilerin gelişiminde önemli rol oynamıştır. 1927 yılında VOKS Başkanı Kameneva Türkiye’ye gelmiş, burada Başbakan İnönü ile şahsen görüşmüştür. Kameneva’ya ziyareti sırasında Sovyet edebiyatından kitaplar, Ekim Devrimi’nin yıl dönümü ile ilgili çıkan edebi eserler takdim edilmiştir.⁴⁰² Bu yıl aynı zamanda Sovyet film festivali düzenlenmiş ve Moskova ile Ankara arasında radyo tesis edilmiş, ertesi sene ise İstanbul’da Taksim Meydanında

³⁹⁹Milliyet, 25 Mart 1970, s. 9.

⁴⁰⁰R. A. Borisoviç (2014). Sovetsko-Turetski Kulturni i Nauçni Svyazi v 1920-30-e gg. *Kalmskovo gosudornstvennogo universiteta istoriçski nauki*, (1).
<https://cyberleninka.ru/article/n/sovetsko-turetskie-kulturnye-i-nauchnye-svyazi-v-1920-30-e-gg/viewer> (Erişim tarihi: 07.10.2021).

⁴⁰¹O. Erdur (2019). Türk-Sovyet Kültürel İlişkilerinde Muhsin Ertuğrul. *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 16 (61).
http://www.karamdergisi.com/Makaleler/455743096_06.%20oğuz%20erdur%20TM.pdf (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

⁴⁰²R. Tacibayev (2002). *Sovyet Kaynaklarına Göre Türk-Sovyet Münasebetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 172-185.

dikilen heykele Kurtuluş Savaşı kahramanlarının yanı sıra Sovyet yetkilisi Aralov'un figürü de ilave edilmiştir.⁴⁰³

1930'lı yıllardan itibaren ise karşılıklı kültürel ilişkiler daha geniş kapsamda ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde Sovyet yazarlarının Türkiye'ye, Türk yazarlarının SSCB'ye yaptığı ziyaretler karşılıklı kültürel ilişkilerin gelişimi açısından önemli bir adım olarak sayılmakta idi. 1930'lı yılların başlarında Türkiye'yi ziyaret eden Sovyet yazarı L. Nikulin "İstanbul-Ankara-İzmir" kitabını yazmış, Lidiya Seyfullina ise Türkiye ziyareti ile ilgili olarak "Giden İslam Ülkesinde" kitabını yayınlamıştır. Bu dönemde iki öykü koleksiyonu Türkiye gezisine adanmış Petro Pavlenko ve Maksim Gorki de Türkiye'ye ziyaret de bulunmuştur.⁴⁰⁴

1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yıl kutlamalarında VOKS ile Türkiye Radyosu iş birliği yapmış ve Moskova Devlet Konservatuarında verilen konser Türkiye'de de yayınlamıştır. Aynı zamanda VOKS'a gönderilen Türk bestecileri Ulvi Cemal ve Ekrem Zeki'nin eserleri de burada oynanmıştır.⁴⁰⁵ Türkiye bu dönemde eğitim alanında da Sovyetler Birliği ile iş birliği yapma gayretini girişmiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Atatürk 1933 yılında Sovyet profesörlerini Türk Dil Komisyonu'nun çalışmalarına katılmak için Türkiye'ye davet etmiştir.

İki ülke arasındaki kültürel ilişkilerde 1934 ve 1935 yılları önemli gelişmelere sahip olmuştur. Nitekim, Türk yazarı Yakup Kadri'nin 1934 yılında Sovyetler Birliği'nde düzenlenen Yazarlar Kongresi'ne katılması ve 1935 yılında Ankara ve İstanbul'da Sovyet Resim ve Heykel Sergisi'nin düzenlenmesi kültürel ilişkilerin gelişimi açısından büyük önem arz etmekteydi.⁴⁰⁶ 1936 yılında ise 41 kişilik Türk öğretmenlerinden oluşan bir heyet SSCB'ye gelerek Moskova, Leningrad, Odesa gibi şehirlerde okulları gezmiş ve SSCB Bilimler Akademisi'nin profesörleri ile görüşmeler yapmıştır.⁴⁰⁷

1940'lı yıllarda tüm dünyayı sarmış savaş rüzgarı Türk-Sovyet ilişkilerinde genel olarak duraklamaya sebep olmuş, kültürel ilişkiler de bu dönemde büyük ölçüde askıya

⁴⁰³A. Başaran (2015). Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği. *Avrasya Etüdları Dergisi*, 48 (2). <https://docplayer.biz.tr/151484295-Siyasi-iliskiler-kulturel-iliskiler-etkilesimi-turk-rus-iliskileri-ornegi.html> (Erişim tarihi: 07.10.2021).

⁴⁰⁴Borisoviç, 2014, **a.g.k.**, s. 282.

⁴⁰⁵Tacibayev, 2002, **a.g.k.**, s. 213.

⁴⁰⁶SSCB Bilimler Akademisi, 1978, **a.g.k.**, s. 255.

⁴⁰⁷Borisoviç, 2014, **a.g.k.**, s. 284.

alınmıştır. Lakin Türkiye’de bu dönemde az da olsa Sovyet sanat sergileri ve tiyatrolar gösterime girmiştir. Türk tiyatro sanatçısı ve yönetmen Muhsin Ertuğrul, bu dönemde Anton Çehov’un “Vişne bahçesi”, “Üç Kız Kardeş”, “Vanya Dayı” eserlerini sahnelemiş, Ankara tiyatrosunda aynı zamanda Maksim Gorki ve Fyodor Dostoyevski’nin bazı eserleri gösterime girmiştir.⁴⁰⁸ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan siyasi kriz karşılıklı ilişkileri tüm alanlarda olduğu gibi kültürel münasebetlerde de sekteye uğratmıştır. SSCB’nin bu dönemde Türkiye’den toprak taleplerinde bulunması iki taraf arasında uzun müddet soğukluk yaşanmasına sebep olmuş, bununla da Türkiye tüm alanlarda yönünü Batı’ya doğru çevirmeye başlamıştır.

1950’li yıllarda özellikle de J. Stalin’in ölümünden sonra Sovyetler Birliği’nde Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesi ve Türk kültürünün yakından incelemesi için akademik çalışmalarda büyük artış yaşanmıştır. Bu dönemde Türk şairlerinin ve yazarlarının eserleri daha sık şekilde çevrilmeye başlanmış, Türkiye’ye dair makalelerin ve kitapların sayısında ciddi artış görülmüştür. SSCB’de bu dönemde L. O. Alkaeva, A.A. Babaev, V. S. Garbuzova, M. H. Kamilev, İ. R. Sonin, İ. V. Borolina gibi edebiyat eleştirmenleri ve Türkologlar Türk kültürü konusunu ön plana çıkarmış ve bununla ilgili birçok çalışmalar yapmıştır.⁴⁰⁹

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1960’lı yıllardan başlayarak gelişen ikili ilişkiler, kültürel alanda da karşılıklı temasların artmasına zemin hazırlamıştır. Türk Parlamento Heyetinin 1963 yılındaki SSCB ziyareti hem karşılık ziyaretler döneminin temelini koymuş hem de ikili ilişkilerin birçok alanda gelişimi açısından büyük önem arz etmiştir. Nitekim, bu geziden bir yıl sonra gerçekleşen Dışişleri Bakanı F. C. Erkin’in SSCB ziyareti siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomik, ticari ve özellikle de kültürel ilişkilerin gelişimi açısından önemli bir adım olmuştur. Erkin’in SSCB ziyaretinde imzalanan 5 Kasım 1964 tarihli Kültür Anlaşması ile iki ülke üç yıl boyunca karşılıklı olarak bazı yükümlülükler üstlenmiştir. SSCB ve Türkiye arasındaki bu anlaşmaya göre üniversitelerde edebiyat, tarih, lisan kürsülerinin açılması, bilginler vasıtası ile kültür münasebetlerinin artırılması, opera, tiyatro ve sanat toplulukları arasında mübadele yapılması, artistik ve ilmi filmler mübadelesinin sağlanması, kütüphane ve

⁴⁰⁸Erdur, 2019, **a.g.k.**, s. 73.

⁴⁰⁹http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/journals/p_ts_1978_1984_07_zhelyakov.pdf (Erişim tarihi: (08.10.2021)).

üniversitelerde teknik ve ilim kitaplarının bulundurulması, spor müsabakalarının tertip edilmesi, hakem ve antrenör mübadelesinin gerçekleştirilmesi, kanun ve adaba aykırı olmayan yayınların iki memleket tarafından birbirlerine gönderilmesi, her yıl karşılıklı eğitim planlarının tertiplenmesi planlanmıştır.⁴¹⁰ Anlaşmaya göre aynı zamanda radyolarda klasik, halk, modern müziklerin karşılıklı olarak yayınlanması da kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmaya göre, anlaşmanın bitimine 3 ay kala, aksi ileri sürülmediği takdirde anlaşma otomatik olarak uzayacaktı. Bu anlaşma TBMM tarafından uzun bir süre sonra onaylansa da artık karşılıklı kültürel ilişkilerde gelişim göze çarpmaktaydı. Bu dönemden başlayarak Orhan Kemal, Haldun Taner, Melih Cevdet Anday gibi yazarların eserleri SSCB’de yayına hazırlanmış, Türk yazarı Ercüment Ekrem Talu’nun “Ataman” isimli kitabı ise 1965 yılında Moskova’da 500 bin adet satılmıştır.⁴¹¹ 1966 yılında SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin’in Türkiye ziyareti ve 1967 senesinde Başbakan Süleyman Demirel’in SSCB ziyareti, iki taraflı kültürel ilişkilerin gelişimi açısından olumlu bir adım olmuş, özellikle de Demirel’in SSCB gezisinde gerçekleştirdiği Özbekistan SSC ve Azerbaycan SSC ziyaretleri büyük önem arz etmiştir. Bu dönemde Türk tiyatrosu için en önemli hadiselerden biri de Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı Niyazi Hacıbeyov tarafından Çaykovski’nin “Yevgeni Onegin” operasının sahnelenmesi olmuştur. Aynı zamanda Leningrad Opera ve Bale Tiyatro’sunun sanatçılarının Türkiye’deki gösterileri de buradaki insanlarda olumlu bir iz bırakmıştır. Türkiye’den ise bu dönemde SSCB’ye piyanist İdil Biret, kemancı Suna Kan, meşhur opera sanatçısı Leyla Gencer gibi sanatçılar gitmiştir.⁴¹² Türkiye’de Sovyet yazarlarından Konstantin Simonov’un “Yaşayanlar ve Ölüler”, Fyodr Gladkov’un “Çimento”, Dimitri Furmanov’un “Çapaev” eserleri Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.⁴¹³

1970’li yılların başlarında Sovyetler Birliği’nde Türkiye’nin büyük şehirlerinden olan İstanbul, İzmir ve Ankara hakkında makaleler çıkmaya başlamıştır. SSCB’deki Türkologlar tarafından yapılan bu araştırmalarda Türkiye’nin bahsi geçen büyük şehirlerinin kültür hayatından detaylı şekilde bahsedilmiştir. Bu dönemde A. Petrosyan ve R. Yusupov gibi oryantalistlerin kitaplarında İstanbul ve İzmir şehirlerinin mimarı yapısından ve sanatsal anıtlarından söz edilmiştir. Bu eserlerde özellikle de Türkiye’deki

⁴¹⁰Cumhuriyet, 6 Kasım 1964, s. 1-7.

⁴¹¹Dünya, 1 Haziran 1965, s. 1-7.

⁴¹²Kireev, 2007, **a.g.k.**, s. 335.

⁴¹³Kireev, 2007, **a.g.k.**, s. 336.

camiler, saraylar ve müzeler hakkında önemli detaylar aktarılmıştır. Türkiye’de de bu dönemde Sovyet edebiyatına olan ilgi günbegün artmaktaydı. Bu yıllarda Türkiye’de 19. yüzyıl Rus nesirlerinin büyük bölümü yeniden yayınlanmaya başlamıştır. ⁴¹⁴

Genel olarak bakıldığında, 1960’lardan başlayarak restore edilmeye çalışılan Türk-Sovyet münasebetleri, 1970’lere gelindiğinde kültürel alanda da ilişkilerin gelişimi açısından büyük olanak sağlamıştır. Lakin bu yıllarda siyasi ilişkilerde yaşanan bazı sorunlar ve iki ülke arasındaki ideolojik ayrışmalar aynı zamanda kültürel münasebetlerin de zaman zaman aksamasına sebep olmuştur.

⁴¹⁴(http-2).

SONUÇ

Tarih boyunca Osmanlı Devleti ile Rusya Çarlığı arasında yapılan savaşlar her iki ülkeyi yıpratmıştır. XX. Yüzyılın başlarından itibaren her iki ülkede de başlayan huzursuzluklar ve 1914-1918 yılları arasında süren Cihan Harbi, Osmanlı Devleti'nin ve Çar Rusya'sının çöküşüne sebep olmuştur. Rusya'da Çarın devrilmesinden sonra iktidarı Bolşeviklerin ele geçirmesi, o dönemde emperyalizme karşı mücadele veren Türkiye'nin de mukadderatında önemli bir etkene sahip olmuştur. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini kazanmasında ve cumhuriyet rejiminin kurulmasında Sovyetler Birliği ile olan sıkı iş birliğinin de büyük tesirleri olmuştur. Milli Mücadele Döneminde Sovyetlerin Türkiye'ye yaptığı maddi ve askeri teçhizat yardımları ve Sovyet generallerinin üst düzey Türk yöneticiler ile olan yakın temasları iki taraf arasında güçlü bir dostluk bağı oluşturmıştır. Bunu müteakiben Bolşevikler, emperyalizme karşı mücadele veren Türkiye'nin bağımsızlığını kazandıktan sonra sosyalist bir rejim ile idare edileceğini ummuşsa da yeni kurulan Cumhuriyet sınıfsal bir rejim idaresini benimsememiştir. Farklı rejimler ile idare edilen bu iki devlet yine de karşılıklı dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi başarmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye ile olan ilişkilerinde sınırsız bir politika gütmeye çalışmış, Türkiye tarafında ise bu devlet ile ilişkilerde belirli bir temkin ve sınır mevcut olmuştur. Türkiye Hükümeti, halkın değerlerini ve toplumsal yapısını zedeleyeceğini ileri sürerek sosyalist bir rejimi asla desteklemeyeceğini ilan etmiş ve bununla da Sovyetlerle olan iş birliğinin iki dost ülkenin karşılıklı temasları çizgisinde kalacağını bildirmiştir.

Türkiye'de 1920'li yılların sonlarına doğru artan komünist kovuşturmaları Sovyetler Birliği tarafından tenkit edilmişse de bu olaylar iki ülke arasından ciddi bir krize dönüşmemiştir. Sovyetler Birliği, karşılaşılan bazı sorunlara rağmen dış politikada Türkiye'nin en büyük destekçisi olarak görülmüştür. Türkiye'nin hak iddia ettiği birçok konferansa da katılan Sovyet temsilcileri, toplantılarda Batı devletlerinin karşısında Türkiye'nin haklarını savunmuş, bununla da karşılıklı dostluk münasebetlerinin sadece Milli Mücadele Dönemini kapsamayacağını açıkça göstermiştir. Sovyetler Birliği aynı zamanda, kendi iç politikasının bir metodu olan kültür propagandası ile Türkiye'de de sosyalist düşüncenin oluşumunu sağlamak niyetinde olmuştur. Türkiye ise Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine ihtiyatlı yanaşmaya çalışarak hem Batı ile arasında sorun

çıkarmamaya gayret göstermiş hem de kendi içindeki milliyetçi ve muhafazakar kesimi dizginlemeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan dostluk münasebetlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kesilmesi ile Türkiye'de yeniden başlayan anti-komünizm faaliyetlerinde esas hedef artık sadece sosyalist görüşlü insanlar olmamış, SSCB'nin kendisinin de temel sorun kaynağı olarak görülmesine başlanılmıştır. Sovyetler Birliği aleyhine yapılan propagandalar Türkiye'nin iç siyasetinde de büyük bir seçim kazanma mekanizması haline dönüşmüş, özellikle de sağ görüşlü partiler anti-komünist politikaları ile kendilerini ülkede iktidarın en güçlü adayı olarak görmüştür. Çok partili hayata geçtikten sonra Türkiye'nin yönünü Batı'ya çevirmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri uzun bir müddet sekteye uğratmış, hatta Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma politikasına karşı kurulan NATO'da yer alan ülkelere biri de Türkiye olmuştur. Bu yıllardan itibaren iki devlet arasında başlayan soğukluk, Sovyetler Birliği'nde destalinizasyon politikasının uygulanmaya başlayacağı döneme kadar devam etmiştir. Buna rağmen Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren daha artmış olan anti-sovyetizm ve anti-komünizm siyaseti, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminin önündeki en büyük engellerden biri olarak kalmıştır. Bu yıllarda Türkiye'yi anti-sovyet blokuna dahil eden ve ABD ile sıkı iş birliği yürüten Demokrat Parti iktidarı, daha sonra alınan dış yardımların azalması ve SSCB ile ilişkilerin yumuşaması ile ülkede anti-komünizm söylem ve faaliyetlerini bir süreliğine askıya almıştır. Sovyetler Birliği'nde uygulanan destalinizasyon politikası kendisi dış politikada da belli etmiştir. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'den toprak talep edilmesi ve bunun sonucunda Türkiye'nin Batı blokuna yaklaşması, yeni Sovyet yönetimine göre yanlış bir politika olarak görülmüştür. Sovyetler, 1960'lı yıllardan başlayarak Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikada değişikliğe giderek eskiden olduğu gibi karşılıklı dostluk münasebetlerini sürdürme ve iki taraflı iş birliğini geliştirmeyi hedef olarak belirlemiştir. Türkiye tarafı ise karşılıklı ilişkilerin uzun zaman sonra yeniden geliştirilmesini olumlu bir adım olarak görmüşse de Sovyetler Birliği'ni hâlâ yakınındaki bir tehlike olarak tanımlamaya devam etmiştir. Kıbrıs sorununda Türkiye ve Batılı müttefikleri arasında oluşan anlaşmazlıklar, Sovyetler Birliği'nin yeniden bu bölgede güçlenmesi için büyük şans olmuştur. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü de bu olaylar sırasında izlediği politikayla Sovyetler Birliği ile yeniden dostluk kurabileceklerini, hatta bir ittifak içinde bulunabileceklerini açıkça ifade etmiştir. Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında karşılıklı ziyaretler ile başlayan yumuşama dönemi sonradan iki taraflı iş birliğine de dönüşebilmiştir. Sovyetler Birliği, bu siyaseti

ile Türkiye'nin baskı altında açıktan bir rejim değişikliğine gidemeyeceğini kavramış, dostluk münasebetlerinin ve ekonomik ortaklığın zeminini hazırlayarak komşusunun en azından karşı ittifakta yer almasını engellemeye çalışmıştır. Türkiye ise Batı devletleri ile yaşadığı sorunlardan sonra hem kendisine yeni bir ortak bulmak hem de ekonomik destek için SSCB ile yakınlaşmada fayda görmüştür.

1960'lı yıllar iki devletin uzun bir süre yeniden dostluk münasebetlerini kazanması açısından olumlu geçmişse de SSCB'nin Türkiye'deki sosyalist örgütlere yaptığı gizli destekler karşılıklı güven ortamının sağlanması açısından sorun oluşturmıştır. Sovyetlerin, özellikle de bu dönemde Türkiye'deki sosyalist örgütlere maddi anlamda yardımının yanı sıra eğitim alanında da verdiği destek açıkça gözükmekteydi. Sovyetler, diğer ülkelerde olduğu gibi maddi yardımların yanı sıra kültür politikası ile de Türkiye'de sosyalizmin terakkisi için girişimlerini sürdürmüştür. Çalışmada da görüldüğü gibi Sovyetlerin Türkiye'deki gizli faaliyetleri iki ülke arasında bazı sorunlara yol açmış, bununla birlikte bu dönemden itibaren Türkiye'de başlayan sol akımların güçlenmesine de katkı sağlamıştır. Genel olarak bakıldığında, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde çıkan temel sorunların sadece ideolojik olmadığı, bu sorunların aynı zamanda stratejik politikalar yüzünden de ortaya çıktığı görülmektedir. İki ülke arasında çıkan stratejik sorunlar ise dünyanın kutuplaştığı bir dönemde Türkiye'nin seçimini Batı blokundan yana kullanması ile ortaya çıkmıştır. Bununla da iki ülke arasındaki ideolojik sorunlar sadece birbirlerinin iç meselelerine karışmaları ile kalmamış, aynı zamanda bu devletlerin konumları yüzünden olası bir askeri müdahaleye de ortam hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

- (1977). *Boğazlar Meselesi- Lozan ve Montrö (Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1)*. İstanbul: Aydınlık Yayınları.
- (2001). *Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt-6 (1919-1920)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akalın, C. (2003). *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Altan, M. (1986). *Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Aralov, S. İ. (2007). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*. (Çev: Hasan Ali Ediz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aslan, Y. (1997). *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aslan, Y. (2002). *Mustafa Kemal-Frunze Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atay, F. R., 13 Ağustos 1965, "Ürgüplünün Moskova Yolculuğu", *Dünya*.
- Atay, F. R., 8 Şubat 1964, Sovyetler ve Papaz Makarios, *Dünya*.
- Babacan, H. (2014). *Mehmed Talât Paşa (1874- 1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Barlas, M., 15 Kasım 1969, "Türk-Sovyet dostluğu", *Cumhuriyet*.
- Bilge, A. S. (1992). *Güç Komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri 1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Birand, M. A. (Yönetmen). (1994, 3 Nisan-12 Haziran). 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi [Televizyon yayını]. İstanbul: Show TV.
- Bozdoğan, C. T. (2017). *Soğuk Savaş Sürecinde Türkiye'de Komünizm Meselesi ve Komünizmle Mücadele*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cillov, H., 10 Temmuz 1969, "Sovyetler ve Ticaretimiz", *Milliyet*.

- Çuyev, F. (2017). *Molotov Anlatıyor*. (Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu-Suna Kabasakal), İstanbul: Yordam Kitap.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deringil, S. (2015). *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Düzeyli, O. (2019). *Milli Birlik Komitesi Döneminde Türk Dış Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ecevit, B., 14 Şubat 1961, "Bizim Radyo" ve Bizim Radyo, *Ulus*.
- Erim, N. (2005). *Günlükler (1925-1979) II. Cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Ertaş, S. (2018). *Hükümet Programlarında ve Program Müzakerelerinde Dış Politika (1920-1980)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Girgin, K. (2014). *Ruslarla Kavga dan-Derin Ortaklığa*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları.
- Gönlübol, M. vd., (1977). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gönlütaş, N. (2003). *Uzaktaki Kızılyıldız*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Güresin, E., 18 Nisan 1966, "Kim kazandı?", *Cumhuriyet*.
- Gürün, K. (1994). *Akıntıya Kürek (Bir Büyükelçinin Anıları)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gürün, K. (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Hale, W. (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*. Abingdon: Routledge.
- Hart, L. (2000). *II. Dünya Savaşı Tarihi-I*. (Çev: Kerim Bağrıaçık), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hesenli, C. (2005). *SSRİ-Türkiye (Soyuk Mühâribenin Sınaq Meydanı)*. Bakü: Adiloğlu Neşriyatı.
- İleri, R. N. (1999). *Atatürk ve Komünizm*. İstanbul: Scala Yayınları.
- İpekçi, A., 19 Ağustos 1965, "Sovyetlerle İktisadi İlişkiler", *Milliyet*.
- İpekçi, A., 20 Aralık 1966, "Türk-Sovyet ilişkileri", *Milliyet*.
- Karabekir, K. (2008). *İstiklâl Harbimiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Kershaw, I. (2008). *Hitler (Nemesis 1936-1945)*. (Çev: Yavuz Alogan), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kılıç, S. (1998). *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kireev, N. G. (2007). *İstoriya Turtsii XX Vek*. Moskova: Doğu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya (1 b.)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'e kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Milliyet Yayınları Tarih Dizisi (1971). *Kruşçev'in Anıları*. (Çev: M. Ali Kayabal), İstanbul: Milliyet Yayın LTD ŞTİ. Yayınları.
- Nadi, N., 9 Ağustos 1965, "Ürgüplünün Moskova Ziyareti", *Cumhuriyet*.
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgen, M. İ. (1982). *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*. İstanbul: 14 Mayıs Vakfı Yayınları.
- Parla, R. (1987). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan Montrö*, Lefkoşa: Özdilek Matbaacılık.
- Perinçek, M. (2005). *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Qasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri (1960-1980)*. (Çev: Dr. Alpertunga Altaylı), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sağlamer, K., 6 Ocak 1965, "Sovyet Parlamento Heyetinin Ziyaretinin Siyasi Önemi", *Cumhuriyet*.
- Sağlamer, K., 8 Şubat 1964, Rusya, Kıbrıs ve İngiltere'nin hatası, *Cumhuriyet*.
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Saray, M. (2000). *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Selek, S. (2006). *İsmet İnönü Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)*. İstanbul: Boyu Kitapları.

- Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- SSCB Bilimler Akademisi (1978). *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*. (Çev: A. Hasanoğlu), İstanbul: Bilim Yayınları.
- SSCB Dışişleri Bakanlığı (2000), *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye üzerine yazışmaları*. (Çev: L. Konyar), İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Şahin, H. (2019). *Johnson Mektubu*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı (1973). *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl (İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939-1946)*. Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*. (41. Sayı). Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*. (43. Sayı). Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*. (46. Sayı). Ankara.
- Tacibayev, R. (2002). *Sovyet Kaynaklarına Göre Türk-Sovyet Münasebetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1964), o:1, B:12.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1964), o:1, B:97.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1966), o:1, B:33.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1966), o:2, B:27.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, (1926), Devre: 2, İçtima:1, C:1.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, (1931), Devre: 4, İçtima:1, C:4.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, (1936), Devre: 5, içtima:2, C:13.
- Tellal, E. (2020). *SSCB-Türkiye ilişkileri (1953- 1964)*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Topçuoğlu, İ. S. (1979). *Savaş ve Dostluk: Türk Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Bilimsel İş Yayımları.
- Tuncer, H. (2017). *Türk Dış Politikası (1920-2002)*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turgut, H. (2001). *Adriyatik'ten Çin Seddine Avrasya ve Demirel*. Ankara: ABC Basın Ajansı.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Elektronik Kaynaklar

(http-1): TKP, (1969). Türkiye Komünist Partisi, 1969 yılında yayınlanan bildiri. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TKP-kutuphanesi/bildiri-1969.pdf> (Erişim tarihi: 09.09.2021).

(http-2):

http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/journals/p_ts_1978_1984_07_zheltyakov.pdf (Erişim tarihi: (08.10.2021).

Ağaç, K. K. ve Özcan, B. S. (2021). 1962 Küba Krizi: Amerikan Arşivleri Üzerinden Bir Okuma. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17 (39).

<https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makalegoruntule&id=D4PTT3wBYbO9RkQm1Wpe> (Erişim tarihi: 10.12.2021).

Akkurt, H. (2021). Milliyetçi ve Antikomünist “Milli Yol” Dergisi’nin (1962) Bir Tahlili. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17 (33).

http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/17_33/13.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2021).

Arslan, G. (2021). Başvekil İsmet Paşa’nın “Sovyetlerle İş Birliğine Evet, Komünizme Hayır” Seyahati ve Neticeleri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1790893> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

Aydemir, S. S. (2014). 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3 (5).

<https://yeniceriocaklari.com/wp-content/uploads/2019/11/205.pdf> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

Başaran, A. (2015). Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği. *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 48 (2). <https://docplayer.biz.tr/151484295-Siyasi-iliskiler-kulturel-iliskiler-etkilesimi-turk-rus-iliskileri-ornegi.html> (Erişim tarihi: 07.10.2021).

Bekcan, U. (2018). Sovyet-Çin Uyuşmazlığını Anlamak: 20. Kongre’den 1963 Parti Mektuplarına. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/735585> (Erişim tarihi: 27.11.2021).

Borisoviç, R. A., (2014). Sovetsko-Turetski Kulturni i Nauçni Svyazi v 1920-30-e gg. *Kalmskovo gosudornstvennogo universiteta istoričski nauki*, (1).

<https://cyberleninka.ru/article/n/sovetsko-turetskie-kulturnye-i-nauchnye-svyazi-v-1920-30-e-gg/viewer> (Erişim tarihi: 07.10.2021).

Cengiz, N. M. (2019). Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (36).

<https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=8-nigar.pdf> (Erişim tarihi: 01.12.2021).

elik, A. (2018). Atatürk Döneminde Türkiye'de Komünist Propagandaya Karşı Alınan nlemler. *Journal of History Studies*, 10 (10).

https://www.academia.edu/41700988/Atatrk_Dneminde_Trkiyede_Komnist_Propagandaya_Karşı_Alınan_nlemler (Erişim tarihi: 25.12.2021).

Efe, E. (2017). Çok Partili Yaşama Geçiş Sresinde Sosyalist Hareket. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 15 (59). http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/40-73_ok-Partili-Yaşama-Geçiş-Sürecinde-Sosyalist-Hareket.pdf (Erişim tarihi: 14.12.2021).

Erdoğan S. ve Aslan Z. (2021). Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemin Mirası ve Soğuk Savaş Etkisi. *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21 (42).

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1896362> (Erişim tarihi: 26.11.2021).

Erdur, O. (2019), Türk-Sovyet Kültürel İlişkilerinde Muhsin Ertuğrul. *Karadeniz Araştırmaları- Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 16 (61). http://www.karamdergisi.com/Makaleler/455743096_06.%20oğuz%20erdur%20TM.pdf (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

Ertan, T. F. (2013). Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (53).

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/617846> (Erişim tarihi: 01.12.2021).

Gençalp, E. (2019). Sovyet Başbakanı Kosigin'in Türkiye'yi ziyaretinin basında değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/755345> (Erişim tarihi: 21.09.2021).

Grgen, İ. (2021). Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10 (2). <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/3D84CB2A785A4DF7B9893CB8F379E574> (Erişim tarihi: 01.12.2021).

Gülmez, N. ve Tahancı B. (2014). Soğuk Savaş Dönemi ekişmelerinden Bir rnek: U-2 Uçak Krizi. *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28). https://ataturkilkileri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2028/08_nuretting_bulentt.pdf (Erişim tarihi: 08.12.2021).

- Gürbüz, K. (2007). İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar'daki Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu. *Ufuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (13). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/214898> (Erişim tarihi: 29.11.2021).
- Karakoç, E. ve Olkun, M. (2020). Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1962-1965). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (4). http://www.atddjournal.com/Makaleler/449191070_7%20%20%20%204%20%20%201%203.pdf (Erişim tarihi: 13.12.2021).
- Kaygusuz, C. (2016). Osobennosti Sovetsko-Turetski Ekonomičski Otnoşeni v 1960-e godı. *Nijegorodski Gosudarstveni Universitet im N. İ. Lobaçeskvo* (3). http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/19931778_2016_-_3_unicode/3.pdf (Erişim tarihi: 01.10.2021).
- Keskin, Y. Z. (2020). Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1194125> (Erişim tarihi: 23.12.2021).
- Kırkpınar, N. (2017). II. Dünya Savaşı'nda Stalin ve Sovyet Diplomasisi Karşısında Türk Basının Tutumu (1939-1945). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17 (34). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/473885> (Erişim tarihi: 29.11.2021).
- Kıyanç, S. (2021). Soğuk Savaş Yıllarında Bir Aktör: Bizim Radyo. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (68). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1791297> (Erişim tarihi: 24.12.2021).
- Kocaoğlu, C. T. (2020). Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'de Komünizm Karşıtı Propaganda Kitaplarında Anti-Komünist Söylem. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167127> (Erişim tarihi: 24.12.2021).
- Korhan, T. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (24). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/154620> (Erişim tarihi: 30.09.2021).
- Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında İlişkiler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28). https://ataturkilkileri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2028/09_vefa_kurban.pdf (Erişim tarihi: 27.11.2021).

Küçükvatan, M. (2011). Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11 (23).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233453> (Erişim tarihi: 27.11.2021).

Müezzinoğlu, E. (2018). İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/537030> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

Müezzinoğlu, E. ve Şahin, İ. (2016). Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması. *Yeni Türkiye Dergisi*, 22 (85).
<https://www.researchgate.net/publication/308633802> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

Özdemir, E. ve Şendil, A. F. (2016). Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu: Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (23).
<https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=020d5a3e-a907-4bc2-bbae-b1d1b9d83cfc%40redis> (Erişim tarihi: 14.12.2021).

Öztürk, E. (2016). Milli Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (25). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/276252> (Erişim tarihi: 11.09.2021).

Şahin, İ. (2016). Lokarno ve Musul Kışkırtıcılığı Türk Dış Politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (4). <http://www.itobiad.com/en/download/article-file/206379> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

Tokgöz, E. (2011). Düünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1).
https://ufuk.edu.tr/uploads/page/enstituler/sosyal-bilimler/ensdergi/say-1/erdin_tokgz.pdf (Erişim tarihi: 30.09.2021).

Tunç, B. (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi. *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 17 (67).
http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1696067378_4.%20Bilal%20Tunç%20TM.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2021).

Uyanık, N. (2009). Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmaları Işığında Türk-Sovyet Siyasi İlişkilerinin Değerlendirilmesi (1923-1938). *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (20). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151938> (Erişim tarihi: 30.11.2021).

Yakut, K. (2013). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu. *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (35). https://kebikecdergi.files.wordpress.com/2013/08/09_yakut.pdf (Erişim tarihi: 28.12.2021).

Yaşlı, F. (2014). 1980 Öncesi Ülkücü Hareketin İslamileşmesinde Seyit Ahmet Arvasi Etkisi ve “Türk-İslam Ülküsü”. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 9 (22). <https://yeniceriociaklari.com/wp-content/uploads/2019/11/205.pdf> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

Yararlanılan Gazeteler

Bozkurt Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Dünya Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

İzvestiya Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Pravda Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Tan Gazetesi

Tanin Gazetesi

Tercüman Gazetesi

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete

Vakit Gazetesi

Vatan Gazetesi

Yeni Gazete

EKLER

EK-1

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RUSYA SFSC HÜKÜMETİ TARAFINDAN TÜRKİYE'YE YAPILAN YARDIMA DAİR BELGE (30/06/1921)

РОССИЙСКАЯ
ФЕДЕРАТИВНО-
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ
СОВЕТСКАЯ РЕСПУБЛИКА

В СЧЕТЫХ ОТДЕЛА ЦЕНТРАЛЬНОГО БУХГАЛТЕРНО-РАСЧЕТНОГО
УПРАВЛЕНИЯ НАРОДНОГО

СОВЕТЪ
НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ.

Москва, Кремль
1921 г.
№ 2/188

Пр. № 704 п. 2.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ.

Совет Народных Комиссаров в заседании от 29 июня 1921 года,
П о с т а н о в и л:

Отпустить в распоряжение Наркомфина СЕМЬСОТ ПЯТЬДЕСЯТ МИЛЛИ-
ОНОВ руб./750.000.000 руб./ составляющих ОДИН МИЛЛИОН рублей,
/1.000.000 руб./ золотом, для производства плате за Аггачинскую,
согласно мировому договору к ТРИ МИЛЛИАРА СЕМЬСОТ ПЯТЬДЕСЯТ МИЛ-
ЛИОНОВ руб./3.750.000.000 руб./ составляющих ПЯТЬ МИЛЛИОНОВ
руб./5.000.000 руб./ золотом для производства 2-го очередного
платежа в Турцию, согласно мировому договору.

Председатель Совета
Народных Комиссаров:

Секретарь:

Türkiye'ye Verilmesi Kararıyla Kredi'nin ikinci Taksi-
nin Ödenmesini Öngören Halk Komiserleri Meclisi'nin Kararı
(Rosstyakty Gosudarstvennyy Arhiv Sotsial'no-Politicheskoy Istori-
yi, Fon 2, Liste 1, Dosya 19525, Sayfa 1.)

Rusya Sovyet Feder-
sionist Cumhuriyeti
Halk Komiserleri Meclisi
Moskova, Kremlin
30/VI/1921
No: 27825

Halk Maliye Komite Yönetim'inin Merkezi Bütçe
Mesaj Bölümüne

Protokol No 704 madde. 2

KARAR

29 Haziran 1921 tarihinde toplanan Halk Komiserleri Meclisi
aşağıdaki kararı aldı:

Yedi yüz elli milyon (750 000 000) ruble değerinde olan bir mil-
yon (1 000 000) altın rubleyi barış anlaşması doğrultusunda Afga-
nistan'a göndermek üzere ve üç milyar yedi yüz elli milyon (3 750
000 000) ruble değerinde olan beş milyon (5 000 000) altın rubleyi
de barış anlaşması doğrultusunda ikinci takist olarak Türkiye'ye
verilmesi için Halk Maliye Komitesi'ne aktarılacaktır.

Halk Komiserleri Birliği Başkanı: Ulyanov (Lenin)

EK-2

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RUSYA SFSC VE TÜRKİYE ARASINDAKİ
KARŞILIKLI İŞ BİRLİĞİNE DAİR BELGE (30/07/1921)**

РОССИЙСКАЯ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ
РЕСПУБЛИКА
Советский Союз
Народных Комиссаров.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
СОВСТА
Народных Комиссаров.

Москва, Кремль
30/VII/1921 г.
№ 885

т. КРАСИНУ, -

214

Обращаю Ваше внимание на телеграмму Бац-
ренуса из Трапезунда от 19/VII, о том, что там
имеется возможность закупить большую партию
угля, при чем он приводит цены на уголь, а
равно большую партию хлеба. Достаньте тот-
час себе копию этой телеграммы и добейтесь
максимального ускорения дела, ибо может быть
возможна существенная помощь Бакинской промыш-
ленности.

Известите меня о том, что предприняли.

ЛЕНИН, -

V. İ. Lenin'in Trabzon'dan Tahıl ve Komur Satın Alımı ve Ba-
ku'ye Yardım Edilmesi ile İlgili Dış Ticaret Halk Komiseri L. B.
Krasin'e Yazdığı Mektup.

(Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsial'no-Politicheskoj İstori-
yi, Fon 2, Liste 2, Dosya 839, Sayfa 1.)

Rusya Sovyet Federe
Sosyalist Cumhuriyeti

Halk Komiserleri Birliğı Başkanı
Moskova, Kremlin

30/VII/1921

No: 35

Yoldaş Krasin'e

Sizin dikkatlerinizi 19/VII tarihli Trabzon'dan Natsarenus'un
gönderdiği ve oradan büyük miktarlarda kömür ve çok miktarda
tahıl satın alma imkanı olduğuna dair telgrafa çekiyorum. O, kö-
mür fiyatlarını da vermektedir. Bu telgrafın bir kopyasını ele geçi-
rin ve işin yapılabilecek kadar hızlı halledilmesini sağlayınız. Zira
Baku sanayisine önemli yardımda bulunabiliriz.

Yapılığınız işten beni haberdar ediniz.

Lenin

**MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRKİYE HÜKÜMETİ TARAFINDAN
RUSYA SFSC'YE YAPILAN YARDIMA DAİR BELGE (18/09/1921)**

Natsarenuş